

SZENT ISTVÁN KIRÁLY ÉLETE

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUDOMÁNYOS ÉS
IRODALMI OSZTÁLYA TAGJA

Huszonhat képpel

BUDAPEST
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
1904

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2012
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya

ISBN 978-615-5292-15-6 (online)
MEK-11211

TARTALOM
ELŐSZÓ.
I. FEJEZET.
SZENT ISTVÁN GYERMEKKORA.
II. FEJEZET.
SZENT ISTVÁN TRÓNRALÉPTE ÉS MEGKORONÁZÁSA. HÁBORÚI.
III. FEJEZET.
SZENT ISTVÁN MŰKÖDÉSE AZ EGYHÁZI TÉREN.
IV. FEJEZET.
TÖRVÉNYSZERZÉS, MŰVELTSÉG SZENT ISTVÁN KORÁBAN.
V. FEJEZET.
SZENT ISTVÁN ÉPÍTKEZÉSEI ÉS URALKODÁSÁNAK EMLÉKEI.
VI. FEJEZET.
SZENT ISTVÁN JELLEME.
VII. FEJEZET.
A TRÓNÖRÖKLÉS RENDEZÉSE.
VIII. FEJEZET.
SZENT ISTVÁN TEMETÉSE ÉS FELMAGASZTALÁSA.
JEGYZETEK.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY.

ELŐSZÓ.

Tudom, hogy lesznek, talán sokan lesznek, a kik csalódva teszik le e könyvet, ha azt elolvasásra méltatták. «Ennyit eddig is tudtunk - mondogatják - sőt ennél többet is». Nem fogok csodálkozni az efajta nyilatkozatokon s nem is veszem rossz néven azokat. Előző íróink művei nyomán némely, szent István királyról eddig hirdetett, tudományos tételek történeti igazságokként vannak elterjedve művelt közönségünk körében s így számosan bizonyos hiányt éreznek, ha e rég ismert, esetleg már az iskolában úgy tanult tételeket e műben nem találják meg.

Különös dolog, pedig én mégis azt szeretném, ha e kis könyvnek érdeméül tudnák be a hiányt, mert hiszen az a *több*, amit eddig tudni véltünk s ami e könyvből hiányzik, mind merő ábránd, a kései íróktól szent István életéhez hozzá ragasztott sallang vala! S épen azért lett e könyv kisebb másoknak szent Istvánról írt műveinél, mert nem többet, hanem csak igazat akart mondani. Azelőtt például külön fejezetet lehetett írni a Szilveszter-bulláról és ennek nyomán szent Istvánnak II. Szilveszter pápához való viszonyáról. Most egy szót sem szólhatunk róla, mert kitünt, hogy e Szilveszter-bulla, bár a legfényesebb, mégis a legértéktelenebb sallang, XVII. századbeli hamisítvány. Azelőtt tíz darab, szent István nevében szóló oklevelet lehetett fölhasználni, most abból négyet okvetetlenül félre kell tenni, az ötödiknek (a pannonhalmi-nak) hitele is pör alatt áll s így nem értékesíthető. Míg életirataiban nem tudtuk megkülönböztetni az eredeti részeket a kései toldásoktól, jóhiszeműleg mindent elfogadhattunk; most csak a biztos részeket.

De én nem féltém szent István dicsőségét, pályafutásának tanulságos voltát a sallangok hiányától. Nem régiben, 22 év előtt történt, hogy a pécsi székesegyházat toldalékaitól megszabadították és eredeti alakjába megközelítőleg visszaállították. A visszaállítás előtt ebben is többet láttak, mint most, de nem az igazi, az alapítótól emelt egyházból, hanem a századok folyamán reá rakott, sok helyütt izléstelen, sok helyütt kárttevő toldalékból! Ma azonban az eredeti fényébe visszaállított bazilika-egyházat szemlélve, senki sem sajnálja azt a többet, azt a toldalékot. Reméljük, hogy szent István élete is megtisztítva s lehetőleg eredeti vonásaiba visszaállítva ily hatást fog kelteni s a kései sallangok után senki sem fog sóvárogni.

Épen a birálatilag megállapított történeti igazságokból tűnik ki szent Istvánnak valódi nagysága, sokféle és mégis egységes tevékenysége, lelkének nemessége. Így, ha lehetőleg egykorú adatok alapján nemcsak harcait, vagy magánéletét, hanem összes, belső tevékenységét is szemléljük, meggyőződhetünk róla, hogy nem a véletlen okozta a keresztény Magyarország kilencszázados fönmaradását, hanem abban szent Istvánnak is főrésze volt. Szent István fáradalmai, éles elméje, magasztos erkölcsi magaviselete idézték elő, hogy a magyar nemzet nem kénytelenségből, hanem szívesen fogadta el a törvényes rendet, a keresztény művelődést, a rablás helyett a munkát, az erőszak helyett a kölcsönös felebaráti szeretetet, a lélekölő tivornyák helyett a lélekemelő keresztény hitet.

Kelt Bihar-Püspökiben, 1904. február 7-ikén, szent Romuald napján.

I. FEJEZET. SZENT ISTVÁN GYERMEKKORA.

A kilencszázhetvenegyedik év után mély csend borul a magyarok külföldi hadjárataira. A hegyet, folyót, sivatagot, sőt még a tengert is semmibevevő szilaj csapatok mintha otthon ülökké váltak volna. A szorgalmas krónikások csak a 991-ik évről tudnak annyit följegyezni, hogy Veszekedő Henrik bajor herceg diadalmaskodott a magyarok fölött bizonyosan valami határszéli csetepatéban.¹

Bent hazánkban valóban nagy változás, átalakulás történt ez időben. Hatalmas, ellentállást nem tűrő s országát egységessé tevő fejedelem állott annak élén. Nevét az egykorúak Gyeicsá-nak ejtették ki, ennek azonban idővel a magyar nyelv törvényei szerint Gyécsére (vagy Décsé-re) kellett változnia² s azért mi is ekként a mai kiejtés szerint Gyécsének írjuk.

Még 950 körül a konstantinápolyi császári udvarban úgy tudták, hogy Magyarországon több, csaknem egyrangú fejedelem uralkodik s azért a hivatalos levelet «Magyarország kormányzóihoz» (αρχοντες) intézik s bíborban született Konstantin nemcsak a tetteleg uralkodó fejedelemmel, hanem Árpád egyik unokájával és azonkívül az Árpádházhoz nem tartozó Bulcscsal is vendégbarátságot s így némileg szövetséget köt.³ Ellenben Gyécse fejedelem idejében Ottó császár csak egy magyar királyhoz, «rex»-hez küldi követét szövetségekötés végett.

Míg az ország főurai külföldön kalandoztak s fél vagy egész esztendeig egy-egy sereget egész önállóan vezéltek, lehetetlen volt a fejedelemnek tekintélyét fönntartania, de mihelyt a külföldi hadjáratok véget értek, mihelyt csak e hazában tartózkodott fejedelem és főúr egyaránt, a főúrnak vagy meghajolnia vagy magát a fejedelemmel egyrangúvá tennie, vagyis föllázadnia kellett. Hogy nem ez utóbbi eset következett be, hogy a magyar nemzet nem hullott szét megint törzsökeire és ágaira, az Gyécse fejedelem erős akaratának és erős kezének köszönhető. Ő az előtte meg nem hajló alattvalót nemcsak haragjával üldözte, hanem saját kezével is leszúrta.⁴

1. kép. Az esztergomi vár. Szent István születéshelye.

Gyécse fejedelem elődeinek nyomdokaitól másban is eltért. Nem magyar nőt vett feleségül, nehogy annak atyafisága őt korlátlan uralkodásában akadályozza. Nemzete már rég barátságban és rokoni összeköttetésben élt a mai Sziléziát lakó fehér horvátokkal,⁵ a későbbi lengyel nemzet egyik törzsökével. Gyécse fejedelemnek épen kapóra jött, hogy az ő, nála valamivel idősebb kortársának, I. Mieskó lengyel fejedelemnek Beleknegina (szép úrnő), keresztény néven Adelheid nevű férfias lelkű, ívásban, lovaglásban kedvét találó, indulatjában még férfit is megölő nőtestvére volt. Ezt kérte s ezt nyerte ő el feleségül a 973-ik évben.⁶

Szemben azon ponttal, ahol a Garam a Dunába ömlik, a Dunába merészen könyöklő hegy tetején Gyécse fejedelem várat építtetett magának.⁷ Innen egyaránt közelítette nagyobb részt Dunántúl tanyázó népét, valamint azokat is, akik a Duna balpartján a Kis-Kárpátoktól a nógrádi hegyekig vándorolhattak. Csaknem teljesen biztosítva volt e vár a vitéz és vakmerő bessenyők becsapásaitól, de nem kellett félnie a messzelakó s nagy, lakatlan közzel is elkülönített németektől sem.

Ide, e biztos fészekbe hozta aztán Gyécse hozzá méltó, fejedelmi nejét s itt ajándékozta az meg őt a 975-ik esztendőben egy fiúgyermekkel, a nagy dologra, egy nemzet átalakítására hivatott Vajk-kal, keresztény néven szent Istvánval.⁸

Már maga az, hogy a német Thietmár 30-40 év múlva is tudja szent István pogány - vagy mondjuk - nemzeti nevét, mutatja, hogy azt sokáig viselte s így nem ment az feledésbe. Szent Istvánnak egész pályafutása, a keresztény valláshoz való, belső meggyőződésből származó, rendületlen ragaszkodása, az a tevékenység, melyet ennek megerősítésére egész életén át kifejtett, kétségtelenné tesz azt, hogy megkeresztelése s nevelése feledhetetlen, egész életre szóló hatással volt reá.

Ezt a belső meggyőződést előidéző változást részben annak az időpontnak köszönhetette, melyben a keresztvízbe szállott s részben megkeresztelőjének és egyúttal keresztatyjának: szent Adalbertnek. Szent István atyja s még inkább anyja házasságuk megkötése után is főntartották az összeköttetést a lengyel fejedelmi udvarral, annyira, hogy 987 táján Beleknegina, Gyécse neje, szerzett, illetőleg ajánlott unokaöccsének I. vagy Chrabry Bogyoszlónak (Boleslav-nak) feleséget Magyarországból, bizonyára a fejedelmi család egyik távolabbi tagját vagy csak valamelyik gazdag főúr leányát.⁹

A lengyel fejedelmi ház azonban akkor már keresztény volt, sőt 980 óta olyan nő volt I. Mieskó oldala mellett, aki eredetileg apácának készült.¹⁰ Lehetetlenség volt, kivált mert Beleknegina már férjhezmenetele előtt fölvette a keresztséget, hogy Gyécse sógora s még inkább neje részéről buzdítást ne kapjon a keresztény hit föl vételére. Másrészt e lengyel fejedelmi házzal rokonságban, ismeretségben állott Csehországnak lánglelkű, a keresztény vallásért élni-halni kész második püspöke szent Adalbert is (püspökké lett: 980 június 29.). Így történt, hogy a lengyel fejedelmi ház biztatására szent Adalbert előbb követeket küldött Gyécse fejedelemhez, utóbb személyesen is eljött avégből, hogy a pogány fejedelem előtt a keresztény vallás igazságát, szép- és nemesvoltát bebizonyítsa.

Ott állt szavainak, okainak ékes- és fényesvolta mellett a fejedelemné Beleknegina rábeszélése is.¹¹ Gyécse fejedelem engedett. 985 táján, biztosan a 985-989. évek valamelyikében karácsonykor maga is megkeresztelkedett s azt is megengedte, hogy fia Vajk a keresztvízbe szálljon. Innen Vajk keresztatyja és keresztelője szent Adalbert segítségével, mint új keresztény István néven szállott ki.¹² István nevet azért kapott, mert abban az időben a keresztséget rendszeren csak húsvétkor és pünkösdkor szolgáltatták. Ámde szent Adalbert püspök léteére húsvét és pünkösd ünnepein semmiképp sem jöhetett a székhelyén végzendő hivatalos teendők (olajszentelés, bérnálás) miatt. Eljött tehát a kereszténység harmadik nagy ünnepén, karácsonykor. Mindjárt karácsony másodnapjára esett és esik szent István első vértanú ünnepe. Mivel e szent ünnepe legközelebb volt Vajk (szent István) keresztelése napjához s mivel

annak élete hathatós buzdítást nyújthatott Vajk jövődő hivatásához, nagyon természetes, hogy ezt választották védőszentéül és keresztény nevéül.

Szent István ép oly korban vetette magát alá a kereszttség lelketható szertartásának, oly korban hallotta a keresztény hit nemesítő és az emberi élet célját, rejtélyeit megfejtő tételeit, mikor még elméjét nem homályosította el a régi vallás balitélete vagy a vad, élvezetvágyó indulatok serege, akaratát pedig még nem hajlította el a rossz szokások ereje. Tíz, esetleg tizenkettő, legfeljebb tizennégy éves volt s így az emberek előtt szokatlan, akkoriban épen páratlan, mély, keresztény hit vonult lelkébe s ez irányozta összes cselekedeteit. Ebből, a keresztény hit szempontjából kell az ő cselekedeteit megítélni, ha helyesen akarunk itélni.

Szent Adalbert gondoskodott arról is, hogy szent István becsületes, okos és tudós nevelőt kapjon. Ki volt ez? nem tudjuk, de bizonyára jól végezte hivatását, mert tanítványát megtanította tökéletesen a latin (deák) nyelvre s az akkor szükséges tudományokra, amint azt szent István életírója nyomatékosan, biztos tudomással állítja.¹³

Még csak egy hiányzott ahhoz, hogy jövődőbeli hivatásának teljesítésére egészen alkalmas legyen. Keresztény s emellett előkelő nőre volt szüksége. Keresztény, vele egyetértő nővel alapíthatott csak oly családot, amely a rá váró roppant küzdelmekben biztos, boldog menedék-helyet nyújthatott. Előkelő feleségre volt szüksége, hogy e nő családi összeköttetései ne vonják őt le alattvalói körébe, hanem emeljék őt azok fölé. 996-ban gondos atyja és anyja megtalálták e nőt is István számára. Németországnak hazánkhoz legközelebb eső hercegségében, Bajorhonban meghalt Veszekedő Henrik. Özvegye, két fia s két leánya maradtak utána, akkor egyelőre még minden remény nélkül arra, hogy a császári trónra jussanak.

Ezek 996-ban szívesen fogadták Gyécse fejedelem azon kérését, hogy a leányok egyike, Gizella, szent István neje legyen, hisz egyebet nem is nézve, ez ajánlat hercegségüket legveszedelmesebb ellenfelétől szabadította meg. Gizella tehát eljött Magyarországra, házasságra lépett szent Istvánnal s keze lőn nem annyira annak, hogy a magyar nép a keresztény hitet fölveszi, hisz már az akkor jóformán keresztény vala, hanem inkább annak, hogy Veszekedő Henrik családját Magyarország részéről nem fenyegeti semmi veszély.¹⁴

Még nem is lehetett idős ember Gyécse fejedelem (hisz 993-995 táján még kis leánya született),¹⁵ midőn ekként fia sorsának biztosítására emberileg mindent megtett. S mégis atyai gondoskodása nagyon helyén való volt. 997 elején talán nagyon is váratlanul bekövetkezett halála s így szent Istvánnak egyszerre át kellett vennie az ország kormányát.¹⁶

Mielőtt azonban ennek előadására térnénk át, szólnunk kell még azon területről is, amelyre szent István uralkodása kiterjedt.

Csalódnék, aki azt hinné, hogy szent István idejében hazánk minden része ép oly lakott volt, mint ma, vagy csak a XIII. században is. Ép a magyaroknak és elődeiknek romboló hadjáratai miatt az időben általában törvény volt az országok között széles, lakatlan közöket hagyni s azonkívül e közöket alkalmas helyeken mesterségesen, gyepűkkel, levágott, összehalmozott fákkal eltorlaszolni.

E gyepűkhöz még öröket is állítottak, hogy a támadó ellenséget mindjárt ott visszaverjék vagy legalább is gyors híradással legyenek. Szent István idejében e gyepűk, az állandóan lakott területek határai nyugaton a Dráva és Mura összefolyásánál kezdődtek s innen északi irányban Nova felé, utóbb a Rába völgyében Csákány tájékára húzódtak. Innen a vasmegyei Óvárig egyenesen északi irányban vonultak, de innen északkeletre fordultak s a kapuvári Rábáig haladtak. Itt aztán a Rába mocsarai és odább a Hanság elégséges védelmet nyújtottak, de már a Fertő és a Duna közé ismét erős gyepűket és szorgalmas öröket helyeztek őseink.

A Duna balpartján szent István idejében csak a Kis-Kárpátokig terjedt a lakott rész, a Vág völgye Pöstyénnél, a Nyitraé Oszlánynál volt eltorlaszolva. A mai Trencsén, Túróc, Zólyom, Liptó, Árva, Szepes, Sáros és Torna megyék (sőt Gömör is) mind rengeteg erdőségek voltak s legföljebb mint Gyepűelvék vadászterületül szolgáltak. Az északkeleti részeken is alig nyult följebb a lakott rész Miskolc környékénél, Zemplénben pedig Zemplén váránál. A keleti részeken Bereg-, Ugocsa-, Máramaros-megyék és Szatmár keleti része szintén lakatlan országválasztó közöket alkottak s a mai Csaptól kezdve Naményig a Tisza, innen kezdve egész Erdőszáda környékéig a Szamos volt a határ. Azért telepedtek le egykoron Szabolcs északkeleti részén az örök, amint az Örmező, Ör és Ör-Patroha falvak nevei hirdetik.

Délkeleten a mai Moldva- és Oláhország területén (Románia) laktak a magyarok legveszedelmesebb ellenségei, a bessenyők. Azért itt legnagyobb s legerősebb országválasztó közt hagytak őseink. Egyideig egész Erdély ily lakatlan köz vala s az onnan hazánk felé irányuló folyók, úgymint Szamos, Körözs, Maros völgyeit alkalmas helyeken erős kapuk őrizték. Még lejjebb a Temes völgyét is elzárták a mai Karán-Sebes közelében Priszaka mellett. Azonban Erdély északkeleti csúcsát, t. i. a Szamos és mellékfolyóinak völgyét már szent István korában megszállották őseink s Kolosvár-Betlen irányában új gyepüket állították föl. Meghagyták azonban biztosság okáért a meszesi kapunál levő gyepüket is.

Délen a Duna természetes határt alkotott a mai Moldova környékétől egész a szerémmegyei Szilszegig (ma Szuszek). Innen egy Kőárok nevű déli irányban haladó római vízvezeték jelölte a határt egész a Szávaig, a régi Száva-Szentdemeterig (ma Mitrovica). Ettől kezdve a Száva ismét természetes határt nyújtott s a Száva és Dráva köze hazánkhoz tartozott egész a pozsegai hegyekig. Itt északra fordult a határ, elérte a Drávát s annak mentén Zákány tájékán csatlakozott az ország nyugati határaihoz.¹⁷

Az ezen határokon belül eső terület sem volt egyaránt népes. A jószágtenyésztésből élő nép lehetőleg a folyók, patakok mentén helyezkedett el, ellenben a Duna-Tisza köze, valamint a nyírségi homokpuszták csaknem néptelenek voltak. Amint szent István okleveleiből kitűnik, a népek 20-25 családból álló falvakba voltak csoportosulva, csak hogy e szó, falu, nem valami sorokat vagy utcákat alkotó házcsoporthoz jelentett, hanem csak az együtt lakó és legeltető családok összességét.¹⁸ Az ily családcsoporthoz vagy falvak lefoglaltak maguknak bizonyos földterületet s azt más falvaktól, azaz csoportoktól nagyjából elkülönítették, de azon belül aztán tetszés szerint hol itt, hol ott ütötték föl sátraikat s a falu földjéből hol itt, hol ott szakítottak ki annyi szántóföldet, amennyi épen szükséges volt. Vajjon ez állapot már Gyécse idejében meg volt-e vagy szent István rendező keze idézte azt elő? nem tudjuk.

E területen azonban a X. században nem csupán magyarok laktak. Mikor őseink 900-ban a Dunántúlt elfoglalták s még inkább midőn 902-ben a Morva-Garamközét, a dunáninnyi részeket végleg hazájukhoz csatolták,¹⁹ oly szláv népeket találtak ott, kik magukat szlovéneknek nevezték s akik a mai vendekéhez vagy a Stájerországban és Karinthyában lakó szlovénekéhez legközelebb álló nyelvet beszéltek.

Ezen szlovéneket a magyarok nem irtották ki teljesen, hanem szolgálkákká tették. Átvették tőlük a Buda, Pilis, Visegrád, Komárom, Veszprém stb. helyneveket a Dunántúl, a Nyitra, Mocsonok, Galgóc, Korompa stb. neveket a Dunáninnen. Sőt nemcsak kölcsönöztek tőlük, hanem őket egészen magukba olvasztották, úgy hogy e régi szlovén nép eltűnt a magyarságban s a mostani vendek, tótok (helyesebben csehek) mind későbbi, a XII. század után beköltözött népek, nem pedig a régi szlovén nép egyenes leszármazói.²⁰

E régi szlovén nép azonban akkor, midőn a magyarok uralma alá került, már rég keresztény volt. A Dunántúl lakókat a salzburgi érsekség, a Dunáninnen lakókat a passauai püspökség papjai tanítták és megkeresztelték. Szent Metód működése még inkább megerősítette őket a keresztény vallásban. Ugyancsak szent Metód talán el is szakította volna őket a latin egy-

házi nyelv használatától s a szláv egyházi nyelv használatát hozta volna be közéjük, de a politikai változások ezt a szándékát megakadályozták. Maradtak tehát latin szertartású róm. kath. keresztények.²¹

E nép lett a keresztény vallás első terjesztőjévé a magyarok között. Ha titokban is, csak elmondotta a keresztény imádságokat, keresztelte gyermekeit, temette halottait s emlékében tartogatta romokban álló egykori templomait. A mindennapi életben folyton érintkezvén uraival, a magyarokkal, elmondotta annak is a keresztény hit megrendítő igazságait. A magyarnak pedig nem volt valami rendszeres vallása, még kevésbé valami szervezett pogány papsága, nem akadályozta tehát semmi, hogy a keresztény igazságokat el ne fogadja. Megtanulta a papot, szentet, keresztiséget, bérmlást, a malasztot, a pokolt, az angyalokat, az alamizsnát stb. az ő keresztény alattvalójától s mikor jött a keresztény hittérítő, nem idegen, hallatlan és hihetetlen igazságokról szólt neki. Segítettek a szolgáknak azon elfogott külföldi papok, akiket a magyarok elfogtak. Ezek közül többen megtanultak magyarul s mint tolmácsok szolgáltak, de azonkívül a keresztény vallást is ismertették.²²

Mindamellet a magyar, mint aféle katonás nemzet, fejedelme példája és parancsa nélkül aligha lett volna kereszténynyé. Querfurti Bruno 1004-ben írt művében nyilván mondja, hogy szent Adalbert püspöksége idejéig (983) a magyarok hitetlenek maradtak.²³ De mikor aztán Beleknegina buzdítására Gyécse keresztvízbe szállott, a már különben sem vonakodó s a keresztény vallásban nem épen járatlan magyarok seregestül követték példáját s azon lelkes papok, kik a nyugoti országok mindegyikéből hazánkba jöttek, a magyar népnek ezen, Dunántúl és Dunáninnen lakó részét megkeresztelték. Ellenmondók, vonakodók akadtak ugyan (mikor nem akadnak?), de ezeket Gyécse rettentő fenyegetésekkel és ha kellett, büntetésekkel elnémította s a keresztény vallást az ő fejedelemségében elterjesztette.²⁴

A tiszántúli részeket bíró²⁵ testvére, aki egyúttal az ország főtisztségét viselte s így hivataláról Gyula nevet kapott, egy pillanatra szintén lelkesedett a keresztény hitért s megkeresztelkedvén Mihály nevet nyert, ámde csakhamar lelohadt tüze és mind családja, mind népe pogány maradt.

Gyécse fejedelem keresztény, vendégszerető érületében s még inkább nejének, Belekneginának erős kezében bizva 995 végén megjelentek hazánkban a keresztény hit virágai: a szerzetesek is. 995 végén (szept. 27.) a cseh herceg és népe megtámadta szent Adalbert családi várát, bevette azt, testvéreit (Sobebor kivételével) megölte, családjukat kiirtotta.²⁶ A szent Adalberttől odatelepített breunou-i szerzetesek e borzalmas vérengzés után nem érezték magukat biztonságban a cseh földön és szent Adalbert kedves mesterével, pappas-ával, Radlával együtt Magyarországba menekültek. Ha csak a jelek nem csalnak, Nyitra mellett a zobori hegyen állapodtak meg először, ott építették föl az eleintén nagyon egyszerű monostort és zengedeztek éjjel is, a magyar uralom idején először az Úrnak dicséretét. Szent Adalbert 996-ban még azt hitte, hogy mestere, Radla, mint világi pap a fejedelem udvarában van, de mire levele ideért, már Radla is a szerzetesek közé lépett²⁷ s Anasztáz apát vezetésére bízta magát.

Lássuk már most szent István uralkodását.

II. FEJEZET. SZENT ISTVÁN TRÓNRLÉPTE ÉS MEGKORONÁZÁSA. HÁBORÚI.

Gyécse fejedelem korlátlan és erőskezű uralkodása lehetetlenné tett minden előleges szervezkedést arra nézve, hogy halála esetére mást jelöljenek a fejedelemségre, mint az ő fiát. Ha ehhez még hozzáveszünk, hogy a jelek szerint váratlanul húnyt el s hogy hatalmas, az országot kezében tartó neje még életben maradt (996. őszén még élt, az biztos),²⁸ nem csodálkozhatunk szent István ellenmondás nélkül, egyhangúlag és örömmel végbement választásán és trónraléptén.²⁹

Huszonkét éves volt szent István, midőn a kormányt átvette. Ő is, mint atyja, erős, szigorú, mondhatni hajthatatlan akaratú férfiú volt. Csak egyben különbözött atyjától: a keresztény vallás törvényeinek megtartásában és megtartatásában.

Csalódnak, akik szent Istvánt oly értelemben tartják a magyarok megtérítőjének, mintha ő kereszteltette volna meg a magyarokat. Nem. A kereszttség fölvétele a magyar nép javarésznél megtörtént már, mint fentebb elmondottuk, Gyécse idejében. De ezen keresztelkedés jórészt csak külső máz lett Gyécse fejedelem idejében. Keresztények lettek a magyarok anélkül, hogy pogány babonáikat, szokásaikat elhagyták volna, anélkül, hogy a tízparancsolat s a böjtök megtartását, az imádságok és templombajárás végzését ismerték és szerették volna. Unosuntig ismeretes magának Gyécse fejedelemnek felelete, amelyet papjának (azt hiszszük, szent Adalbertnek) a pogány áldozatért tett szemrehányására adott: elég gazdag ő arra is.³⁰

Ez a közömbös, lanyha kereszténység üzte el hazánkból szent Adalbertet, ez birta rá, hogy még barátját is elhívja hazánkból, holott arra itt oly nagy szükség vala.

Szent István a kereszténységnek ily külső mázával nem elégedett meg. Ő azt akarta, hogy a keresztény hit ép úgy irányozza másnál is a cselekedeteket, az életmódot, a beszédet, mint irányozta nála. Ő azt akarta, hogy mindenki az igaz Isten egyházába járjon, vasár- és ünnepnapokon munkaszünetet tartson, éneket és imádságot tanuljon, pénteken és húsvét előtt 40 napig, meg a négy évszak egy-egy hetén húst ne egyék, mint ő.³¹

Nem trónraléptével, hanem ezen követelésével zúdította maga ellen szent István a magyar nép egy részének haragját és lázadását. Ki volt e lázadás feje? azt nem tudták már 100 év múlva sem. Sem a kis legenda, sem Hartvik nem említi.³² Ha való, mint azt gyanítjuk, hogy 1190 körül készítették a pannonthalmi monostornak 1001-re tett kiváltságlevelét, akkor ott sem tudták 1190 táján, mert különben bizonyára beleírták volna abba, az épen e lázadás következményeiről szóló kiváltságlevelbe. Kézai még csak egyszerűen «Cupan»-nak nevezi, a «Képes Krónika» ellenben már apjának is nevet ad: Szár Szirind alakban.³³ Ámde mind Kézai, mind a «Képes Krónika» beszédjénél sokkal hihetőbb szent István életrajzainak előadása, mert ezek úgy tüntetik föl a dolgot, hogy a lázadóknak több vezére volt s e rendetlen, dúló-fosztó csapatok csak szent István jószágainak pusztításában értettek egyet. Azt bátran elfogadhatjuk, hogy e lázadók nagyobb része Somogy megyéből kerekedett föl, másik része pedig Szalából s először is Veszprém városát, a fejedelmi ház második lakóhelyét (vagy inkább vadászlakát) támadták meg. Szent István serege ellenben egy vezér (a hagyomány szerint Vecelin, a Ják-nem őse) alatt állott. Vele volt e sereggel maga az ifjú fejedelem is, akit épen ez alkalomra Hont és Pázmány vitézek, mint később büszkén hirdették, Esztergomban a kard felövezésével lovaggá avattak. Az egységes és ifjú fejedelmétől lelkesített, szent Márton és szent György képeivel ékített zászlók alatt küzdő sereg szétverte a lázadókat, megölte a legszájasabb vezetőket, fogságba ejtette és megkötözte a többieket.³⁴

2. kép. A magyar szent korona.
A felső része szent István koronája.

Nincs följegyezve e dicső győzelemnek éve, még kevésbé a napja, de van annak biztos, napjainkig fénylő, áldástosztó emléke: a *pannonhalmi monostor*. Szent István Isten után szent Márton püspök közbenjárásának tulajdonította a diadalt s hálából a nyert kincseket, javakat arra fordította, hogy azon a hegyen, ahol az ő kortársainak tudomása szerint szent Márton egykor imádkozni szokott, egyházat s mellé monostort építtetett Isten dicsőségére, szent Márton tiszteletére.³⁵ Ez egyház aztán messzire, egész a Dunáig mutatta a megtért magyaroknak Jézus Krisztus szenvedésének jelét, a nagy számmal odagyűjtött, s ha a hagyománynak hihetünk, ide költözött Anasztáz apát vezetése alatt álló szerzetesek imádsága, önfeláldozása és tanítása pedig mutatta nekik az üdvösség útját.

A foglyok azon részét, kik Somogy megyében tanyáztak, szent István azzal büntette meg, hogy őket e pannonhalmi monostor szolgálivá tette. - Később azonban bölcsen enyhítette e szigorú büntetést, visszaadta szabadságukat és csak a pannonhalmi monostornak adandó tizedre kötelezte őket.³⁶ Az el-

esett vezetők földeit és falvait (azaz rabjait), szintén e monostornak ajándékozta. Ebből következően a lázadók vezetői a somogy megyei Köröshegy, Tard (ma pusztá Gamástól északra) és Somogyvártól délre eső Tepej falvak területén laktak.

Bizonyára még több helyütt is harcra kellett kelnie a fejedelmi seregnek és megtörnie a lázadókat s az nem járt romlás, öldöklés nélkül. De viszont a nyert győzelmek szokatlanul fölemelték a fejedelmi hatalmat s méltóvá tették szent Istvánt arra, hogy e hatalomnak külső jelét, a koronát is megnyerje s az akkori fölfogás szerint valósággal fölként királylyá legyen.

Mikor ez idő elérkezett, akkor már számos külföldi pap és szerzetes buzgókodott szent István oldala mellett. Melyiktől származott? nem tudjuk, de bizonyára okos és eredeti (semmi esetre sem lengyel példát utánzó) gondolat volt az, hogy a királyi hatalom jelét és a fölkenésre való engedélyt a római pápától kell kérni. Régi hagyomány szerint az ez ügyben járó követséget azon Ascric, pécsvárad apát vezette, akinek neve a magyarok ajkán idővel tán Ecser-re változott, (mert például a régi magyarban Udalrik-ból Ódor,

3. kép. Szent István koronájának zománcos képei.

Frideric-ből Feldör, Felder lett) s aki 994-996-ban szent Adalberttel Rómában tartózkodott. Még szerencsésebb volt az időpont, amelyben a koronátkérő követség Ascric apát vezetése alatt az apostoli szentszékhez érkezett. Az 1001-ik évnek tavasza volt ez időpont.

Félévvvel azelőtt a római pápa és III. Ottó császár még arról álmodoztak, hogy a római világbirodalmat újra, minden fényével, külső szertartásaival együtt helyreállítják s így akkor szent István kérését visszautasítják. Ámde 1001 februárjában a rómaiak föllázadtak, kiűzték városukból a császárt, pápát s széttépték ezek ábrándjait. Ravennába vonult egy időre a császár s vele II. Szilveszter pápa. Majd március 25-től május 12-ig Pereoban (Ravennától nem messze) szent Romuald oldalán keresett vigasztalást a császár s élte végéig e vidéken tartózkodott. II. Szilveszter pedig a ravennai szent Apollinaris monostorban vett szállást.³⁷ Itt e vidéken találta tehát őket szent István követsége. E követség mellett állott szent István sógora, II. Henrik, a császár életének megmentője s annak az igyekezetnek, hogy sógora király, húga királynő legyen, lelkes pártolója is. Ennyi körülmény és kérelem egybehangzása valóban az isteni gondviselés ujjszólásának látszott. Maga a császár buzdította tehát szent Péter utódját, hogy szent István kérését teljesítse s neki a koronát, a királylyá való fölkenést megadja.

4. kép. Szent István képe a koronázópalástban.

Mily gazdag volna történelmünk 1001-iki lapja, ha ez évről csak egypár lapnyi vagy legalább pár sornyi, ez évben írott tudósítás fönmaradt volna. Sajnos, elveszett minden följegyzés s így csak tapogatódzva tudjuk meg, hogy az első királylyá való fölkenés és koronázás 1001 augusztus 17-én ment végbe.³⁸

A somogyiak leverése és megtérítése után még nem lehetett mondani, hogy az összes magyarok Krisztus hívei. Mint említők, Gyécse testvére, Mihály (Gyula) nem volt elég erős, hogy a kezére bízott magyarok ellenkezésével szembe szálljon s családja, népe pogány maradt. De nagyon természetes, hogy szent István nagybátyját a kereszténység terjesztésére buzdította s még természetesebb, hogy a nagybátyja azt visszautasította. Az ellentétek kiélesedtek és szent Istvánnak koronázása után két évvel újra kemény háborút kellett viselnie, még pedig saját nagybátyja, Mihály (Gyula) ellen. Sereggel ment rá, elfogta őt, nejét és két fiát, országát pedig a keresztény hit föl vételére kényszerítette. A messzeeső hildesheimi krónikás hallott erről valamit s úgy jegyezte föl hiányosan.³⁹ De sem azt, hogy hívták e nagybátyja nejét és két

gyermekét? sem azt, melyik részét birta e nagybátyja hazánknak? nem adá tudtunkra s emiatt, ha csupán az ő adatát birnók, hiábavaló volna minden fejtörés, minden hozzávetés, szent István uralkodásának e nevezetes eseménye örökre homályban maradna.

Hazai, pár századdal később élő történetíróink sem tudnak többet, mint amit a hildesheimi évkönyvekben olvastak. Tódítják ugyan, hibáznak egy évet s beszélnek Erdélyben lakó Gyulákról, de azzal meg épen elárulják tudatlanságukat. Anonymus «kis Gyulának» birtokát Erdélynek északkeleti részére, a Szamos és mellékfolyói völgyébe helyezi,⁴⁰ de azt, hogy e «kis Gyulát» egynek vegyük a hildesheimi krónikás «rex Julius»-ával, két fiát, Bolyát és Bonyhát pedig a «rex Julius» 2 fiával, azt a hildesheimi évkönyvnek «avunculus» szava határozottan tiltja. Ez jelent rendesen anyai, kivételesen atyai nagybátyát, de sohasem jelent másodunokatestvért. Már pedig Anonymus ««kis Gyulá»-t szent Istvánnak másodfokú nagybátyjául tünteti föl. Kézai a Maros és Olt közét jelöli ki Gyula birtokának.⁴¹ A «Képes Krónika» pedig és követői egy Marosvölgyében lakó s a honfoglaló vezérek közé sorozott Gyula urat először fölmagasztalnak szent István nagybátyjává s aztán ez ellen vívatnak szent Istvánnal harcot. De már egyik közölök észrevette, hogy ezzel bolondot mondtak s a fejezet végén az elfogott Gyulát a honfoglaló Gyula unokájának állítják. A szent Istvánról szóló fejezetekben ellenben egész Erdély urául tüntetik föl Gyulát, de itt is ellenmondásba keverednek, mert a székesfejérvári egyházat majd e Gyula, majd Keán pénzéből épültnek mondják.⁴² Ily ingadozó, ellenmondó tanúknak nem hihetünk s a délkeleti gyepük történetéből, elhelyezéséből különben is tudjuk, hogy Gyula birtoka nem lehetett Erdély.

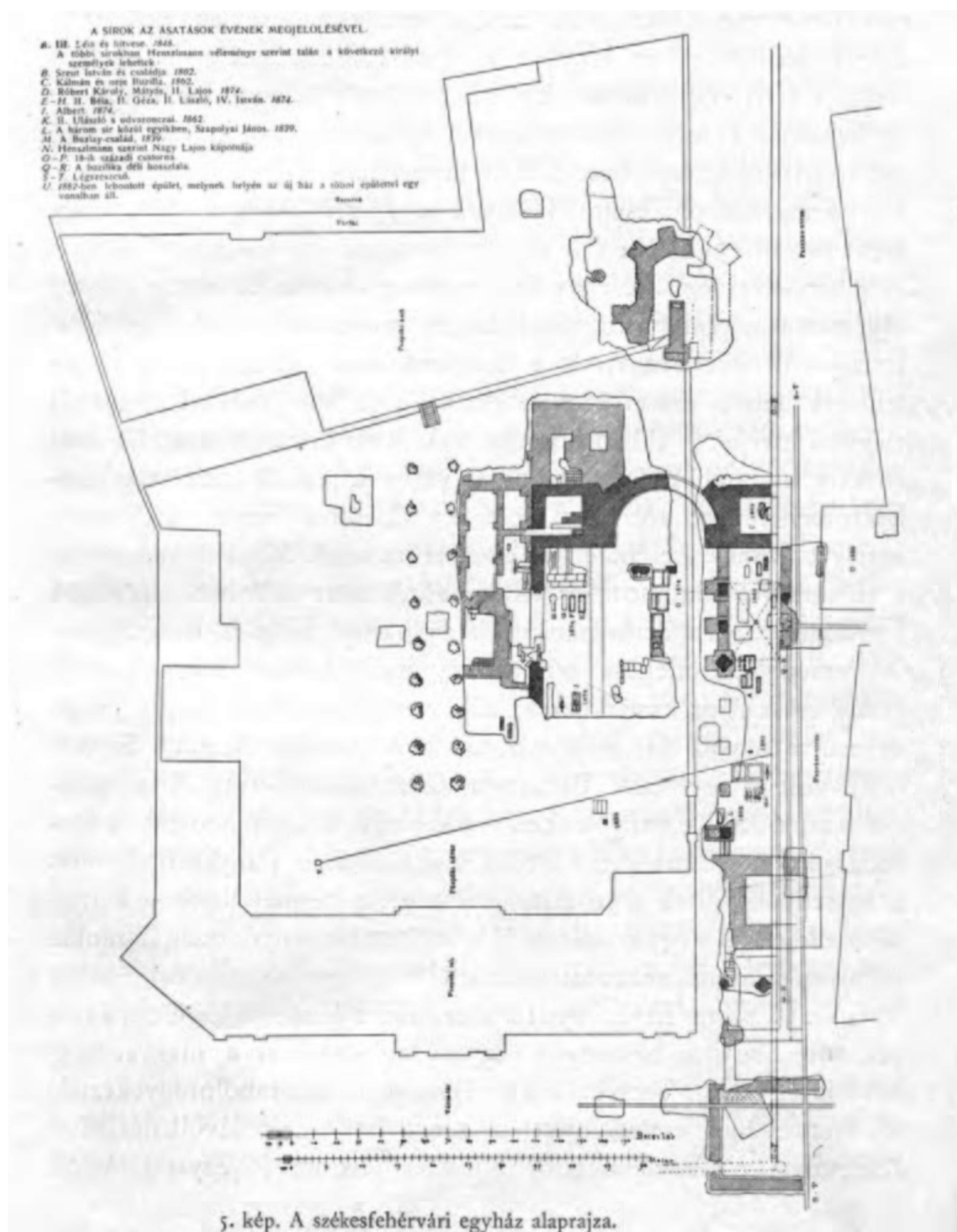
Csakis a hildesheimi krónikással egykorú s Magyarországon két ízben tartózkodó, lángbuzgalmú Querfurti Brunonak köszönhetjük, hogy Gyula országát legalább nagyjából kijelölhetjük. Ő írja magáról, hogy 1003. táján Regensburgban hajóra szállt, kelet felé utazott és balsikerrel, gyöngé vállal a fekete magyaroknak kezdte az evangeliumot hirdetni.⁴³ Ismét 1008-ban, annak igazolására, hogy szent Péter nevében bátran mehet a poroszokhoz, azt írja, hogy a fekete magyarokhoz is szent Péternek soha hiában nem járó követsége ment s azok mind keresztényekké lettek.⁴⁴ Querfurti Bruno e két tudósítása az évszámban és a keresztény vallás elfogadásában annyira összevág a hildesheimi krónikás adatával, hogy e fekete magyarok nem lehettek mások, mint Gyula alattvalói. Hol laktak már most e fekete magyarok? «Kelet felé» - mondja Bruno - s mivel a Tisza jobbpartján élő magyarok «szár-ugor», vagyis szláv nyelven «palóc» (plavec = fakó, fehér-sárga) nevet viseltek, a velük ellentétesen «fekete ugor»-nak nevezett magyarok csakis a Tisza balpartján, tehát a mai Tiszántúl lakhattak s így Gyula országa s Tiszától az erdélyi hegyekig, a Szamostól a Marosig terjedt.

A fekete magyarok megtérítése után már csak a Maros és Duna közt lakó temesközi magyarok maradtak rövid ideig pogányokul.

Harcolt azonban szent István külső ellenségekkel is. Első ilyen harcáról szintén nagyon homályos értesítésünk van, de azért azt egészen el nem vethetjük, mert az esemény híre nevezetes épülethez és állandó testülethez volt kötve s így ha nem is egykorú író jegyezte föl, mégis az esemény emlékének fönmaradása érthető.

A mai Romániának (pontosabban a régi Oláhországnak) az Olt jobb partja és a Duna közt eső része a IX. században kétségtelenül Bolgárországhoz tartozott. Innen könnyű volt egy bolgár főúrnak, Keánnak, vagy Kajánnak Erdély lakatlan vidékeire húzódni s ott bolgár és szláv népeivel némileg önálló s Magyarország felől nehezen megközelíthető országot alapítania. Lehet különben, hogy 1002-ben a Viddint, régi magyarosan Bodonyt, nyolcz hónapig ostromló és elfoglaló görög császár elől menekült oda. Ő maga nem volt szláv, hanem mint a neve mutatja, török származású (hisz a tiszta bolgárok mind törökök voltak). Szent István nem tűrhette, hogy közelében új, bolgár rablófészek keletkezzék. Hadat indított ellene s bár nagy

erőfeszítéssel, hadi fáradsággal legyőzte s megölte Keánt s elnyert arany-, drágakő- és gyöngykincseiből építette a boldogságos Szűz székesfehérvári híres egyházát.⁴⁵

Ezen legalább is félig bolgár háborúval volt összefüggésben azon valódi bolgár háború, amelyről a bihari püspök előadása nyomán egy belga krónikás 1064-ben megemlékezik. «A barbárok a konstantinápolyi császár ellen háborút indítván, a császár Istvánt magához vette s az ő segítségével az ellenséges Cesariest (Cesareát?) ostrommal megvívta. Erre a konstantinápolyiak zsákmány után láttak s a várost javaiból kifosztották. Az igazán katolikus férfiú,

István elfordította elméjét a rablástól. Belépett szent György egyházába s az ott talált ereklyéket szállította el; tisztelte s míg élt, mint keresztény, becsületben tartotta.»⁴⁶

Annyi mindenesetre kivehető e gyalgó följegyzésből, hogy szent István egy időben a görög császárral szövetségben állott s az ő seregével együttesen vívott meg egy várost. A görög császár oly háborút, amelyben szent István szövetségére szüksége volt 1002-1018. években viselt a bolgárok ellen. Csak e háborúban lehettek tehát szövetségesei. Ámde a bolgár háború részleteit eléggé ismerjük s abban a görög írók szent István részvételét nem ismerik. Azonkívül Cesaries nevű város a régi Bolgárország területén ismeretlen, sőt nem volt ott Caesarea nevű város sem, amelyet Cesaries-sel könnyen azonosíthatnánk. Mindent összevéve, e szövetséget talán 1017-re kell tennünk, mert ez évben a görögök segítségül hívták az oroszokat, a bolgárok pedig a bessenyőket. A bessenyők föllépése bírhatta rá szent Istvánt, hogy ő is a görög császárhoz csatlakozzék. A várost, melyet a görög sereggel egyesülve vívott ki, meghatározni nem tudjuk. Belgrád, Szerém nem volt s így csak Barancsra (Brancsena) vagy Nisre gondolhatunk. A bessenyők beleavatkozását a görög-bolgár háborúba azért tarthatta szent István maga ellen is irányzottnak, mert a bessenyők voltak még mindig a magyar népnek legveszedelmesebb ellenségei s egy bolgároktól is segített Bessenyoorság hazánkra könnyen romlást hozhatott volna.⁴⁷

Volt-e szent István nyílt háborúban a bessenyőkkel, nem tudjuk, de hogy a bessenyők egyes rablócsapatai a magyar véghelyekre gyakran becsaptak s a véghelyeket lerombolni igyekeztek, az biztos. Egy esetet, mert az szent Istvánnak távolbalátásával (clairvoyance) egybefüggött, mindkét életrajz följegyzett. Vadászaton volt szent István s déltájban egy kissé szunnyadt. Álmában látomása volt a bessenyők készülődő betöréséről. Fölbredvén, kiválasztott alkalmas lovaslegényt s azt a parancsolatot küldte vele a fenyegetett véghely hadnagyának, hogy készüljön föl a harcra s a meglepésre készülő ellenséget ő lepje meg. Az előre adott intésnek a hadnagy nagy hasznát vevé, mert a betörő s már a város falai körül száguldozó, rendszeres ellenállásra nem is számító bessenyőket lesből és jól összeállított sereggel támadta meg. A bessenyők közül sokan elestek, mások fogságba jutottak, a többiek megfutamodtak.⁴⁸ Melyik város alatt történt e győzelem? biztosan nem tudjuk.⁴⁹ Mindenesetre Erdélyben a gyepükön, tehát Kolosváron túl volt e véghely, mert ha a gyepükön belül lett volna, akkor a határőrök úgy is csak hírt adtak volna a bessenyők közeledéséről s nem lett volna szükség szent Istvánnak látomására és előleges üzenetére.

Mikor szent István a görögöknek segítséget nyújtott s 1018-ban, mikor országa Nándor-Fejérvárnak és a hozzá tartozó keleti Szerémségnek meghódolásával a görög császárságnak közvetlen szomszédja lőn, még alig hitte, hogy a görög szomszédság még kárára is lehet. Pedig 1025 táján ép ez oldalról őt nagy veszély fenyegette. A Maros-Duna közén az addig pogánynak maradt magyarok élére állott egy Ajton nevű főúr s a szokottnál élesebben szállt szembe szent Istvánnal s önálló, független országot akart ott alapítani. Látta azonban, hogy két keresztény ország között pogány nem maradhat, elment tehát Bodon vagyis Viddin városába s ott megkeresztelkedett. Ottan kért engedélyt is, hogy lakóhelyén Marosvárt (ma Csanád) vagy pontosan Német-Csanádon) monostort építhessen a görög szerzeteseknek. Hozatott egy görög apátot és pár szerzetest, hogy udvaránál a keresztény istentisztelet ne hiányozzék. De ez nála csak külsőség, esetleg politikai fogás volt, amint az meglátszott abból, hogy mind a hét feleségét megtartotta s alattvalóit nagyobb részt tudatlanul, keresztetletlenül hagyta.

Ajtonnak ezen tette és magaviselete éket vert volna hazánk területi épségébe, megbontotta volna egységes polgárosodását is, ha szerencsére szent István ennek útját nem állja. Egy Csanád nevű magyar vitézről írt és szent Gellért nagy legendájába később beolvasztott, de nagyjából igaz hősköltemény szerint Csanád vitéz Ajton seregéből szent Istvánhoz szökött,

szent István pedig őt seregének vezérévé tette. E sereg élén aztán Csanád Ajtont a nagyőrszi síkon éjjeli támadással meglepte s megölte. Ennek természetes következménye lőn, hogy a Maros-Duna köze hazánkhoz visszakerült.⁵⁰

Hazánk északnyugati részén kétizben kellett szent Istvánnak hadakoznia.

A magyar és lengyel fejedelmi házak oly szépen indult összeköttetéséről 990 óta semmit sem hallunk. Chrabry Bogyoszló elűzte magyar feleségét, 1003-ban pedig sikertelenül igyekezett utánozni szent Istvánt s a pápától koronát nyerni.⁵¹ Szent István állandó jóbarátságban élt sógorával, szent Henrikkel. Chrabry Bogyoszló pedig ennek esküdt ellensége volt. Mindezek azt okozták, hogy a régi, nagy, magyar-lengyel barátság ez időben szünetelt, sőt egy időben (1003-ban?) Chrabry Bogyoszló elfoglalt hazánk északnyugati részén egy várost, hihetőleg Trencsént. Sőt, ha kései, homályos hagyománynak hihetünk, azon időben, midőn Morvaországot birta, az 1003-1018. években, a Morva és Kis-Kárpátok mentén lehatolt egész a Dunáig s így esetleg Pozsony volt azon nevezetes város, melyet kezére kerített. E város őrizetét olyan férfiúra bízta, aki szent Istvánnak személyes, régi ellensége volt. Ez volt Procui (Prokuj) úr, szent István anyai nagybátyja. E Procui úr egy időben, 996 táján hazánkban tartózkodott és szent István anyja, a hatalmas Beleknegina pártfogása révén egy-két megye kormányzását nyerte el. De szent István valami tette miatt nem nézve a vérségi összeköttetést, már 1003 táján vagy legalább is 1015 táján kikergette Procuit Magyarországból.

Az bizonyos, hogy Procui 1015 táján szent István ellenségének, Chrabry Bogyoszlónak szolgálatába állott s ez megtette őt helytartójának a Magyarországból elfoglalt városban. De szent István 1018 elején oly észrevétlenül lepte meg Procuit, hogy ő megfutamodott, felesége pedig a várossal együtt szent István kezébe került. Procui-nak nem volt módja benne, hogy feleségét kiválthassa, de nem is volt arra szüksége, mert szent István nem viselt hadat nők ellen, nem dühöngött a legyőzött ellenségen s visszabocsátotta Procui feleségét, akkoriban hallatlan lovagiassággal - ingyen.⁵²

Legjelentékenyebb volt, bár talán legkevesebb emberéletbe került, szent István harcai között a német háború 1030-ban.

Szent Henrik, szent István sógora 1024-ben meghalt. Utána új, nagyralátó uralkodó család került a frank törzsokből a német császári trónra. E család első tagja, II. Konrád császár, mindjárt utánozni akarta nagy Ottónak példáját s fia számára a görög császári családban keresett feleséget. I. és II. Ottó idejében a német és görög császári családok családi összeköttetése még semmi veszedelmet sem rejthetett magában hazánkra nézve, mert a két birodalom közt Magyarországon kívül ott volt a félelmes Bolgárország is elválasztónak, azonban 1018-tól, Bolgárország bukásától kezdve e családi összeköttetés Magyarország romlását okozhatta volna. Mindkét császárság Magyarország határáig ért s két ily hatalmas birodalom együttes támadása alatt hazánk összeroppanhatott volna.

Ennélfogva szent István II. Konrádnak a görög császári udvarhoz leánynézőbe küldött követét, noha az szentföldi zarándok képét öltötte magára s úgy akart hazánkban végigvonulni, 1027-ben a határ szélén visszautasította s az engedélyt az átvonulásra meg nem adta.⁵³

Méltán nagy föltűnést keltett ez akkoriban, mert hisz épen szent István biztatta föl az ő páratlan szivességével, magyar vendégszeretetével a szentföldi zarándokokat, hogy hagyják az akkoriban oly veszedelmes tengeri utat és hazánkban keresztül vonuljanak, szárazföldi úttal Konstantinápoly s úgy Jeruzsálem felé. Az előző évben is Vilmos, Angoulême grófja és Odo, Dôle hercege, két apáttal s nagy csapat nemessel erre vették útjokat a Szentföld felé. Szent István pedig nemcsak szívesen fogadta őket, hanem még meg is ajándékozta.⁵⁴

Tudta szent István azt is, hogy, ha esetleg a német császár ezért bosszút akar állani, szövetségesre, támogatóra lesz szüksége. Ő tehát mint egykor atyja, Lengyelország felé fordította

tekintetét, mert ez ország állapotában is nevezetes változás állott elő. Chrabry Bogyoşzló szent Henrik halála után rögtön függetleníté magát s országát Németországtól, önhatalmából fölvette a királyi nevet és koronát, de 1025-ben ő is meghalt. Utána fia, II. Meskó következett s 1031-ig szintén mint király, függetlenül uralkodott. Épen e függetlenség miatt ép úgy várhatta a német császár támadását, mint szent István a német követ visszautasítása miatt. Ez állapotok okozták tehát, hogy 1025-től kezdve az ellenséges indulat Magyar- és Lengyelország között megszűnt. Szent István barátságot kötött II. Meskóval s ennek megerősítésére II. Meskó 13-14 éves leányát fiával, szent Imre herceggel jegyeztette el. Szent Imre meg is látogatta Gnesenben apósát s amint onnan apósával együtt vadászatva Magyarország felé vonult, útközben meglátogatta a Lysagorán levő svetokryzki monostort s látogatása emlékére annak szép keresztet ajándékozott.⁵⁵

E barátság azonban újra bántotta a németeket s azért 1029-ben, midőn II. Konrád seregeit Lengyelország ellen vezette, a bajorok jogos dolognak tartották, hogy a lengyelek barátjait, a szomszéd magyarokat is megtámadják. Szent István természetesen védelmezte országát s a bajorok pusztítását az ő országukban viszonzta.⁵⁶ Ez volt előjele a következő évi, meglepetésszerű, nagy háborúnak. 1030 tavaszán II. Konrád császár úgy tett, mintha megint a lengyeleket támadná, azonban a nyár elején egyszerre megfordult s június 21-én már útban volt seregeivel Regensburgból Magyarország felé.

Szent Istvánt azonban nem lepte meg. Szent királyunk a nagy s igazságtalan támadás idején elsősorban, méltán és igaz élő hittel az Istennél, a csaták sorsának intézőjénél leghathatósabb közbenjáróhoz, a boldogságos szűz Máriához fordult, hogy a keresztény hit ez új ültetvényét, Magyarországot ne hagyja veszni. Ezt nemcsak az ő életírói, hanem ellenségei is elismerik, sőt, ha az események bámulatos fordulatát megfigyeljük, ott az imádsággal, böjtöléssel megkérlelt Mindenható intéző kezét a nélkül is fölismerhetjük. De azonkívül egész Magyarország hadait is egybegyűjtötte s a Rába balpartján eső gyepűkhöz vonult. A gyepük, a bevágott erdők is jókarban voltak, a tavak, folyók is óriás akadályokat gördítettek a német sereg elé s így az nem birt a kapuvári Rábánál előbbre haladni. Tehát csak a mai Sopron vidékén eső Gyepüelvét pusztíthatta el. Míg dühét ezzel oltotta, a magyar sereg egy része felszökött a Duna mentén, Bécset elfoglalta s a német sereg visszavonulásának útját fenyegette. Az éhség is kezdett mutatkozni a haladni nem bíró német táborban s így nem csoda, hogy minden német csapatvezér a visszavonulásra szóló parancsolatot várta s maga II. Konrád is azt gyorsan megadta. Augusztusban már vége volt a háborúnak s a németek azzal vigasztalták magukat, hogy a határszélek elpusztításával eléggé megbosszulták magukat.⁵⁷

Hogy visszavonulásuk után a magyarok az osztrák határgrofságból a Lajta és Bécs közt, továbbá a Duna balpartján a Duna és Morva közt eső területet elfoglalták, arról bölcsen hallgattak.

Épen ez mutatja, mennyire hibás Kozma cseh történetírónak abbeli adata, hogy Bretiszló cseh herceg az 1030-iki háborúban II. Konrád császárnak segítőtársa lett volna s a Duna balpartján levő magyar sereget megverve, rabolva, pusztítva egész a Garamig hatolt volna!⁵⁸ Az 1042-iki hadjáratkor történt ez, nem 1030-ban; Kozma kelleténél 12 évvel előbbre helyezi, csakhogy hőset annál jobban (de igaztalanul) magasztalja. Viszont az 1095-1108 közt író Hartvik is összezavarja az 1030-iki és 1051-iki hadjáratok eseményeit. 1051-ben történt, hogy a német császár nevében követ jött a Dunánál táborozó német vezérekhez, levelet is hozott, hogy vonuljanak vissza. E visszavonulásra vonatkozó s a császár tudta nélkül történt utasítást azonban Hartvik 1030-ra teszi át,⁵⁹ holott az egykorú altaichi évkönyvek az 1030-iki gyors visszavonulásnak egészen más, természetes okait tudják.

Szent Istvánt a német császárnak e kudarca nem tette elbizakodottá. A következő év elején követeket küldött Németországnak hazánkhoz legközelebb eső tartományába, Bajorországba s

békét ajánlott. A bajor herceg ekkor II. Konrád császár fia, III. Henrik vala s mind ő, mind környezete legközelebből érdekelt felek voltak. Örömmel fogadták tehát a békét. Szent István visszaadta Bécs városát és környékét, ellenben megtartotta a Fischa és Lajta közét, továbbá ezzel szemben a Duna és Morva szögét. II. Konrád e békekötést csak utólag tudta meg, de már nem akarta fiát annak megsemmisítésével csúffá tenni s így belenyugodott. III. Henrik annyira örömét lelte e békében, hogy vagy ez évben, vagy 1033-ban hazánkba is ellátogatott szent István királyunk és neje udvarába s mind a bajor herceg, mind királyunk újra megesküdtek a békesség megtartására.⁶⁰

Nagy diadalt kellett szent Istvánnak és seregének aratnia, ha már a német írók is elismerik, hogy a németek kapva-kaptak a béke-ajánlaton s lemondtak jókora, magukénak követelt területről. Még a területvesztés árán is nagy szerencsájének tartotta a császár fia e kedvező békekötést, mert különben nem alázta volna meg magát a nemrégiben még műveletlen, barbár ország királyának meglátogatására!

Másrészről szent István is nagy bölcsességét és előrelátását mutatta meg ezen békekötéssel. Fél év múlva II. Konrád II. Meskó lengyel királyt meggyőzte. 1031 végén pedig ugyanőt Ottó Bezprim nevű öcscse elűzte s ily körülmények között szent István későbbi béke-ajánlata bizonyára visszautasításra talált volna.

E szerfölött hiányos nyomok, külföldi tudósítások is mutatják, mily igazán írta szent István 1029 táján fiának: «Te még gyerek vagy, vánkosokon pihenő, mindenféle örömeiben táplált és növekedő s nem volt részed oly sok fáradságos hadjáratban s annyiféle nemzet támadásában, mint aminőkben egész életemet töltöttem».⁶¹

Az egységes Magyarország megalkotója szent István volt! A darabokra hullni készülő részeket összefűzte, a belső viszálykodásokat megszüntette, a külső ellenségek ellen az egységes Magyarországot megvédte s egységének jeléül királyi koronát szerzett.

III. FEJEZET. SZENT ISTVÁN MŰKÖDÉSE AZ EGYHÁZI TÉREN.

Egy nagy kép alkotásánál talán legcsekélyebb s legkönnyebben megszerezhető az a vászon, amelyre a képíró a lelkében megszületett jelenetet festi s mégis anélkül el nem lehet. Az államférfiúnál, mint aminő volt szent István, azon terület, ahol s azon nép, amely között működését kifejti, még szükségesebb s hozzá még megszerzése is nehéz.

Azért kellett nekünk is elsősorban szent István hadi tetteit, hazánk védelmére, nemzetünk összetartására fordított fáradozásait ismertetnünk. Ezek nélkül nem lett volna hol? s kiket? igazgatnia.

Mindjárt azután szent István uralkodásának második, nagy és állandó műve ötlik szemünkbe: hazánk egyházi szervezete.

E tekintetben is sok balvélemény terjedt el idővel íróink és művelt embereink között. Nagyon sokan hiszik és hirdetik, hogy szent István térítő apostolként működött s valódi prédikációkat, vallási beszédeket tartott. Holott Hartvik világosan írja eredeti művében, a nagy legendában, hogy «szent István a hithirdetés tisztét (evangelizandi officium) nem vállalta magára, hanem csak mint a hithirdetők vezére és mestere, a hithirdetést védelmezte és föntartotta».⁶² S ennek nem mond ellen a kis legenda írója sem «hunc (populum) secundum ecclesiasticam doctrinam instituens» szavakkal, mert e szavak az egész mondatot tekintve azt jelentik: «e népet az egyház tanítása szerint szervezvén, a fegyelem jármát és törvényét rakta rá a meghódoltak nyakára s a rosszak összes tisztátalanságait egészen eltávolította».⁶³

Gyula országának megtérítésénél, mint Querfurti Bruno világosan mondja, az apostoli szentszéktől küldött vagy legalább is külön megbízott érsek (Ascrik?) és papjai (legatio sancti Petri) hirdették a keresztény vallást.⁶⁴ Szent Gellért életiratából pedig az tűnik ki, hogy Ajtony legyőzése után szent István előhívatta szent Gellértet, papokat gyűjtetett mellé s aztán Csanád ispánnal Marosvárra vitette őket, hogy ott tanítsanak, kereszteljenek,⁶⁵ de maga nem ment velük prédikálni.

Nem is szükséges szent Istvánnak az egyházszervezkedés terén nyert érdemeit túlozni azzal, hogy őt még hittérítőnek is megtegyük. Nagyok és halhatatlanok azok úgy is. Szent Istvánnak hivatása volt arra birni népét, hogy a keresztény vallás hitágazatai és erkölcsi törvényei szerint rendezze mindennapi életét, cselekedeteit. Evégből először szüksége volt buzgó püspökökre, szorgalmas papokra és önfeláldozó szerzetesekre.

Mikor szent István a fejedelmi trónra lépett, még szerfölött kevés pap volt hazánkban. Biztosan csak annyit tudunk, hogy a breunov-i szerzetesek 995-ben Csehországból hazánkba menekültek. Ezek közül csak kettőt ismerünk névszerint: Anasztázt az apátot és Radlát, a szent Adalbert volt iskolatársát.⁶⁶ Ezek számára épült előbb a zobori, utóbb a pannonhalmi monostor. Négy év múlva, szent Adalbertnek másik telepítvényének, a meseritzzi monostornak szerzetesei is követték breunov-i társaik példáját és hazánkba jöttek. Ezek hazánk déli részén, Pécsváradon választottak maguknak települőhelyet és munkakört. Közülök is csak kettőt ismerünk: Ascrikot, az apátot és utódját Bonifácot, a buzgó hithirdetőt, aki hittérítő munkája közben fején sebet kapott s így Krisztusért vérét is ontotta.⁶⁷

De ezeken kívül jöttek még számosan mindenfelől, kivált Olaszországból, ahol szent Romuald és mások példája, buzdítása nyomán a vallásukért élni-halni kész papok száma megsaporodott. 1010 táján egyszerre 15-en érkeztek szent Romuald tanítványai közül.⁶⁸ Jöttek

még Franciaországból is, mert csak így lehet megérteni, hogy az első pécsi püspök Franciaországba, Fulbert chartresi püspökhöz küld latin grammatikáért (Priscianus kézi könyvéért).⁶⁹

De természetesen legtöbben jöttek a szomszéd Bajorországból. Ezek nemcsak legközelebb érték hazánkat, nemcsak könnyen, fáradság nélkül hajóztak le a Dunán, hanem biztatta őket az is, hogy Gizella, a bajor hercegleány, szent István neje védelmére számíthattak.

Ha nem is Magyarországon fejezte be életét, mégis a magyarok térítői közé lehet számítani Querfurti szent Brúnót, szent Adalbert életíróját és buzgó tisztelőjét. Szent Brúno két ízben is tartózkodott hazánkban. Először 1003-ban, amikor, mint említők, a fekete magyarokat akarta téríteni. Másodízben, 1007-ben álló esztendeig itt lakott s várta, leste türelmetlenül azt, hogy szent István őt a legvadabb pogányokhoz, a bessenyőkhöz kísértesse. E hosszas, második időzése alatt találkozott Radlával s tőle nyert szent Adalbertől oly érdekes tudósításokat, hogy ezek nyomán szent Adalbertől szóló, 1004-ben írt művét 1008-ban Lengyelországban egészen átdolgozta. Ugyancsak második időzése alatt jött szintén másodszer hazánkba szent Henrik testvére, Brúno, ekkor már augsburgi püspök. Nőtestvérét, Gizellát látogatta meg, de szent Brúno számára is hozott a császártól kedves üzenetet. Oly buzgó, vértanúságra vágyó egyházi férfiúnak, mint Querfurti szent Brúnónak példája, buzdítása nagy hatással volt a keresztény hit föllendítésére s ha ő azt mondja is, hogy hiába ült sokáig a magyaroknál, ezt nem a magyarok nyakasságára, hanem arra érti, hogy nem adtak neki alkalmat a bessenyők meglátogatására s neki az orosz nagyfejedelemhez kellett fordulnia, hogy Bessenyőországba juthasson.⁷⁰

Hiába való azonban a hithirdetés, ha nem rendszeres, ha nincs szervezet, amely azt állandóvá tegye. Ezért szent István püspökségek alapításához fogott. 1001-re, midőn a koronáért küldött, még nem volt meg minden tervezett püspökség, de hisz, ha meg volt négy, annyit is méltán nagy érdemként említhetett föl követsége az apostoli szentszék előtt. Lengyelországban régebb volt a kereszténység és mégis 999 végén csak négy püspökséget, (illetőleg egy érsekséget és három püspökséget) állítottak föl.⁷¹

Az első főpapi egyházat szent István az ő rendes székhelyén, Esztergomban építteté és pedig Isten dicsőségére s a boldogságos Szűz tiszteletére ugyan, de az egyház különös (specialis) védőszentéül (patronus) mégis Krisztusért meghalt keresztatyját, szent Adalbertet választotta.⁷² Ez egyház főpapjául a volt pannonhalmi apátot, Anasztázt rendelte s őt egyszersmind országa érsekéül óhajtotta.⁷³ Ennek már 1001-ben alávetette a győri, veszprémi, pécsi püspökséget és talán az egrit. A vácit azért tartjuk valamivel későbbi keletkezésűnek, mert egyháza épen úgy a boldogságos Szűz tiszteletére volt avatva, mint a győri, már pedig hihetetlen, hogy egyszerre két székesegyházat alapítsanak ugyanazon néven, kivált akkori időben, midőn a püspökségeket még szelvében a védőszentről szerették elnevezni és megkülönböztetni. (Ecclesia sancti Adalberti, ecclesia sancti Michaelis.)

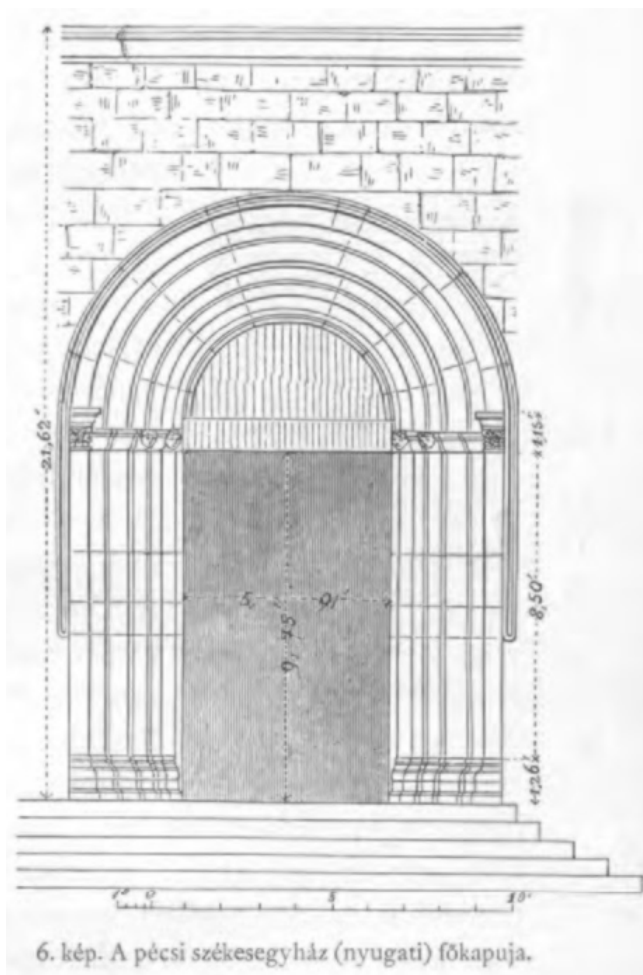
Az bizonyos, hogy szent István ezen intézkedését az esztergomi érsekségről és a neki alávetett 3-4 püspökségről fölterjesztette az apostoli szentszéknek megerősítés végett, sőt az is bizonyosnak látszik, hogy a római pápa a magyar kath. egyház ezen első elrendezéséről sajátkezűleg aláírt bullát bocsátott ki. Legalább Hartvik nemcsak úgy általánosan hivatkozik az apostoli szék beleegyezésére (mint pl. a kis legenda: Sancta Dei ecclesia... ex Romana auctoritate rite ordinata szavaival), hanem hivatkozik a római pápa aláírására is (subscriptio Romane sedis Apostolici).⁷⁴

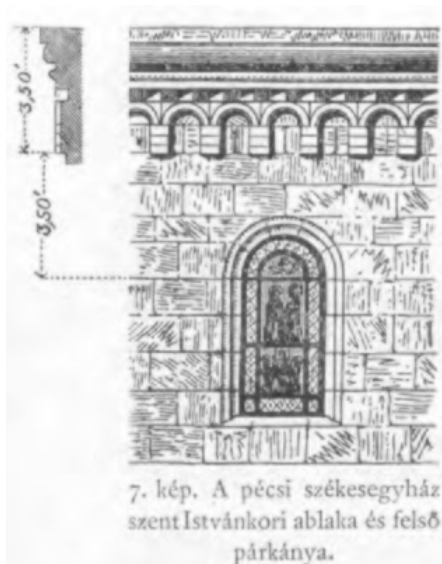
Később, kivált Gyula legyőzése és a fekete magyarok megtérítése után, szent István buzgósa nem találta elégnak az anélkül is óriási nagy tartományú esztergomi érsekséget s azért 1005 táján a Duna baloldalán, Kalocsán, új érseki egyházat építtetett szent Pál apostol tiszteletére s annak érsekévé a volt pécsváradi apátot, Ascricot, az e vidéken jártasabbat tette.⁷⁵ Az új érsek felügyelete alá egyelőre a tiszántúli bihari és az akkor véleményünk szerint

Tasnádon vagy Kolosvárt lakó erdélyi püspököket helyezte, 1030-tól kezdve pedig a marosvárit is (csanádit) ez alá vetette, bizonyára ekkor is a római pápa jóváhagyásával.

Nagy dolog volt ez érsekségek és püspökségek határait kijelölni, szolgálatukra kellő számú katonákat, szolgálakat rendelni. Az ezen ügyekben készített hivatalos okiratokból kettő maradt korunkra. A veszprémi püspökség ilyenmő alapítólevelén évszám nincs. Benne a király kijelöli először is azon polgári megyéket, amelyre a veszprémi püspöki egyház hatósága kiterjed s ezek Veszprém, Visegrád, Fejér és Kolon megyék. Ezek közül Visegrád megye a későbbi Pilismegyét és Esztergommegyének dunajobbparti részét foglalta magában, Kolon pedig a későbbi Somogy és Szala (Zala) megyéket. Azután felsorolja a király azon falvakat, vagy inkább családcsoportokat, amelyeket a veszprémi egyház szolgálatára rendelt.⁷⁶ Ezek közül a Duna mellett, Visegrád megyéjében fekvő falu a mai Szentendrével egy. A koloni megyében fekvő Marcalfő a mai Sümeg, Deáki, Erek területét jelenti. A Fejérmegyébe eső s eddig megfejtetlenül maradt Ausi, Cari és Bergen falvakból is meg lehet határozni kettőt, mert Ausi a később Veszprémmegyébe áthelyezett Ősit, Bergen pedig Börgönd-öt (ma puszta Székes-Fejérvártól délkeletre) jelenti.

A pécsi püspökség alapítólevele tulajdonképp a püspökség határainak kitűzésével foglalkozik. Az első határvonalat a mai Duna-Földvártól egész Tápé faluig vonja. Ettől kezdve Ozoráig a Sió (akkor talán Ozora vizének is nevezték) úgy is természetes határt alkotott a pécsi és veszprémi püspökség közt, tehát erről a király nem szól. A második határvonalat Ozorától a Lápa nevű patakig tűzte ki, amelynek emlékét a mai Lápa-pusztá őrzi Somogy-megyében. Innen a Kaposig ismét természetes határ volt. Harmadik pontos határvonalra a Kapos és Almás patakok közt volt szükség, tehát ezt határozta meg a király. A keleti oldalán a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség közt hatalmas választó volt a Duna s azért csak ott, ahol a kalocsai érsek hatósága átlépett a Duna jobbbpartjára, a Duna és Száva közt volt szükség nagyjában, tán inkább a jövőre való tekintetből határt jelölni s azért itt a pécsi püspökség határvonalául a Kőárkot jelölte meg. A Száva és Dráva közt nyugat felé nem volt szükség intézkedésre, mert azon az oldalon a püspökség az ország határáig, sőt a gyepekön túl is szabadon terjeszkedhetett, nem állott ott vele szemben szervezett püspökség. A Duna és Száva közén legalább is a Száva-Szentdemetertől (Mitrovica) Szentgergelyig (Gergurevce) terjedő vonalon a pécsi egyházmegye határa egyúttal az ország határa is volt Bolgárország, majd 1018-tól kezdve a görög császárság felől. Azért a pécsi püspökségnek e vonaltól nyugat felé eső főesperességét «Marchia»-nak, Határországnek nevezték.⁷⁷

Amint ebből is látszik, szent István igyekezett egyes egyházmegyék közt lehetőleg természetes határokat kitűzni. Az esztergomi egyházmegyéhez a Duna balpartja tartozott a Kis-Kárpátoktól egész a nógrádi Csere-hegységig. A győri és veszprémi püspökségektől mindegyik a Duna (még pedig a pozsony-győri vonalon a mosonyi Duna) választotta el. - A Duna jobbpartján az egy Esztergom várost kivéve nem tartozott hozzá semmi, úgy hogy a város kapuján kívül eső, később Szentkirálynak nevezett terület már a veszprémi püspök joghatósága alatt állott. Viszont azonban a Győrrel szemben eső, csak a Dunától elválasztott Révfalu már az esztergomi érsekhez tartozott, mert a Duna balpartján feküdt. A győri és veszprémi egyházmegyék határát a Tatánál folyó Füzegy (emlékét őrzi Füzítő), lejjebb pedig délnyugoti irányban mindenütt az akkor még lakatlan Bakony alkotta, úgy

hogy Pápa környéke Győrnek jutott. A pécsi püspökség határait már láttuk. A váci az esztergomi egyházmegyétől a Csere-hegység, az egritől a Zagyva, a biharitól a Túr (a Berettyó régi medre) és Hármas-Körözs választotta el. A kalocsainak a Duna és Tisza biztos határokat szabott. Az egi Szolnoktól északkelet felé a Tisza mindkét partján terült el. Északon és északkeleten határa találkozott az ország határaival, keleten pedig a nyíri homok, lentebb délen a mai Berettyó-Ujfalutól Túrkevéig a régi Berettyó voltak többé-kevésbé természetes határai.

A biharit keleten az erdélyi hegyek, délen a Fehér-Körözs, északnyugaton a Berettyó és Hármas-Körözs, északon a Nyírség határolta. Északkeleti csücskén a mai Ér-Mihályfalva és Margitta közt azonban írásban kijelölendő határookra volt szüksége.

Sajátságos alkotása volt szent Istvánnak az erdélyi püspökség. Kétségtelen, hogy ennek magvát (a Kraszna és Közép-Szolnok megyékből alakult) mai Szilágy és Szatmár megyék alkották. Ezeknek területe azonban valaha nagyobb volt, úgy hogy a most biharmegyei Margitán és a most szabolcsmegyei Nyir-Bátoron túlra terjedt. E területnek körülbelül közepén, ép ott, ahol a síkság a hegyekkel érintkezik, áll Tasnád, messzire látható templomával. E templom valaha szent Mihály főangyal tiszteletére volt avatva s az erdélyi püspökségnek is ez volt a védőszentje. Maga a város 1556-ig az erdélyi püspök birtoka volt s azonkívül századokon át itt székeltek az erdélyi püspökök Meszesen inneni helytartója.

Mindez arra mutat, hogy eredetileg itt Szatmár és Szilágy megyékre terjedőleg alapította szent István az erdélyi püspökséget. Ámde utóbb elfoglalván Erdélynek északnyugati csücskét, az odatelepitett és veszedelemnek kitett keresztény népet nem hagyhatta főpásztor nélkül. Áttette tehát a püspöki székhelyet Kolosvárra. Ez ép úgy az erdélyi püspök birtoka volt, mint Tasnád s egyháza is szintén szent Mihály főangyal tiszteletére volt avatva. Csakhogy e szamos-völgyiek kevesebben is voltak, szegényebbek is voltak, hogysem egy főpásztort eltarthattak volna. Szent István tehát az erdélyi püspökségnél meghagyta Szatmár, Közép-Szolnok és Kraszna megyéket is. Ezek szerint ennek keleti határait a Szamos és az ország gyepűi, nyugati határait pedig a Nyírség és a bihari egyházmegye felől megjelölt pontok alkották.

A csanádi egyházmegyének keleti, déli és nyugati határait az erdélyi hegység, a Duna és Tisza élesen megjelölték. Ellenben annál jobban hiányoztak a természetes határpontok a Körözs-Maros közén. Ma is érthetetlen még, miért osztozott e közön négy egyházmegye? A Fehér-Körözs balpartja Világosig és kelet-nyugati irányban Boros-Jenőtől Orosházáig az egi püspökség zsombolyi (sumbuni) főesperességét alkotta. A Maros jobbpartja úgy 2-3 mérföldnyi

csíkban a csanádi, a Kettős- és Hármas-Körözs balpartja a váradi s végre a Tisza balpartja a Hód taváig a váci püspökséghez tartozott.⁷⁸

Amint Esztergom, Győr, Vác, Kalocsa példái untig igazolják, szent István az egyházmegyék székhelyéül nem mindig az egyházmegyék közepét választá ki. Inkább biztos, védhető pontot és már régi időben lakott, bár esetleg romban heverő várost keresett a székhelyek kijelölésénél. Győr, Esztergom, Pécs a római városok romjain emelkedtek. Veszprém azelőtt valamelyik ó-szláv fejedelem vára volt, Vác és Kalocsa vagy a rómaiak szemközti táborai (mint Transaquincum, Contramargum), vagy ó-szláv várak voltak. Biharon négyszögletes, kőfalakkal körülvett s valami idegen fejedelem számára, tán római mesterektől épített hatalmas vár volt a püspökség székhelye. Marosvárt (Csanádon) római építkezés nyomaira találtak. Ezek után nem lesz föltűnő azon véleményünk, hogy az erdélyi püspökség második székhelye Kolosvár volt. Itt is híres római város (Napoca) romjaira bukkantak.

Ez volt nagyjából Magyarország fölosztása egyházmegyékre szent István korában.

Az egyházi szervezetnek kiegészítő részét képezték kivált akkoriban a benedekrendű monostorok.

Ezek közül keletkezésre nézve első volt, véleményünk szerint, az alább ismertetett zobori, második a pannonhalmi, harmadik a pécsváradi. A pannonhalmi védőszente volt szent Márton, mert, mint már előadtuk, épen azon a helyen épült, ahol valaha szent Márton imádkozni szokott. Mindjárt szent István idejében kimagaslott e nevezetes monostor a többiek közül. Azon kiváltsága, hogy nemcsak saját alattvalóitól, hanem Somogymegye összes lakosaitól szedett tizedet, hasonlóná tette a püspökségekhez.⁷⁹ Jeles iskolája volt.⁸⁰ Szerzetesei oly szép számmal voltak, hogy 1030-ban szent Gellért mellé négyet adhattak hittérítőkül, holott a többi monostorok csak kettőt-kettőt.⁸¹

A pécsváradinak védőszentéül a benedekrend alapítóját, szent Benedek apáturat választották. Sok viszontagság között is, majdnem csudaként ránk maradt a pécsváradi monostor alapítólevele s abból megtudjuk, hogy szent István e helyütt állandó köegyház építéséhez is fogott s 17 év alatt befejezte azt, úgy hogy 1015-ben hazánk összes főurainak jelenlétében Ascric volt apát és akkor kalocsai érsek által fölszenteltethette.⁸² A negyedik monostor Szalavárott szent Adorján vértanú tiszteletére keletkezett. E helyen őrizték a IX. században szent Adorján tetemeit.⁸³ Ennek emléket újították meg az új monostorral s a XII. század végén Pannonhalmán élt tudomás vagy hagyomány szerint egyházát 1019-ben szentelték föl.⁸⁴

8. kép. Szalavári felirat.

9. kép. Szalavári párkány.

E monostorok mind népes vidéken feküdtek s tagjainak nem is volt szándékuk a néptől teljesen visszavonulni, mert azt oktatni, művelni akarták. Azonban a negyedik dunántúli monostor, a bakonybéli, a teljesen visszavonulók, a remeteéletet kedvelők számára volt alapítva az akkoriban még lakatlan Bakony közepén. Egy híres főúrból szerzetessé lett férfiúnak, Günthernek, a cseh erdőben levő monostor alapítójának tanácsára és buzdítására létesítette ezt 1020 táján szent István és mindjárt akadt is méltó lakója szent Gellért személyében.⁸⁵ Remeteéletüknek tulajdonítható, hogy 1030-ban az innen szent Gellért segítségére siető szerzetesek közül még egyik sem tud magyarul. Ulriknak és Valternek hívták őket s közülök Valter az első csanádi iskola mestere lőn. Meg is tanult hamar magyarul.⁸⁶

A Duna balpartján, Nyitra fölött, a zobori apátság emelkedett, szent Hippolit, magyarosan szent Ipolt tiszteletére. 1030-ban az innen kikerülő szerzetesek mindegyike tud magyarul s ez arra mutat, hogy a zobori szerzetesek régóta Magyarországon laktak s nagy tevékenységet fejtettek ki.⁸⁷ E monostor nagy hire még Lengyelországból is vont hazánkba buzgó férfiakat s közöttük azon két remetét, aki azon időben ritka önmegtagadással mutatta meg Krisztus iránt való szeretetét. Az egyiket Zoerardnak (Szórád-nak), szerzetes néven Andrásnak hívták. A zobori monostor szerzetese lőn, de apátja engedélyével csakhamar a Gyepüelvén Trencsén mellett a szkalai vagy szkalkai barlangba vonult, bizonyos időben azonban tanítás és élelemátvétel végett a zobori apátnál jelentkezett. Mikor a nagy önsanyargatás után életét befejezte, holttestét átszállították Nyitrára s ott szent Emmerám templomában helyezték el bizonyára azért, mert Trencsén közelében még nem voltak egyházak s így keresztényt ott eltemetni nem lehetett.

Lakóhelyét tanítványa és példájának követője, a csupán szerzetesi néven ismert Benedek foglalta el. Ezt azonban az erdőségekben barangoló rablócsapatok egyike megölte. Egy év múlva ennek teste is Nyitrára került s mestere, Zoerard-András mellé helyezték el.⁸⁸

Ezen adatok egyúttal bizonyítják azt is, hogy hazánk területén német papok is működtek. A nyitrai szent Emmerám-egyház világosan német befolyásra mutat, hisz tudjuk, hogy szent Emmerám a regensburgi egyház híres püspöke, védőszentje vala s emlékéért Regensburg mellett híres monostor hirdette. A zobori egyház védőszente, szent Hyppolit vagy magyarosan szent Ipolt is szintén erre figyelmeztet bennünket, mert tudvalevőleg a passauai egyház egyik, hazánkhoz legközelebb eső birtoka, Sanct-Pölten szintén szent Hyppolit tiszteletére avatott egyháztól vette nevét.

Vajjon még Wiching volt nyitrai püspöknek tulajdonítsuk-e ez egyházak védőszentei kiválasztását? biztosan nem tudjuk, de azt, hogy e választás még az ő műve, nem tartjuk lehetetlennek. Mert, amint Szalavárott fönmaradt a régi szent Adorján-egyház emléke, épen úgy fönmaradhatott Nyitrán is annak tudata, hogy a Nyitra jobbpartján levő hegyen azelőtt szent Emmerám, a balparton emelkedő Zoboron pedig szent Hyppolit egyháza állott és így mindjárt Gyécse fejedelem idejében a régi védőszentek tiszteletére újították meg ez egyházukat. Ha Aquincum falai fönállottak 568-tól 1200-ig,⁸⁹ mennyivel inkább fönmaradhattak a nyitrai és zobori egyházak falai 902-től 995-ig.

Azon a rengeteg téren, amely Váctól, Kalocsától egész Erdélyig terjedt, voltak-e szent István korában monostorok s melyek voltak azok? nem tudjuk. Biztos tudomásunk csupán a Csanádiakról és az oroszlánosiról van s azok is szent István uralkodásának utolsó évtizedében keletkeztek. 1030-ban a marosvári szent Iván-kolostort a bencések foglalták el. Az eddig ott élt görög szerzetesek pedig az új, oroszlánosi kolostorba költöztek át. A csanádi szent Iván monostor mellé szent Gellért nemsokára új monostort is építtetett a boldogságos Szűz tiszteletére.⁹⁰

A többi, később emlegetett monostorok közül a sári, kürü-i, kácsi, büdmonostori (egri egyházmegye), a sápmonostori, pusztaszeri (váci egyházmegye), a garábi, szentfülöpi (kalocsai egyházmegye), aracsai, eperjesi, bicerei (csanádi egyházmegye), a gerlai, ugrai, tordai (váradai egyházmegye) és a sárvári (erdélyi egyházmegye) nagyon régieknek látszanak ugyan (az eperjesit említik pl. 1131-1141 közt), de azért az egy aracsait kivéve, alig-alig van bizonyítékunk arra nézve, hogy keletkezésük szent István koráig fölr. Az aracsai régiségére mutat azon emléktábla, amelyről lentebb szólunk.

Érdekes és rejtélyes is egyszersmind szent Istvánnak azon alkotása, melyről eddig semmit sem szólottunk: a veszprémvölgyi apácamonostor. Érdekes és rejtélyes főként azért, mert alapítólevele görög nyelven van írva. Régi történetíróink e rejtélyt könnyen megfejtették azzal, hogy a veszprémvölgyi monostor apácáit megtették görögöknek s a monostort elhelyezték jó távolra, Veszprémtől félmérföldnyire egy szűk völgybe. Csakhogy a dolog nem úgy áll. Ez apácamonostor nem volt oly messze Veszprémvárától, hanem ellenkezőleg hozzá nagyon is közel, a székesegyháztól északra eső szikla alatt (sub rupe), a városban épült s a későbbi szent Katalin-kolostor vele szomszédos volt. Továbbá bizonyos, hogy a veszprémi egyház tulajdonkép Gizella királyné alapítása s maga Veszprém a királyné birtoka, gyakori lakóhelye vala. Egy Veszprém városában levő apácamonostor nagyon illett Gizella királyné leánykori emlékeihez, hiszen Regensburgban is ott laktak a hercegi palota közelében az apácák s az ő egyik testvére is közéjük lépett. Csakis apácákkal készíttethet ő el akkoriban azon drága egyházi ruhákat, amelyeket Hartvik még bőven látott. Ezekből egy a római pápának s majd ennek ajándékából Metzbe jutott, a másik, a koronázó palást ma is a magyar nemzet drágakincsei közé tartozik. Ott kezdődik aztán a bökkenő, hogy ha az apácák görögök voltak, hogy beszélt velük Gizella? Hogyan vezethették őket latin papok? Miért vannak csupán latin föliratok a náluk készült kézimunkákon? Én tehát azt vélem, hogy eddig az alapítólevél görögnyelvűségéből kelletnél többet következtettünk. Amint látni fogjuk, szent István korában még nem volt állandó kancellária, hanem, ha szükség volt egy-egy hivatalos irat kiállítására, akkor fölkérték valamelyik ahhoz értő és a királyi udvarban jelenlevő egyházi férfiút s ez az oklevelet kiállította, a király pedig, ami a legfőbb volt, ráütötte a pecsétjét. Már most, mikor a veszprémvölgyi monostor alapítólevelét ki kellett állítani, véletlenül csak oly férfiú volt a királyi udvarban, aki a görög hivatalos iratok formuláit ismerte. Kiállította tehát az oklevelet görögül (még pedig, ha az 1109-iki másolat hű, elég rossz görögséggel). Azt persze nem tudhatta, hogy 50 év múlva beáll a görög szakadás, a latin papok abbahagyják a görög nyelv tanulását s így egy század múlva már alig lesz ember Magyarországon, aki az apácák alapítólevelét megértse és megmagyarázza! Eszerint a veszprémi apácák épen nem voltak görögök, hanem inkább eredetileg s egy ideig németek s csak véletlen, hogy alapítólevelük görög nyelven van írva. E monostor alapítása különben 1005-1015 közt történt, mert a monostor alapítólevelének kiállításakor szent Istvánnak még több gyermeke élt.⁹¹

A püspökségeken és apátságokon kívül a társaskáptalanok intézménye sem volt ismeretlen szent István előtt, amint ezt a székesfejérvári egyház mellett szervezett társaskáptalan igazolja.⁹²

Nem egyes oklevelek, nem maig fönmaradt emlékek, hanem törvényei és életrajza beszélnek szent István legnagyobb hatású egyházi intézkedéséről, a megyés egyházak (ecclesiae parochiales, plébánia-templomok) építtetéséről. Tíz falunak kellett egy-egy templomot, melléje paplakot építenie s a pap eltartására két telket (vagy inkább két nyilat), két szolgát, egy lovat, hat ökröt, két tehenet és 30 darab egyéb jószágot (bárányt, sertést) adnia.

Ami e megyés egyházak föllállításánál akkoriban legtöbbbe került, az egyházi ruháknak és a templomok öltöztetésére szükséges takaróknak beszerzését maga szent István vállalta magára. Papot, könyvet adni már nem az ő dolga volt, azt a püspökre bízta.⁹³

Az ekként megalakult egyházi szervezetet azonban szent István nem szakította el törzsökétől, nem választotta el a többi országokban levő keresztény egyházak közösségétől, hanem ellenkezőleg hagyta és akarta, hogy ez az egységes törzsöknek új hajtása, a többi kereszténységnek testvére legyen.

Mióta az úgynevezett Szilveszter-bulla hamissága kitűnt, mióta a pannonhalmi alapító-(kiváltság)-levél hitele megrendült, a bakonybéli alapítólevél pedig a XIII. század gyártmányának bizonyult, azóta lehullott szemeinkről a hályog és tisztán látjuk szent Istvánnak és az apostoli szentszéknek összeköttetésében a valót. Látjuk, hogy szent Istvánnak eszeágában sem volt valami független, nemzeti egyházat alapítania. Mindkét életírója följegyzi, hogy egyházi intézkedéseit az apostoli szék jóváhagyásával tette. Hartvik meg még a pápa aláírására is hivatkozik, tehát ez ügyben kelt pápai bullát is látott.⁹⁴ A pécsi püspökség határainak megállapításánál jelen volt s a szentszék nevében beleegyezett a pápai követ, Azo püspök.⁹⁵ Mikor szent István a pécsváradi apátságot tizedszedő joggal és egyházi kiváltságokkal ékíti, az apostoli szék «beleegyezésére és megerősítésére» hivatkozik, tehát e kiváltságokat előzetesen a szentszék elé terjesztette.⁹⁶

Mindez adatok tönkreteszik a XII-XVI. századbeli magyar egyháziak és politikusok azon vélekedését, hogy szent István apostoli oldalkövet volt.⁹⁷ Szent István egyházi intézkedései csak VII. Gergely után, az egyház függetlenségének kivívása után, a XII-XVI. századbeli emberek szemében tűntek föl oly nagyoknak, hogy azok véghezvitelére oldalköveti jogokat tartottak szükségesnek s azért szent Istvánt apostoli oldalkövetnek nézték. Azonban III. Ottó a gneseni érsekség fölállításánál, szent Henrik a bambergi püspökség fölállításánál ugyanolyan intézkedéseket tettek, mint szent István Magyarországon s mégsem jut senkinek sem eszébe őket apostoli oldalköveteknek mondani.

Szent István egyházjogi kiváltsága és kitüntetése tehát csak abban állott, hogy ő határozta meg a püspökségek határait s ő nevezte ki az első püspököket,⁹⁸ továbbá megvizsgálhatta a monastorokat s a szerzetesek őt az egyébként főpapokat illető szertartással fogadták.⁹⁹ A XII. század közepén följegyzett hagyomány szerint maga előtt keresztet is vitethetett. Erre látszik utalni II. Orbán pápa azon tudósítása is, hogy szent István az apostoli széktől nemcsak kitüntetést (honor), hanem méltóságot (dignitas) is nyert.¹⁰⁰

Ha magyar részről később túlozták szent István egyházjogi kiváltságát, a római szentszék részéről utóbb szintén túlozták szent Istvánnak a korona elnyerése alkalmával tett hódolati ajánlatát. E hódolat ugyanis legfőljebb annyiból állhatott, hogy bizonyos évi tiszteletdíjat (census-t) ajánlott föl, mint azt más ország királyai is tették függetlenségük minden veszedelme nélkül.¹⁰¹ Az 1041-53-iki nagy zavarok idején szent István ajánlata feledésbe ment mind Rómában (mert ott is roppant változások történtek), mind hazánkban s aztán, mivel arról szabatos ismeretük nem volt, Rómában utóbb e hódolatot hűbér-értelemben vették, a XIII. század végén pedig már a szicíliai királyság színvonalára akarták süllyeszteni Magyarországot.¹⁰² Azonban szent István hódolata félszázaddal előbb történt, mint a szicíliai királyságot elfoglalni törekvő normannoké s így e normannok hódolatával egybe sem hasonlítható. Szent István ajánlata tehát csupán bizonyos tiszteletnyilvánításból és némi ajándéknyújtásból állott s azért II. Orbán is csak «tiszteletnek és hódolat»-nak (honor et reverentia) nevezi azt, amire szent István magát és országát kötelezte.¹⁰³

Megdőlván az oldalköveti méltóságnak, vagy valami állandó, nagyterjedelmű egyházjogi fölhatalmazásnak elmélete, mindjárt természetesnek, érthetőnek látjuk azon sűrű érintkezést, amely szent István udvara és az apostoli szentszék közt történelmi emlékeink szerint végbe ment. Élénk bizonyossága ennek a szent Istvántól Rómában a szent Péter-templom mögött épített magyar zarándokház s a hozzácsatolt, szent István védőszentének tiszteletére épült és 12 tagból álló káptalan gondviselésére bízott egyház. Régtől fogva ismeretes ugyan e zarán-

dokház létesítése, de most nemrégiben került elő X. Benedek pápa bullája s ebből az tűnik ki, hogy e zarándokház nemcsak a magyar zarándokokat, hanem a Rómába küldött magyar követeket is köteles volt befogadni.¹⁰⁴ Ezzel aztán nagyon összeillik szent Istvánnak a ravennai Vasas szent Péter-monostor számára adott adománylevele, mert szent István ebben kiköti, hogy a monostor szerzetesei az ő követeit tisztességes vendégek gyanánt fogadják.¹⁰⁵

Tehát szent István erősen gondoskodott, hogy követeinek mind Rómában, mind útközben, Ravennában, biztos szállásuk és eltartásuk legyen. Erre pedig bizonyára nem lett volna szükség, ha nem küldött volna gyakran követeket az apostoli szentszékhez. A Rómába zarándokló magyarokról való gondoskodás pedig nagyon hihetővé teszi azon, sajnos csak XV. századbeli író művében följegyzett adatot, hogy szent István életének 33-ik évében, vagyis 1007-ben vagy 1008-ban személyesen is járt Rómában s így tapasztalhatta azt a lélekemelő hatást, melyet az örökváros a vallásos gondolkozó lelkekre tesz.¹⁰⁶ Hogy az apostoli székhöz való ragaszkodását a XIX. János pápának (1024-33) ajándékba küldött miseruhával is kifejezte, már említők.

Nem kevésbé ápolta szent István az összeköttetést a többi műveltebb, előbbre haladt keresztény országokkal. Míg szent Henrik élt, addig természetesen főként Bajorországgal volt sűrű az érintkezés. 1003 végén szent Henrik testvére, Bruno, később augsburgi püspök, Magyarországra szent Istvánhoz menekült s 1004-ben a magyar király követei kísérik őt vissza, azok nyerne számára bocsánatot a császártól.¹⁰⁷ Fölszentelése után, 1007-ben, mint láttuk, újra járt hazánkban. Ugyancsak 1007-ben az esztergomi érseket, Anasztázt küldi szent István a frankfurti zsinatra, hogy ott jelenlétével s esetleg fölszólalásával segítse szent Henrik régi vágyának, a bambergi püspökségnek megvalósítását.¹⁰⁸ A bambergi székesegyház ünnepies fölszentelésén (1012) pedig a másik magyar érsek, Ascric, a kalocsai, vesz részt.¹⁰⁹ Viszont szent Emmerám életírója, Arnold regensburgi szerzetes 1020-26 közt Magyarországon járt bizonyos ügyben s Esztergomban az érsekkel tanácskozott.¹¹⁰

Az Olaszországgal való összeköttetést eléggé mutatják szent István hugának férjhezmenetele¹¹¹ a velencei doge-hez, szent Gellértnek hazánkba való érkezése¹¹² és (ha való) a montecassinoi apátságnak küldött kereszt.¹¹³

A Franciaországgal való érintkezést elárulja, hogy szent István Odilo-hoz, a nagyhirű jámbor cluny-i apáthoz követeket küldött, magát, országát annak imádságába ajánlotta s őt ajándékai-val elhalmozta.¹¹⁴ De már előbb is 1008 táján Fulbert, a hires chartresi püspök, Bonipert pécsi püspök útján üdvözlí «a legfőbb királynak új és dicső fogadott gyermekét, azaz István királyt» s ajánlhatja a maga és paptársai hűséges szolgálatát.¹¹⁵ Ezt mind nem teheti, ha nem ismeri szent Istvánnak élénk érdeklődését a többi keresztény országok iránt.

Legfőként elterjedt a keresztény országokban szent Istvánnak hire 1022 után, a szentföldi zarándokok kegyes fogadása és pártolása révén. Kilenc évi zaklatás után megengedte az új egyiptomi kalifa a Szentsír templomának fölépítését és a zarándoklatokat. Megindultak tehát a zarándokcsapatok s most már a félelmes tengeri út helyett, csábítatva szent Istvánnak hírétől, a keresztény Magyarországon keresztül vonultak Görögország felé. Nem is csatalkoztak, mert a király és a többi magyarok testvérekként fogadták őket, sőt a király az előkelőket még meg is ajándékozta. Oly férfiak ismerete, mint aminők voltak Vilmos angoulemi gróf és társai, továbbá az 1028-ban zarándokoló Poppo trieri érsek, mindenesetre jótékony hatással volt nemzetünk művelődésére is.¹¹⁶

Sőt maga szent István népe sem vonhatta ki magát a szentföldi zarándoklatok általános elterjedése alól. Hogy is ne óhajtották volna ezen új és buzgó keresztények Megváltójuk születéshelyét, halálának emlékeit és sírját látni! Maga szent István országos okok miatt nem állhatott ugyan élükre, de legalább elő akarta azt mozdítani s megakart a Jeruzsálemben való tartózkodást könnyíteni egy magyar zarándokház létesítése által. Azért 1026 táján nagy zarán-

dokcsapatot jó csomó pénzzel és értékkel Jeruzsálembe küldött s ott egy monostort építtetett, hogy annak szerzetesei a magyar zarándokoknak szállást, ételmezést adjanak. Evégből aztán e monostornak sok birtokot és szőlőföldet vásárolt Jeruzsálem környékén.¹¹⁷

Valamint aztán a Rómába zarándoklókról gondoskodott, hogy útközben Ravennában pihenőjük és ételmezésük legyen, épen úgy a Jeruzsálembe vezető úton is szervezett ilyen megálló, pihenőhelyet Konstantinápolyban. A görög császártól nem volt nehéz a sok, szép konstantinápolyi egyház közül egyet a magyarok számára elnyernie. A mellé is zarándokházat építtetett s a szükséges javadalmazással fölszerelte.¹¹⁸

Micsoda csekélységek azonban mind az e fejezetben röviden felsoroltak azon intézkedések sokaságához, bölcsességéhez mérve, melyekkel szent István nemzetünket a nyugati kereszténységbe beleillesztette, a ránk törő hatalmas birodalmakat testvérünkké tette! Minél kevesebb az adat, annál értékeesebb s annál jobban értékesítendő!

IV. FEJEZET. TÖRVÉNYSZERZÉS, MŰVELTSÉG SZENT ISTVÁN KORÁBAN.

Mikor szent István atyja átvette az uralkodást, a magyar nép is elmondhatta: elhunytak legjobbjaink a hosszú harc alatt. Gyécsének és szent Istvánnak csaknem korlátlan egyeduralma csakis abból magyarázható, hogy a csekély számra leolvadt férfiak nem tettek semmi kifogást fejedelmeik ilyenmő uralkodása ellen. Ha Gyécse fejedelem idejében a nép lassan meg is szaporodott, a régi sebeket némileg ki is heverte, még mindig ott állott szent István előtt az az óriási földadat, hogy e népet rendhez szoktassa, legalább bizonyos fokig megtelepítse, vele az országot megszerettesse s rávegye, hogy e hazát ne tekintse útnak vagy les helynek, ahonnan más országokba törhet, hanem tekintse bölcséjének és sírjának. Nagyobb, bár zajtalanabb munkálkodás, bölcsesség, türelem kellett ehhez, mint a haditettekhez s azért szent István uralkodásának főeseményei nem is az ő haditettei, hanem a művelődés terén létrehozott alkotásai voltak.

Ezen alkotások másodika volt szent István törvényszerzése. Lehet, hogy már elődei is alkottak időnként jogi szabályokat, de szent István törvényei messze fölülhaladták azokat, mert leiratta őket s így legalább is a bírák és segédjeik mindig kezüknél tarthatták azokat, hivatkozhattak rájuk, egyenlő esetekben egyenlő ítéleteket hozhattak s így e törvények az életbe átmentek, állandóak lettek.

Szent Istvánnak három törvényalkotását különböztetjük meg. Az elsőről Hartvik emlékezik meg s azt mondja, hogy azt a püspökök és főurak gyűlésén szerzette szent István. E törvény mintegy szövetség (foedus) természetével birt s azt szent István külön, sajátkezűleg aláírt okiratba foglalta. Hartvik csupán három pontot jegyzett ki belőle s tartott fönn korunkra: *a)* hogy senki embertársát ellenségesen meg ne rohanja, *b)* hogy szomszédját (vagy ellenségét) senki bírói ítélet nélkül ne bántsa, *c)* hogy az özvegyet, árvát senki el ne nyomja.¹¹⁹ Természetes, hogy ma, jogállamban ilyet kimondani teljesen fölösleges, de abban az időben, az erőszak, vérbosszú és magán elégtételvétele idejében bizony szükséges volt.

Látszólag e három pontot megtaláljuk szent István későbbi törvényeiben, de ha szorosan összevetjük azokat, mégsem lehet mondani, hogy Hartvik e három pontot szent Istvánnak maig fennmaradt törvényeiből vonta volna ki. Különösen hiányzik szent Istvánnak maig fennmaradt törvényeiből annak kimondása, hogy senki a maga ügyében nem lehet bíró. Ennélfogva a Hartviktól látott és szent Istvántól aláírt okiratot elveszettnek kell tartanunk.

Második törvényalkotásául szent Istvánnak a maig fennmaradt törvények első könyvét kell tartanunk. Ez az előszón kívül 35 szakaszból áll és egyes elejtett szavakból következtetve, szintén a főpapok és főurak (vagy legalább azok egy részének) gyűlésén kelt.

Ez I. törvénykönyv szakaszai nagyjából a polgári magánjoghoz tartoznak s az alattvalóknak az egyházhoz, a királyhoz és egymáshoz való viszonyait szabályozzák. Mivel az első és második szakasz szóról-szóra a 847-iki mainci zsinat VI. és VII. fejezeteiből, a harmadik és negyedik szakaszok pedig szóról-szóra a Capitula Ingilgrammi-ból vannak átvéve, a többi szakaszok pedig a frank kapitularékkal mutatnak hasonlatosságot (de nem egyezőséget),¹²⁰ azt kell vélnünk, hogy szent István ez első törvénykönyvét valami rajnavidéki vagy francia származású püspök (tán Bonipert vagy ennek papja, Hilduin) készítette. Ennek tulajdonítható az is, hogy szent István törvényeinek első könyve a törvények felsorolásában nagyjából a tízparancsolatot követi s mintegy annak kibővítése, magyarázata gyanánt tűnik föl.

Első sorban az egyháznak átadott vagyon védelméről gondoskodik szent István s egyúttal meg is okolja, miért kell a királynak az egyházi vagyont annyira védelmezni, mint a maga sajátját.

A magyar nép még csak akkor kezdett hozzászokni a tulajdonjog becsületéhez, az ököljog megvetéséhez, nem csoda tehát, ha azon társaságnak, amely az ököljoghoz nem nyulhatott, védelmét a jognak főre veszi magára s egyúttal megmagyarázza az egyház tulajdonjogának szentségét.

Ezen védelem fejében azonban nem köt ki a szent király semmiféle beleavatkozást az egyházi ügyekbe, hanem ellenkezőleg biztosítja az egyház teljes szabadságát. «A püspököknek hatalmuk legyen az egyházi ügyek gondozására, igazgatására, kormányzására és rendezésére az egyházi törvények tartalma szerint.» Tudja, ismeri, hogy a püspököknek (és később a szentszékeknek) kötelessége az özvegyek és árvák védelme és azt annyira helyesnek találja, hogy e tekintetben különösen engedelmességet parancsol alattvalóinak. Arra pedig ispánjait is utasítja, hogy a püspököket a keresztény vallás védelmében segítsék. (2. §.)

Az egyház szabadságának megőrzése végett a papokat egyedül a püspökök bíraskodása alá veti.¹²¹ Hogy a papok jó hírnevét kimélje, az ellenük indított perekben a nyilvánosságot ki-rekeszti s az ily perek színhelyéül az egyházat jelöli meg. A papok vádlói csak jóhírnévű, nős és családós férfiak lehettek. (3-4. §§.)

Mintegy e kiváltság igazolásául oktatja a szent király alattvalóit arra, hogy a pap mindnyájukért dolgozik s azért ők is szívesen dolgozzanak az ő eltartása végett. (5. §.)

Az egyház jogi helyzetének megállapítása után áttér a király a maga és alattvalói tulajdonjogának rendezésére. Századokra ható törvényt szabott e pontban, mert abban az időben ritka jogi érzékkel minden szabad embernek tulajdonjogát elismerte, sőt még azt is megengedte, hogy halála előtt eloszthatta, hagyhatta összes vagyonát nejének, gyermekeinek, rokonainak, vagy az egyháznak s végső rendeletét nem volt szabad elrontani. Természetesen a maga tulajdonjogát összes vagyona (ingóságok, katonák, szolgák) fölött sértetlenül fönn tartani iparkodott. (6-7. §§.) Egyik cikkelyben sincs szó ingatlan földbirtokról, mert abban az időben ez még nagyon csekély értékű volt, illetőleg a kapott vagy vett szolgálával együtt járt. E tekintetben tehát szent István eme törvényei, illetőleg a «Capitula Ingilgrammi»-k nagyon hiányosak s azért pl. a veszprémvölgyi és pécsváradi alapítólevelekben kénytelen volt ő maga külön intézkedni s az ingatlanok örök tulajdonjogát is biztosítani.

Nagy gondot adott szent Istvánnak az, hogy népét fölemelje a földi érzések porából és lelke művelésére, testének fensőbb célból való megtagadására szoktassa. Evégre okvetetlenül szükséges volt a vásárnap megülvése és a böjt megtartása. Szigorúan megparancsolta tehát a vásárnapi munkaszünetet. Ha valaki vásárnap ökörral dolgozott, elvették ökrét, levágták és a nép közt husát kiosztották. Ha lóval dolgozott, azt vették el tőle, de a lovat megenni nem volt szabad, hanem, ha a ló gazdája akarta, megválthatta ökörral s az ökröt ették meg. Ha csak valami szerszámmal dolgozott, szerszámától és ruhájától fosztották meg s nem adták neki vissza, ha csak bizonyos botbüntetést ki nem állott.

Vásárnap a falvak biráinak össze kellett gyűjteniök az összes népet és azok kivételével, akik a tűz őrzésére visszamaradtak, mindenkit, kicsinyt, nagyot egyaránt vinniök kellett a templomba. Ha valaki a bírák hanyagsága miatt elmaradt, a bírákat az ispán megbotoztatta és megnyiratta. (8-9. §§.) Ezzel kapcsolatosan arra is kiterjedt szent István figyelme, hogy alattvalói az istentiszteleten tisztességesen viseljék magukat. Aki beszélgetett a templomban s nem hallgatott a Szentírás fölolvására, ha idősebb volt, csúfosan ki kellett kergetni, a fiatalokat pedig a templom udvarában meg kellett kötözni, megostorozni és hajukat lenyirni. (19. §.)

Aki az évnegyedes és a pénteknap böjtöt megszegte, arra a király egy heti, böjttel súlyosított börtönt szabott.

Az emberi élet legfontosabb pillanatáról, a halálról sem feledkezett meg a szent király. Nem kényszeríti ugyan alattvalóit arra, hogy haláluk előtt meggyónjanak, de elébük állítja, miféle

egyházi büntetések várnak azokra, akik a papok rábeszélésére sem hallgatva megátalkodottan, gyónás nélkül halnak meg. Az ilyet nem volt szabad egyházi temetésben részesíteni. Ha a szülők vagy atyafiak nem hívtak idejében papot s a haldokló azért nem gyónhatott, a halottnak megadták a tisztességes temetést, imádkoztak és alamizsnát adtak érte, de az atyafiaknak büntetésül pár napig böjtölniök kellett. Véletlen halál esetén sem a halottat, sem környezőit nem érte büntetés. (12. §.)

Ha valaki a keresztény vallás ellen vétett, a bűn nagyságának megítélése és a büntetés kiszabása a püspökhöz tartozott. Azonban előre lehetett tudni, hogy lesznek olyanok, akik a kiszabott egyházi büntetéseket (böjtöt, a templomból való kizárást) semmibe sem veszik. Ebben az esetben a szent király, mint a kereszténység védője, följárnlja segítő kezét az egyháznak s a hét ízben megintett, de nem engedelmeskedő keresztényt a király törvényszék elé rendeli.

Részletes intézkedéseket vett át szent István kortársainak törvényeiből az emberölésre vonatkozólag, mert - fájdalom - nálunk is sűrűn előfordult. A mi szemeinkben talán különös, de úgy van, hogy még a szántsándékos gyilkosságra sem szabott halálbüntetést, hanem 110 aranypénz birságot. Ebből 50 pénz jutott a királyi kincstárnak, 50 az atyafiaknak, 10 pedig a békítő, fogott bírának. Tehát a vérdíj, a gyilkos fejének megváltása mindjárt szent István idejében életbe lépett. A véletlen emberölés birsága csak 12 aranypénz vala.

Ha szolga szolgát ölt, a kár a gyilkos urát érte; mert ennek oda kellett adnia gyilkos szolgáját a megölt helyett, vagy pedig újból megvennie a megölt szolga urától.

A hitves-gyilkosságért az ispán 50, a katona 10, a közönséges ember 5 tinót fizetett a meggyilkolt nő rokonainak. (14-15 §§.)

Ezen látszólag enyhe büntetéseknek az a magyarázatja, hogy szent István e birságokon kívül a gyilkosokat a törvényszerű vezeklésnek (poenitentiának, elégtételnek) vetette alá. Ez pedig abban az időben borzasztó szigorú volt. Például a szántsándékos gyilkosságért hét évig tartó vezeklés volt kiszabva s az kezdődött 40 napi kenyéren és vizen való böjtöléssel. Azután egy évig ki volt tiltva a gyilkos a templomból, bort vagy más szeszes italt nem ihatott, az ünnepeket kivéve mindig böjtölnie kellett. A második és harmadik évben még mindig böjtölnie kellett ugyan, de, ha akarta, egy dénárral vagy három szegény megvendégelésével kedden, csütörtökön és szombaton a böjtöt megválthatta. A 4-7-ik évben pedig évenként három negyvennapos böjtöt kellett neki tartania kenyéren és vizen, szőrruhába öltözve karácsony, húsvét és Szentivánnap előtt.¹²²

A véletlen gyilkosságért az egyházi törvény negyvennapos, kenyéren és vizen való böjtöt szabott és öt évig a pénteket mindig kenyéren és vizen kellett megtartani. (U. o.) A hitves-gyilkos vagy apagyilkos még szigorúbb, életfogytiglan való elégtételre volt büntetve (pl. az ünnepeket kivéve soha semmit sem volt szabad ennie délután 3 óra előtt).

Leggyakrabban persze azok közt fordult elő a vérengzés, akik a kardot mindig oldalukon hordozták, tehát az urak és katonák közt. Gyökeresen ki akarta e vérengzéseket irtani szent István s azért azt hirdette ki rettentő fenyegetések közt, hogy senki béke idején a kardját ki ne rántsa. Ha pedig valaki csupa vakmerőségből kardját mégis kirántja, azon karddal ölendő meg. (16. §.)

A hamisan esküvőt kezelevágására ítélte szent István. Megengedte azonban itt is a váltságot. Az úr kezéért 50 tinót, a közember 12 tinót fizetett. Azonkívül a hamisan esküvőt is átadták a püspöknek, hogy vezeklést (elégtételt) szabjon rá.

Szent István korában a lakosság nagyobb része rabszolga volt. Ezeknek állapotát is rendeznie kellett. Először a legkedvezőbb esetre hoz törvényt. Megvédélmezte azon volt rabszolgát, akit

ura fölszabadított s nem engedte, hogy a szabadító halála után a szabadost előbbi sorsába visszatassítsák. Még a csupán szóval ígért, de bíró előtt ki nem nyilvánított fölszabadítást is érvényesnek ismerte, ha az elhunyt ígérettevő özvegye vagy fiai az ígéretről bizonyóságot tettek. (18. §.)

A fölszabadításnál azonban visszaélések is történtek. Némelyik úr vagy katona más szolgáját vitte a király vagy a bírák elé és annak szerzett szabadságot. Az ily csalásért a gazdag ember 50 tinót fizetett s ebből 40 a királyi kincstáré, 10 pedig a fölszabadított szolga igazi uráé lett. A szegényebb sorsú is fizetett legalább 12 tinót s ebből 10 jutott a kincstárnak, 2 a volt gazdának.

Hasonló büntetés érte azon urat vagy katonát, aki szabad embert szolgává tett. Csakhogy ez alkalommal a büntetésnek csupán kétharmada lett a királyé, egyharmada pedig az ispáné. (21-22. §§.)

Ha irgalmas volt a király a szolgák iránt, viszont nem engedte, hogy ezek uraikra támadjanak s azért a szolga ura ellen vádlóul vagy tanúul föl nem léphetett. (20. §.)

A szolgák után a katonák és vendégeknek hívott iparosok helyzete kívánt biztos törvényt. A szent király a perlekedések megakadályozására megtiltotta, hogy egyik úr se csábítsa magához a másik katonáját vagy vendégét.

A szökött katonák vagy szolgák keresése természetesen meg volt engedve s aki valamelyik úrnak szökevényt kereső követét megverte, 10 tinóval bűnhődött.

Abban az időben nagyon rászorultak a törvény védelmére az özvegyek, az árvák, a hajadonok és rabszolgák.

A gyermekes özvegy a szent király törvénye szerint, ha gyermekei nevelését vállalta, megmaradhatott férje jószágában és senki sem kényszeríthette másik házasságra. Sőt a gyermektelen özvegy is megkapta holtanapjáig férje vagyonának haszonélvezetét, de halála után a vagyon férje rokonaira, vagy azok nemlétében a királyra szállott.

Az árvák ügyét úgy védte a szent király, hogy, ha a gyermekes özvegy megszegte ígéretét és másodszor férjhez ment, első férjének vagyona mind az árvákra maradt s ő csak a hozzá illő ruhákat vihetett el.

A hajadonok elrablásáért a katonára 10 tinó birságot, a közemberre 5 tinó birságot szabott a szent király. (27. §.)

A rabszolgákat az erőszakos fajtalankodók ellen kellett védeni. Az első fajtalanságot a szent király ostromozással, a másodikat ostromozással és hajlevágással, a harmadikat szabadságvesztéssel és rabszolgassal büntette. Azonban a rabszolgaságból kiválthatta magát. Ha a szolgáló teherbe esett és szülésközben meghalt, a fajtalankodónak a meghalt helyett másik szolgát kellett adnia a kárvallott úrnak.

Ha nem szabad ember, hanem szolga fajtalankodott más szolgájával, mindjárt megostorozásra és hajlevágásra ítélték. Ha pedig a szolgáló szülésközben meghalt, a szolgát eladták és ára felét a szolgáló urának adták, másik fele az eladott szolga urának jutott.

Ha valamelyik szabad ember erővel szolgát vett nőül, szabadságát veszítette el. (28-29.)

Nincs szó szent István törvényeiben arról, mi történjék, ha a szabad ember saját szolgájával, vagy a szolga saját urának szolgájával vétkezik.

De nem azért nincs szó, mert ezeket szent István nem tartotta vétkeknek, hanem azért, mert e vétkek más embernek érdekeit nem sértették s különben is az egyházi törvények e vétkeket eléggé sújtották. Tehát nem maradt büntetés nélkül egy fajtalankodó sem.

A gyengébb nőt védelmezi szent István a házasságban is. Az akkori magyar nagyon könnyen költözött. Ha nejét megutálta, egyet gondolt s külföldre szökött. 1018-ban például Chrabry Bogyozló seregében 500 magyar szolgált, bizonyosan szent István akaratán kívül. Szent István az elhagyott nőt férje jószágában hagyta s nem engedte, hogy a szökött férfi vagyonát áhitó atyafiak a nőt másik házasságra kényszerítsék. Ha azonban a nő nem akart férjére várni s új házasságra akart lépni, csak hozzá illő ruhát vihetett magával s férje vagyonát elvesztette. A második házasság hallatára visszatért férj azonban a püspök engedélye nélkül házasságra nem léphetett. (30.)

De bezzeg nem védi a szent király a bűnös nőt! A tolvaj feleséget férje kétszer visszavásárolhatta ugyan, de harmadszor már eladták szolgálonak. (31.) Aki boszorkányságot üzött, azt két ízben a templomhoz vitték, tanították és bűjtöltették, harmadizben a templom kulcsát megtüzesítve kereszt alakban homlokára, mellére és hátára sütötték. Negyedizben a bírácoknak kellett átadni. A mások megrontásával foglalkozókat a legrosszabb kézbe, a magát megrontottnak tartó férfinak vagy atyafiaiának kezébe adták. Bánjanak el velük tetszésük szerint. A jóslókat a püspöknek kellett ostonnal észre téríteni. (33-34.)

Az otthont, jobban mondva a szállásokat két törvény védi. Az egyik a gyujtogatók ellen szól. A gyujtogató teljes kártérítéssel tartozott s ezenkívül még 16 (összesen negyven solidus-t érő) tinót volt köteles fizetni. Ha egy ispán másnak házára vagy szállására tört s ott a ház urára kardot rántott, akár megölte a ház urát, akár nem, saját kardjával vágták le a fejét. Ha nem ment személyesen, hanem csak katonáit küldötte a ház feltörésére, 100 tinót kellett adnia. A katona ilyen vétékért 10, a közember pedig 15 tinóval bűnhődött. (32. és 35. §§.)¹²³

A második törvénykönyv szakaszai, kettőt kivéve, mind a büntető joghoz tartoznak. E szakaszok sokkal szabatosabbak, szigorúbbak. Bővítik vagy módosítják az első törvénykönyv egyes szakaszait. Különösen intézkednek az urak megtámadása, a király és az ország ellen összeesküvők ügyében. Továbbá e szakaszok kibocsátásánál nyoma sincs a főpapok és főurak beleszólásának. Ezeket a király maga alkotja s csak «enged a tanács kérésének». Ezekből biztosra vehető, hogy e második törvénykönyv szent István uralkodásának utolsó éveiben, 1036 körül keletkezett.

E második törvénykönyv első szakasza a megyés (plébánia) egyházak építését és javadalmasítását szabja meg. Megemlékezik e szakasról szent István kis életrajza is. Előadtuk fentebb mi is.

Mindjárt ezután meglátszik, hogy e második törvénykönyv az előbbi hiányait pótolni akarja. Mert, mint már fentebb említők, az első törvénykönyv nem szól az ingatlanok (földek) tulajdonjogáról. Itt tehát szent István mind a régi, örökölt, mind a királytól ujonnan nyert birtokok teljes tulajdonjogát biztosítja az uraknak s ennél fogva kijelenti azt is, hogy ezek örökösekre is átszállanak. A hivatalhoz (püspökséghez, ispánsághoz) kapcsolt jószágok azonban nem örökölhetők.

Meghatározza egyúttal azon eseteket, midőn a bűnös vagyona a királyra száll. Ezek: a királygyilkosság és hazaárulás szándéka s az idegen országba való szökés. Az igazságos király kimondja azonban, hogy a király élete ellen szőtt összeesküvésben törvényesen elmarasztalt bűnös ártatlan gyermekei ne lakoljanak atyjuk vétkéért, hanem atyjuk birtokai rájuk szálljanak. A 3-ik szakasz enyhíti az első törvénykönyv 14-ik szakaszát s azt mondja, hogy a más szolgáját meggyilkoló szolgának ura a meggyilkoltnak ne egész árát, hanem csak felét fizesse meg. A 4-ik szakasz a gyilkos szolga váltságát 110 tinóban állapítja meg. Az 5-ik szakasz az első törvénykönyv 21-ik szakaszát súlyosbítja, mert azt mondja ki, hogy aki zentül másnak szolgáit fölszabadíttatja, nem köszörülheti ki a hibáját 50, esetleg 12 tinóval, hanem ahány szolgát fölszabadított, ugyanannyi (helyesebben tán háromannyi) szolgát adjon s ezek egyharmada jusson a kárvallott úrnak, kétharmada pedig a királynak. A király aztán e kétharmadon

megosztózik az ispánnal, az ekkor első ízben fölmerülő arány szerint: kétharmad a királyé, egyharmad az ispáné.

Nagy hiánya volt az első törvénykönyvnek, hogy csak a nők lopásáról emlékezett meg. Második törvénykönyvében tehát kiterjeszkedik a férfiak lopásaira is és kora szokása szerint s a vad erkölcsök kényszerítő nyomása miatt kegyetlen büntetésekkel sújtja azokat. Ha szolga lopott, a kártérítésen kívül le kellett vágni az orrát, vagy pedig orra megmentésére fizetnie kellett 5 tinót. Ha másodszor lopott, le kellett vágni a fülét, vagy pedig fülét is 5 tinóért váltotta meg. Ha harmadszor lopott, életét vesztette. (6. §.) A szabad, ha először lopott, a rab-szolgástorstól meg kellett magát váltania, vagy pedig eladták. Másodszor is megválthatta magát, de már harmadszori lopás esetén ő is halállal lakolt. Az orr- és füllevágás csúf büntetése a szabad embert nem érte. Ha nem váltotta meg magát s így szolga lett, azontúl természetesen a szolgák törvénye szerint ítélték s így orr- és füllevágásban is részesülhetett. Az ispán, ha a király részét elsikkasztotta, sokkal enyhébb büntetésben részesült. Csupán kártérítéssel és még az elsikkasztott összeg kétszeresével tartozott.

Szépen fejlődött szent István idejében azon társadalmi osztály, melynek tagjait az ő törvénykönyve katonáknak (milites) írja, a későbbi törvények és oklevelek pedig várjobbágyoknak nevezik. Azért ezek helyzete is szabályozásra szorult. A katonák perében az ispán ítélt, de ítéletétől a katona a királyhoz fellebbezhetett. Az oktan és csupán vádaskodásból történt föllebbezés esetén a király az ily, ispánját befeketíteni törekvő katonára 10 aranypénz birságot szabott az ispán javára. Ha az ispán a katonától valami ürügy alatt több adót csikart ki, mint ami ki volt szabva, a kicsikart összeget vissza kellett adnia és azonkívül még a magáéból is kellett ugyanannyit fizetnie. De ha kisült, hogy a katona a kiszabottnál nagyobb összeget önkényt, ajándékba adta oda ispánjának, akkor még ő veszítette el követelését és még egyszer annyit kellett adnia. (9., 10. és 11. §.)

Módosítani kellett azt a rettentő szigorú törvényt is, hogy a ki kardot ránt, saját kardjával nyakastassék le. Az élet megmutatta, hogy e törvény ily mereven tarthatatlan is, igazságtalan is. Ennélfogva a szent király úgy rendelkezett, hogy, ha valaki nemcsak kirántja kardját, hanem meg is öli ellenfelét, akkor áll a régi büntetés és saját kardjával nyakastassék le. Ha valaki nyomorékká teszi ellenfelét akár szemén, akár kezén, akár lábán, ő is épen azon testrészének épségét veszítse el. Ha valaki csak sebet ejtett ellenfelén, de az sebéből kigyógyult, a sebesítő vérdíjat fizessen. S végre, ha valaki csupán kirántja kardját, de még sebet sem ejt, az emberölésnek fél váltságát fizesse. (12., 13., 14., 15. §.)

A következő szakaszok az anélkül is emelkedő királyi hatalmat még jobban biztosítják. Tódultak már az urak is a király udvarába egy-egy hivatalért s kétséges volt, az ispánságot nyert úr megtartja-e régi rangját, vagy hivatala szerint ítélendő meg?

A király kimondja, hogy ha a király valamelyik ispánság vagy uradalom (curtis) élére egy urat (senior) állít az azzal mintegy csekélyebb rangra süllyed s tanuskodását ép oly értékűnek kell venni, mint a többi ispánokét.

A 17-ik szakasz is szerfölött jellemző intézkedést alkalmaz. Abban az időben mindenütt el vala terjedve az egyházak menedékjoga. Ezt szent István is elismeri, de e szakaszban mégis megfosztja a menedékjogtól azt a szolgát, aki tulajdon urát, azt a katonát, aki ispánját megölte s azt a főurat, aki királya, hazája ellen összeesküvést sző. Fölhívja e helyütt szent István az egyházat is segítségre s azt óhajtja, hogy az ily hűtelen, királyának élete, méltósága ellen törő főurat, vagy az ilyennel egyetértőt s az ilyet föl nem jelentőt rekeszsze ki az egyház kebeléből.

A 18. szakasz parancsolja meg (újra) a tizedadást; a tizedtitkolóra azt a büntetést szabja, hogy tized helyett kilencrészt adjon. A tized ellopását közönséges tolvajlásnak nyilvánítja s a

kártérítést egészen a püspököknek adatja. A 19-20. szakaszok a fondorkodókra a bűn nagysága szerint halált és nyelvkivágást szabnak. Az utolsó 21. szakasz végre szabályozza azon akkor megalakult társadalmi osztálybeliek helyzetét, akik a katonák és a szolgák közt állottak s akiket egy szóval udvarnokoknak neveztek, mert a királyi, püspöki, apáti, főúri udvarokhoz bizonyos szolgálattal tartoztak, de máskülönben a kijelölt helyeken meglehetősen szabadon éltek (tárnokok, pohárnokok, ötvösök, vincellérek, márcadók stb.). Ezek, ha lopást követtek el, nem a szolgák, hanem a szabadok törvénye szerint ítéltettek meg, vagyis orr- és füllevágásra nem ítéltettek, hanem megválthatták magukat, vagy pedig rabszolgákká váltak. Azonban tanuskodásuk már nem volt egyenlő a szabad emberekével.¹²⁴

E törvényekkel egyidejűleg rendeznie kellett szent Istvánnak a birói kart. Evégből az országokat ispánságokra osztotta s a joghatóságot kerülethez kötötte. Az ispán volt a bíró az ő megyéjében lakó (s nem főúri) személyek fölött, de, mint már említők, a katona tőle már föllebbezhetett a királlyal.¹²⁵ Eszerint a király volt a legfőbb bíró. Azonban a király legfőbb birói hatalmát már akkor sem személyesen, hanem udvarának főembereiből alkotott törvényszék útján gyakorolta. Kitűnik ez szent Istvánnak, fiához, Imréhez intézett következő, határozott utasításából: «Valahányszor, kedves fiam, ítéletre méltó ügy, vagy valami halálra méltó bűnös érkezik hozzád, ne fogadd azt türelmetlenül és ne állítsd esküvel, hogy megbünteted őt, mert az ily eskü mulékony és törékeny, hisz az esztelen fogadások fölbontandók. Ne ítéld személyesen, nehogy királyi méltóságod alávaló ügy érintésével beszennyeződjék, hanem az ilyen ügyet inkább tedd át az arra rendelt bírákhoz, hogy ők döntsék el törvényük szerint».¹²⁶ Ez intést szent István a 70 megrabolt és megsebesített bessenyő ügyében, legalább részben, maga is követte s ha esetleg személyesen ítélt (az életírat arra mutat, de lehet, hogy csak röviden akart írni), azt érthetővé teszi a gonosztett nagysága.¹²⁷

A megyeispán bírósága alól már szent István fölmentést adott. Legalább is a pécsváradi apát-ság népeiről bizonyos, hogy szent István kivette őket a megyeispánok, sőt a királyi udvarbírák hatósága alól is.¹²⁸ Ugyane kiváltságról mondják az esztergomi és kalocsai egyházak későbbi oklevelei, hogy azt még szent Istvántól nyerték.¹²⁹ E kiváltság azonban szent István idejében még nem vonta ki teljesen az egyházak népeit a megyeispánok és a felsőbb bírák hatósága alól, mert pl. a pécsváradi apát is maga ítélt népei fölött, ámde, ha oly büntett merült föl köztük, melyet halállal kellett sújtani (pl. gyilkosság, harmadszori lopás, hazaárulás), akkor ezek átadandók voltak a rendes bíróságnak.¹³⁰ Ha ugyanis az apát halálra ítélt volna valakit az egyházi törvények értelmében, szabálytalanná lett volna s esetleg hivatalát veszti.

A törvényszerzés és az igazságszolgáltatás után mindjárt nevezetes eseményként emelkedik szent István korában a király egyes intézkedéseinek megörökítése, vagyis a hivatalos oklevelek kibocsátása.

Eddig a pannonthalmi kiváltság- (alapító)-levél és a bakonybéli alapítólevelek valódiságának nyomása alatt azt hittük, hogy szent István az oklevelek kiállítására rendes hivatalt, kancelláriát állított volna föl. Azonban a hamis vagy kétséges levelek eldobása után csupán a hiteles, igazi okleveleket vetvén vizsgálat alá, más eredményhez jutunk. A hiteles öt levél: t. i. a veszprémi, pécsi, pécsváradi, veszprémvölgyi és ravennai alapítólevelek egyikén sincs kancellár megnevezve s ha ezeket a külföldi levelekkel összehasonlítjuk, mindegyik más-más ország kancelláriájára mutat.

A veszprémi püspökség alapítólevelében a rendelet megszövegezésére mondott fenyegetés (poena spiritualis) «tercentorumque decem et octo patrum anathemate feriendum atque perpetuali supplicio tradendum iugiterque barathri poena perpetim fore concremandum (a 318 (niceai) atya átkával veressék és az örök kárhozatnak adassék és a pokolnak örök kínjával örökké égettessék)» ismeretlen a német, francia és olasz kancelláriák formuláiban. Ellenben annál ismeretesebb a görög oklevelekben s ezektől a horvát-dalmát oklevelekbe is átment.¹³¹ Ez

tehát arra mutatna, hogy szent Istvánnak eme levelét olyan pap írta, aki a horvát-dalmát oklevelek formuláit ismerte. Ellenben az oklevél előszava Harduin olasz király 1003-iki levelének előszavához hasonlít. A címezés (intitulatio) és a kijelentés (promulgatio) egyes részei szintén az olasz kancellária gyakorlatával egyeznek. Ezekből pedig azt kell következtetnünk, hogy az oklevél készítője Olaszországból s annak is Lombardia nevű részéből származott.¹³²

A pécsi alapítólevél «pio Stephano regnante» formulája a francia oklevelekre emlékeztet¹³³ s ha tekintetbe vesszük, hogy Pécs első püspöke Bonipert Fulbert chartresi püspökkel volt ismerős, a formulák ilyen találkozása alig lehet a véletlen műve, hanem inkább az annak az oka, hogy a pécsi levelet vagy Bonipert, vagy valamelyik Franciaországból származott pap írta. A pécsváradi alapítólevél csaknem szóról-szóra átveszi szent Henrik egyik előszavát (arengáját) s egyéb részeiben is egyezik a német oklevelek formuláival. Ezt tehát valamelyik német pap, minden jel szerint maga Ascrik, a volt apát, 1012-15. kalocsai érsek, készítette. A ravennai levél egészen a pápai levelek formuláival, tehát ezt meg olyan pap írta, aki a pápai levelek készítmódját ismerte.¹³⁴

Ebből már most kétségtelen, hogy szent Istvánnak nem volt állandó kancellárja, hanem csak szükség esetén szólított föl egy-egy papot vagy püspököt az oklevél elkészítésére. Ép ebből következtettük fentebb, hogy a veszprémvölgyi alapítólevél nem azért van görög nyelven írva, mert az ott lakó apácák görögök voltak, hanem azért, mert az oklevél elkészítésére felszólított pap vagy a görög császárnak ép akkor szent István udvarában jelenlevő követe, vagy, mivel a görög nyelvben ejtett hibák az előbbi valószínűtlenné teszik, olyan velencei vagy horvát pap volt, aki csak a görög oklevelek formuláit ismerte s ennél fogva a szükséges levelet e nyelven írta meg. Hogy az apácák e nyelven az alapítólevelet nem értették meg, az nem tett semmit, mert úgysem beléletükben volt arra szükségük, hanem csak a bíróság előtt. Arra pedig szent István korában mindig számítottak, hogy lesz elég görögül értő pap, aki szükség esetén ez alapítólevelet latinra vagy magyarra le tudja fordítani. Hogy a számítás nem vált be, hogy 1054-ben a görögök a latinokkal oly cudarul összezőrdültek, arról szent István udvara nem tehet. Ne vezessen bennünket e tekintetben félre Kálmán 1109-iki levelének azon állítása sem, hogy a veszprémvölgyi monostor alapítólevele «iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum» «a monostor szerzőjének nyelvéhez képest iratott görögül»,¹³⁵ mert itt egy szó, amint a szövegből kitűnik, kimaradt. Kitűnik ez mindjárt, ha az «auctor monasterii»-t vizsgáljuk. Ki volt e monostor szerzője? Nemde szent István és neje, Gizella? És ezeknek nyelve vajjon görög volt-e? Semmiesetre sem. A szöveg értelme tehát azt kívánja, hogy «auctor monasterii» szavak közé tegyük e tollban maradt szót «privilegii» s az egészet így értelmezzük «iuxta linguam auctoris privilegii monasterii graece scriptum» = «a monostor kiváltságlevele szerzőjének nyelvéhez képest görögül iratott». Ezzel szent István korából óriási tévedést, érthetetlen ellenmondást küszöbölünk ki.

A művelődés leghatalmasabb előmozdítója, az iskolák is szent István korában jelentek meg hazánkban. A magyar nép egyik lélekemelő tette volt az, midőn gyermekeit vivé a tudós férfiakhoz, az apátokhoz és püspökökhöz, hogy őket taníttassák,¹³⁶ de viszont az akkori lelkes egyházi férfiak érdeme is nagy, hogy e gyermekeket szívesen fogadták s épen azért, mert magyarok, örömmel tanították. Az esztergomi, pannonhalmi, székesfejérvári és csanádi iskolákról biztos értesülésünk van,¹³⁷ a csanádi egyik mestere, Valter jegyezte föl a magyarul éneklő nő kedves történetét is.¹³⁸

Irodalomról azonban oly korban, midőn mindenki az átalakítás, a tanítás roppant nagy művével volt elfoglalva, még nem lehet szó.

A versekből mindössze ezen négy, Gizella királyné alább ismertetendő keresztjére vésett hexameter maradt reánk:

Ecce salus vite, per quam mors mortua morte,
Unde suae matrisque animae poscendo salutem,
Hanc regina crucem fabricari Gisila iussit,
Quam siquis demit hinc, damnetur morte perenni.

(Ime az üdvösséges élet, amely által a halál halállal halt meg,
Azért óhajtván a maga és anyja üdvösségét,
Gizella királyné e kereszt készítését parancsolá.
Ha valaki ezt innen elviszi, örök halálra kárhoztassék.)

E verseken nagyon meglátszik, hogy Gizella királyné rendeletére, az ő szándékát ismerő latin tudós készítette. Ennélfogva e versek ismeretlen szerzőjét csak itt Magyarországon kereshetjük, még pedig Gizella királyné valamelyik udvari papjában.

A tudományos foglalkozásra csak egy adatot találunk. Szent Gellértről olvassuk, hogy bakonybéli remetéskedése (10-23-30) idején szerzett könyveket.¹³⁹ Ezek azonban elvesztek. Ránk maradt műve kilenc évvel később készült szent István halálánál. Az egyetlen, szent István korából ránk maradt irodalmi mű magától szent Istvántól származott s ez szent István intelme fiához, Imréhez. Ezt alább az V-ik fejezetben bőven ismertetjük.

Nagy irodalmi működést már csak a könyvek hiánya miatt sem lehetett kifejtteni. A pécsvárad királyi, kedvelt apátság 1015-ben még csak ennyi könyv fölött rendelkezett: 1 Szentírás (két kötetben), 4 zsolozsmás szakaszokat tartalmazó könyv (nocturnale), 5 antiphonarium, 2 leckéket és evangéliumi szakaszokat tartalmazó könyv, 6 misekönyv, 4 zsoltárkönyv, 5 énekeskönyv (graduale), 2 szent Benedek szabályait hirdető könyv, 2 keresztelő könyv, 2 Szentírás-magyarázat (glossarium) és 40 szentbeszéd egy kötetben.¹⁴⁰

Mikor szent István uralkodását elkezdette, a magyar nép a lakás, ruházat és foglalkozás tekintetében a művelődésnek még nagyon csekély fokán állott. Alig-alig fogott hozzá a vándorélet elhagyásához s az állandó letelepüléshez. Szent Imre életrajzának egyik véletlenül elejtett szavából méltán következtethetjük, hogy szent István maga is legalább egyideig csak fapalotában lakott. Állítja ugyanis, hogy szent István fiának éjjeli ájtatoskodását a fal hasadékan át szemlélgette.¹⁴¹ Az ilyen fal nem lehet másból, mint deszkából. Az első monostorok és püspöki lakások sem lehettek különben. A pécsvárad monostor állandó egyházát 1015-ben szentelték föl.¹⁴² Mivel pedig tizenhét esztendőn keresztül nem lehettek a szerzetesek egyház nélkül, bizonyosan volt egyházuk, csak hogy fából. De szent István uralkodásának megállapodása után hozzá fogott a középületek építtetéséhez is. Ide tartoztak elsősorban azon egyházak, amelyekről a IV-ik fejezetben megemlékezünk. Több épületről, sajnos, sem a maradványok, sem az írárok nem tesznek határozott tanúságot.

Mindazon tárgyakat, melyekre az épülő egyházaknak szükségük volt, akkoriban nem lehetett kereskedés útján külföldről megszerezni. Ide kellett tehát hozatni a különféle iparosokat, különösen az ötvösöket s velük itt készíttetni a szükséges dolgokat. Ekként az ipar is új életre támadt hazánkban. Élénk bizonyossága ennek szent István első törvénykönyvének 24-ik szakasza is: «Azokról - így szól e szakasz - kik más jövevényeit magukhoz csalják. Ha valaki jóakarattal föl fogad egy jövevényt és tisztességesen táplálja őt, a jövevény, míg az egyesség szerint (secundum propositum) táplálékot kap, ne hagyja el eltartóját s ne tegye át máshoz szállását». E szakaszban az «egyesség» (propositum) arra mutat, hogy szent István korában e jövevények (vendégek) tulajdonképp iparosok voltak. Ez aztán megfejteti azt, miért kellett külön törvénnyel tiltani, hogy egyik úr a másik jövevényét el ne csalja.

A veszprémi levél alapítólevél szerint szent István e monostor szolgálatára rendelt 3 ácsot, 2 kovácsot, 1 kádárt és 1 esztergályost. Azonkívül a monostor egyik falujának neve Göröncsér

(Gerencsér, Grintzari), másik falujáé pedig Sarlós (Serlous, Záleszi, ma Sórós, Baranya megye). Az elsőben fazekasok (göröncserek), a másodikban sarlókészítők laktak.¹⁴³

Még több iparos dolgozott a pécsváradi hatalmas monostor számára. 10 kovács, 6 kádár, 12 esztergályos, 3 fazekas, 6 timár, 5 aranyműves, 8 kerékgyártó, 3 molnár igyekezett, «hogy az monostori szerzet figyelme a földi dolgok hiánya miatt balra ne térüljön».¹⁴⁴

A műhelyek azonban a monostor mellett állottak, mert hiszen az első mesterek tulajdonkép a szerzetesek voltak.

Ez iparos-tevékenység emlékeiből természetesen nagyon kevés maradt korunkra. Amelyek mégis kikerültek az enyészetet, a IV-ik fejezetben ismertetjük.

A földművelést szent István korában még nagyon kevésbé gyakorolták Magyarországon. A pécsváradi monostornak szolgálatára rendelt 1107 család közt csak 36 a szántó, ellenben 50 a halász. Ámde a szőlőművelés már akkor nagyon kedves foglalkozás lehetett, mert a pécsváradi monostor 110 ily családot kap s a veszprémvölgyi apácáknak is jut kettő. Különben a földművelésre szent Istvánnak egyik intézkedése csakhamar erős ösztönt adott. A pécsváradi és veszprémvölgyi alapítólevelekből biztosan tudjuk, hogy a király a monostoroknak adott népeket falvakba egyesítette, úgy, hogy pl. a pécsváradi monostor népeiből 24-25 család tett egy falut. Aztán e falvak mindegyikének kijelölt bizonyos területet s annak határait nagyjából kijelölte. De egyúttal kimondotta azt, hogy e falvakhoz más, mint a monostornak szolgáló nem csatlakozhatik, a nekik kijelölt területekből semmit művelés alá nem foghat, a magáénak nem mondhat. Kiadta a parancsolatot is, hogy akik a monostornak főnhatóságát nem akarják elismerni, vagyis nem akarnak a monostornak bizonyos szolgálatokat tenni, akaratjuk ellenére is királyi hatalommal üzessenek ki.¹⁴⁵ Ezáltal e monostorok nemcsak a szolgáló népek urai, hanem egyszersmind a kijelölt földterületek tulajdonosai is lettek. E jogi biztosítékot természetesen a többi egyházak is megkapták. De amint megakadályozta ez az intézkedés az egyházak falvainak kijelölt területre való költözködést, épúgy meggátolta azt is, hogy az ily falvak más területen legeltethessenek vagy szánthassanak, mert az előbbi intézkedéssel szabad költözködésükben akadályozott egyéb népek azt úgysem engedhették meg. Kénytelen volt tehát az ily, monostornak, egyháznak adott falu a kijelölt földdarabon tartózkodni s ott maga és jószágai eltartása végett szántóföldeket, réteket művelés alá fogni.

Honnan teremtette elő szent István azt a rengeteg jövedelmet, ami építkezéseéhez, alapítványaihoz szükséges volt, azt a ránk maradt emlékek legkevésbé mondják meg. Mindenesetre a királyi háznak volt akkoriban legtöbb uradalma (curtis) s rengeteg, szolgáló népe (udvarnok), de ezek legnagyobb részt természetben rótták le kötelességeiket (amint természetben, a földhasználatban kapták bérüket is). Épen azért kellett szent Istvánnak egyéb jövedelemforrásról is gondoskodnia. Bizonyos másrészt, hogy ő szabadította föl hazánkat az idegen pénz forgalmának és a cserekereskedés nyügének terhétől, mert tiszta ezüstpénzt, dénárokat veretett. Ha való, hogy szent István dénárjai átlag 0.768 gramm súlyúak, akkor egy márkában szent István idejében 320 dénár vala. Ha már most szent István idejében is 8 pensa tett ki egy márkát, mint az a későbbi időkről bizonyos, akkor egy-egy pensa 40 dénárból állott.¹⁴⁶

Törvényeiben azonban szent István a bajor pénzértéket, az arany pensa-nak nevezett 30 ezüst dénárt és a 12 dénárból álló solidusokat használta. Akár egyik, akár másik mód szerint verette szent István pénzeit, az bizonyos, hogy Magyarországon a kereskedésnek és forgalomnak oly szükséges eszköze, a pénz, az ő idejében megjelent s szent Istvánnak módja volt benne népét a közügy javára adózásra bírni. Két adónemről biztos tudomásunk van s ezek a jövevények adója és a vásárvám.¹⁴⁷ A jövevények adóját «szabadok dénárjának» hívták s a betelepedett idegenek, iparosok fizették. Ez adó elnevezéséből az következtethető, hogy a szolganépek (nem a rabszolgák, hanem az udvarnokok) szintén fizettek némi adót. A vásárok helyét akkoriban a királyok engedélyezték s engedély fejében kellett a királynak, illetőleg a király

hivatalnokának, az ispánnak fizetni. Beszedte pedig e vámokat az ispán az ő emberei (tributarii), azaz tárnokai által, hacsak a király az ily vásárvámok valamelyikét valami jótékony célra át nem engedte. Az adók beszedéseért az ispánnak a beszedett összeg harmada járt, de ha valamit eltitkolt a beszedett adóból, nemcsak az ellopott pénzt kellett megtérítenie, hanem azonfölül még kétszer annyit fizetnie.¹⁴⁸

Bármerre tekintsünk tehát, ott látjuk szent Istvánt s vele a magyar népet, hogy az igazságosság és művelődés terén a maga függetlenségét megőrizve, de a jót bárkitől is eltanulva, méltó helyet küzdjön ki magának s ekként nemzete fönmaradását, lehető boldogulását biztosítsa.

V. FEJEZET. SZENT ISTVÁN ÉPÍTKEZÉSEI ÉS URALKODÁSÁNAK EMLÉKEI.

Uj idöket, jóformán új világot jelentett az a magyar földön, midön szent István az első kőegyháznak alapjait letette. Századok folytak le a római birodalom bukása óta, de az egymásután itt barangoló népek egyike sem érezte magát annyira biztosnak, hogy századok viharaival dacoló épülethez fogjon, csak a magyar s az is csak azóta, mióta a keresztény vallás fölvétele által a többi népeknek testvérévé lett.

Esztergom volt legalább is szent István uralkodása kezdetén a királyi székhely; itt emelték az első érseki széket is. Itt építette tehát szent István az első kőegyházát. Siettette ezt az is, hogy ez egyházat szent István az ő vértanúságra jutott keresztatyjának, szent Adalbertnek tiszteletére akarta avattni. Azért nem hihetetlen egy külföldi, de rendesen jól értesült írónak (Alberich troisfontaines-i cisztercita szerzetesnek) abbeli jelentése, hogy az esztergomi székesegyház 1010-ben lett készen.¹⁴⁹

E székesegyháznak három hajója és négy tornya volt. Hosszúsága a nyugati kaputól a nagy oltárig 30 ölet (50.70 métert), szélessége 10 ölet (18.90 métert) tett ki. Magasságáról adataink nincsenek. Belül a hajókat öt pár pillér választotta el. A mellékhajók apsisal végződtek, de ezen apsisok csak belül voltak félköralakúak, kívül négyszögre voltak építve.¹⁵⁰

Körülbelül ez időben készült a pécsi székesegyház is és az 1009-iki pécsi alapítólevél oly szóval él (constructus est), amely állandó egyházat szokott jelenteni.¹⁵¹ Az, hogy a pécsi székesegyházat Péter király építette volna, mese. Ezt a későbbi krónikások csak abból következtették (elég hibásan), hogy a pécsi székesegyház szent Péter tiszteletére épült. Most azonban már tudjuk, hogy Péter király az óbudai szent Péter-egyházat kezdte építeni s így Péccsel való összeköttetése teljesen megszakad.¹⁵² A pécsi székesegyház építésében szent Istvánnak nem volt olyan egyenes része, mint az esztergomiéban, vagy még inkább a székesfejérváriéban. Szent Gellért életiratából tudjuk, hogy a csanádi székesegyházat tulajdonkép a püspök építtette, de a király is hozzájárult akkoriban roppant pénzzel, 1000 márkával.¹⁵³ A pécsi egyház építtetője is elsősorban annak püspöke, Bonipert volt, szent István csak segíté őt.

10. kép. A pécsi székesegyház régi oltárának maradványai.

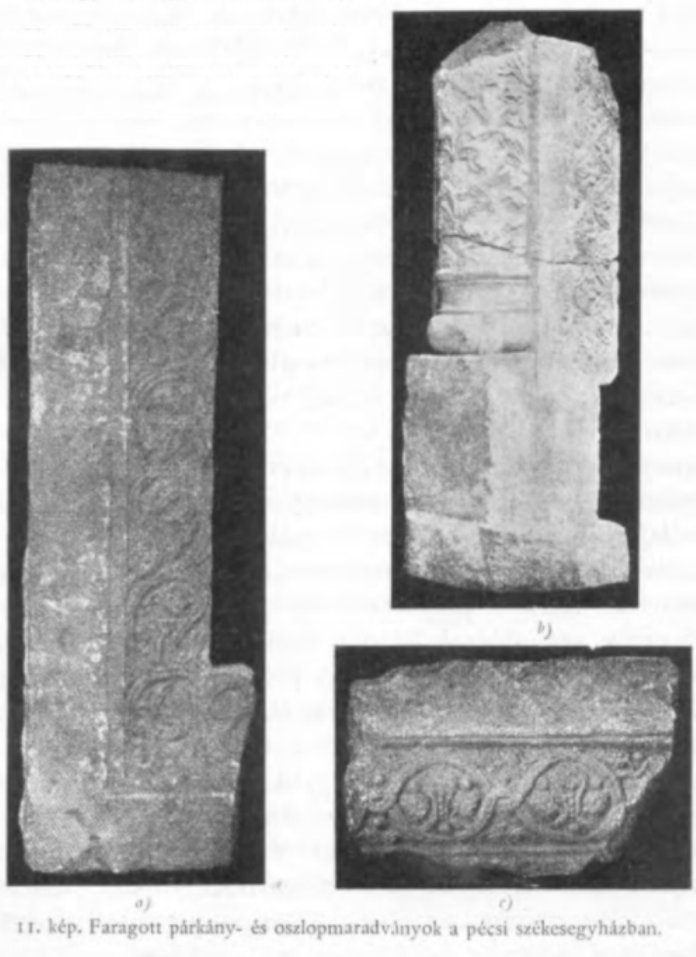
Ez egyház szintén háromhajós bazilika-stilben épült. Körülbelül 56 m. hosszú és 22.28 m. széles (a főhajó 11.98, a mellékhajók egyenkint 5.15 m.). Abban főként különbözött a többi egyházaktól, hogy négy tornya közül egy sem volt beleillesztve az egyház épületébe, hanem egészen az egyház keleti és nyugati végei mellé voltak építve s így a templom védelmére kiválólag alkalmasak voltak. Azon a vidéken, ahol Bonifác pécsváradi apátot hithirdetés közben még szent István idejében is megsebeztek,¹⁵⁴ ahol a pécsváradi 200 katonának mindig készen kellett lennie a lázadás esetén a monostor védelmére,¹⁵⁵ nem csoda, ha a püspök székesegyháza védelmét minden más szépségi, vagy célszerűségi szempontnak elébe tette.

Annyi viszontagság, oly sok rombolás és változás után is e székesegyház egyes részei napjainkig megmaradtak. Századokig hordották az oldalfalak a később (a XIV. században) rájuk rakott bolthajtásokat, minden támasz nélkül, pedig nem erre a célra, hanem csak lapos mennyezet tartására készültek és mégis csekély görbüléssel napjainkig ellenállottak.

Régiek a tornyok falai egész a második emeletig, régi a nyugati homlok javarésze és 1882-ig állott a nyugati kapu. A mostani ennek hű mása. E kapu béléte egy-egy magasabb és erősebb sarokoszloppal kezdődött. Az oszlopfejekre faragott levelek azonban még durvák, kezdetlegesek voltak. E sarokoszlopok után 3-3 derékszög, 2-2 oszlopka és egy vájat váltakoztak egész az ajtóig és rájuk boruló, hozzájuk hasonló félkörívet tartottak. A félkörívek és a felső küszöb közt levő dob (= tympanon) üres volt, holott később a román styl korszakában, ha egyéb nem, az

«Isten báránya» foglalt ott helyet. Tagadhatatlan s minden hozzáértőnek föltűnt, hogy e kapu a templom homlokához mérve nagyon kicsiny. (L. a 6. sz. képet.) De nem volt az ily aránytalan szent István korában, mert akkor még a templom előtt fedett csarnok (porticus) volt s az építő e kapu arányát nem az egész homlok magasságához, hanem csak a csarnok magasságához mérte. A főhajó fala magasan kiemelkedett a mellékhajó falai fölött. A déli oldalon voltak elhelyezve a kicsiny ablakok. 1882-ig ezekből is megmaradt annyi, hogy alakjukat és nagyságukat meg lehetett állapítani. Félkörben végződő, mintegy 1.42 m. magasságú s tölcseralakúlag be és kifelé szélesülő nyílások voltak ezek, szélükön 1.05, közepükön 0.72 m. szélességűek. Befelé nyíló felük tagozatlan volt, kifelé táguló részük két félkörben végződő vájattal volt ékítve. Az ablakok fölött 1.08 m. magasságban a tető alatt egyszerű párkány vonult végig. A párkány négyszögletes gyámkövekre támaszkodó félkörívekből, fűrészdíszekből s fordított attikai oszloplábhhoz hasonló faragványokból állott. (L. a 7. sz. képet.)

Legnevezetesebb azonban ez egyházban az, hogy fönmaradtak benne azon régi szoborművek is, amelyek segítségével egykoron az írástudatlan népet az első emberpár és Jézus Krisztus történetére oktatták. Ezek, amennyire az 1882-ben összegyűjtött töredékekből kivehetők, a

11. kép. Faragott párkány- és oszlopmaradványok a pécsi székesegyházban.

következők: 1-6. A világot teremtő Istennek hat műve mind külön-külön fülkében, 7. a világot megáldó Isten, 8. a bűnbeesés, 9. parancsolat az angyalnak az embereknek kiűzésére, 10. a paradicsomból való kiűzetés, 11. Izsák fölálldozása 12. Sámson küzdelme az oroszlánnal, 13. Sámson harca a filiszteusokkal, 14. Delila árulása, 15. a vak Sámson vezettetése, 16. egy fa kitépése, 17. az oszloppal való birkózás, 18. a ház összeomlása, 19. Gedeon a gyapjával (?) 20. Mária üdvözlése, 21. Mária látogatása, 22. Jézus születése, 23. a pásztorok indulása, 24. a pásztorok imádása, 25. a napkeleti bölcsek Heródes előtt, 26. a napkeleti bölcsek imádása, 27. a napkeleti bölcsek megintése, 29. Jézus menekülése, 29. a betlehemi fiúgyermek megöletése. Ezenkívül megmaradtak még 30. Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának, 31. az utolsó vacsorának és 32. az utolsó ítéletnek töredékei.

Csak hogy e szoborművek nem ily időrendben találtattak 1882-ben, mint a hogy mi itt föl-soroltuk, hanem az utolsó ítélet az ó-szövetségi jelenetek közé, a paradicsomból való kiűzetés és Izsák fölálldozása után s ami még föltünőbb, a pásztorok imádása az ő indulásuk elé, a napkeleti bölcsek imádása a Heródestól való kérdezősködés elé volt helyezve (illetőleg ezek hű másain most is így van). Világos dolog, hogy ezek eredetileg nem így állottak.

Történeti időrendben csak úgy következhetek e szoborművek, ha a pásztorok indulása a templom falának vagy helyesebben a papok helyét, a kart (chorust) a hajótól elválasztó falnak délnyugati sarkán állott. Erre aztán következett a nyugati falon 1. a pásztorok imádása, 2. a napkeleti bölcsek Heródes előtt való megjelenése, 3. a napkeleti bölcsek imádása, majd az északi falon a) a napkeleti bölcsek megintetése, b) a betlehemi gyilkosság, c) az Egyiptomba való menekülés.

Mi tehát ebből ítélve azt véljük, hogy e szoborművek egykor a szent István korabeli bazilikában a kar és hajó válaszfalának déli, nyugati és északi részeit borították. Mikor azonban a bazilikát román-stylben átalakították, főleg pedig, mikor az altemplomot készítették, akkor ezen válaszfalak és szoborműveik fölöslegessé váltak, mert a magasra emelt sanctuariumban (szentély) a nép úgy sem tódulhatott be. Elbontották tehát a válaszfalat és szoborműveit az altemplomba vezető két lejáró díszítésére fordították. A román stylben és külön művészettel dolgozó építőmester azonban nem törődött e régi szoborművek történeti sorrendjével, úgy alkalmazta az egyes kőtáblákat, ahogy a rendelkezésre álló téren neki legcélszerűbb volt. Így tette aztán a nyugati oldalon levő kőtáblákat a keleti oldalra s emiatt következtek az új helyen a napkeleti bölcsek és a pásztorok tettei megfordított sorrendben.

12. kép. Madárdíszes párkánymaradványok a pécsi székesegyházban.

E szoborművek azért is megérdemlik figyelmünket, mert rávezetnek bennünket a szent István nagyoltár romjaira. (L. a 10. sz. képet.) A szoborművek párkányain nagyon régi divatú, jellemző, palmetta-alakú díszítményeket látunk. (L. a 11. sz. képet.) 1882-ben közvetlenül ott, ahol az altemplom kezdődik s a kar (chorus) fölemelkedik, egy régi, mennyezetes oltár

romjait találták meg. E mennyezetes oltár oszlopain és egyéb maradványain épen oly alakú díszítményekre akadunk, mint a szoborművek párkányain. Ezen, később a kar fölemelése után népoltárnak nevezett oltár volt tehát a szent István-korabeli főoltár.

a) b)
13. kép. Kötélfonadék-díszek a pécsi székesegyházból.

Talán ezekhez sorolandók még szent Mátyás, szent Simon apostolok, szent Márk és Lukács evangelisták szobrainak töredékei, mert ezeken ép úgy felülről lefelé vésték ki a neveket, mint a koronázópaláston.¹⁵⁶

Hasonlított a pécsihez, de sokkal kisebb és egyszerűbb volt a pécsinél a kalocsai székesegyház. Ennek is négy kiszökő tornya volt ugyan, de alig volt hosszabb 37 méternél s messzire esvén a hegyektől, nagyjából csak téglából készült. Csak díszítményei voltak kőből, azok is csekély tagozásúak. A fölászott alapfalak tanúsága szerint ez egyház homloka elé is volt csarnok (porticus) építve.¹⁵⁷

a) b)
14. kép. Faragott fülke-, oszlopfő- és párkánymaradványok a székesfehérvári egyházból.

Legnagyobb és egészen saját építkezése volt szent Istvánnak a székesfehérvári bazilika. Ennek is csak romjai, töredékei maradtak reánk, de azokból is megállapíthatjuk e bazilikának a korabeliekhez mérve nagyságát és szépségét. 62 méter hosszú volt ez egyház, szélessége pedig 33.94 m.-t tett ki s ebből a főhajóra 18.13, a két mellékhajóra együttvéve 15.81 m. jutott. Hét pár oszlop osztotta az egyházat három hajóra s tartotta egyúttal a főhajó kiemelkedő falát (a pécsinek hat, az esztergominak csak öt pár oszlopa volt). Négy, de már nem az egyház mellé állított, hanem abba beleolvasztott tornya volt. Előtte csarnok (vestibulum, porticus) állott s annak tetejét elől oszlopok és négykaréjú pillérek fölváltva tartották.¹⁵⁸ 1031-re e bazilika kész volt, mert nem készítettek volna számára misemondó ruhát, ha nem lett volna már ekkor fölszentelve s nem lehetett volna benne misét mondani.¹⁵⁹

15. kép. Faragott kötélfonadékos és palmettás párkánymaradványok a székes-
fehérvári egyházból.

E bazilika belső díszítéséből csak az időnek, rombolásnak ellenálló faragványok maradtak fenn (köztük több hasonlít a pécsi székesegyház régibb díszítményeihez), de szerencsére szent István hivatalos történetírója, Hartvik püspök, még a nagy rombolások, átalakítások előtt látta, le is írta s így magunknak e díszről bővebb fogalmat szerezhethünk. A fejevári csodálandó művű bazilika padlója márvánnyal volt kirakva, a kar (most sanctuarium, szentély) falai különböző féldomború faragványokkal voltak ékítve (mint a pécsi székesegyházban). A kar közepén állott a nagyoltár s e fölött «csodás művészetű» mennyezet volt, amelyet azon időben ciboriumnak hívtak, mert arról lógott le a keresztények lelki táplálékát (cibus), az Oltári-szentséget tartó edény. A nagyoltár és a mellékoltárok elején többnyire tiszta aranyból készült oltárelőket (antependiumok) lehetett szemlélni s azokba értékes drágakövek voltak foglalva. A bazilika sekrestyéje pedig tele volt egyházi palástokkal, misemondó-ruhákkal, a falak felöltöztetésére szolgáló szövetekkel, továbbá kristályból, onikszból, aranyból és ezüstből készült edényekkel.¹⁶⁰ Ezek közt az egyik életíró különösen dicséri a tiszta aranyból készült és különböző színű drágakövekkel ékített ereklyetartókat.¹⁶¹

16. kép. Madár- és bárányszerű, palmettás párkány-
maradványok a székesfehérvári egyházból.

17. kép. Kapubéllet-maradványok a székesfehérvári
egyházból.

18. kép. Az aracsai emlékkő.

Nem említi Hartvik, de a maradványokból biztos, hogy e bazilika apsisának bolthajtása aranyos mozaikkal volt kirakva.

A többi egyházakból (mint pl. a csanádiból, pannonhalmiból, szalaváriból), még olyan töredékek sem maradtak, amelyekről biztos volna, hogy szent István korából származnak. Legföljebb a szalavárinak egyes maradványait tekinthetjük ilyeneknek.

A pécsi egyház régi faragott díszei közt van egy hármas kötélfonadék is.¹⁶² (L. a 13. a) és b) sz. képeket.) Ugyanez még díszesebben nem egyes, hanem kettős köröket alkotva, megtalálható a szalavári ajtófelen.¹⁶³ (L. a 9. sz. képet.) E kötélfonadék díszből következtetve szent István korára lehet helyezni azon kőtáblát is, amelyet Aracsán (Torontál megye), a régi mo-

nostor helyén találtak. E kőtábla elejét a pécsi kötélfonadék-díszhez teljesen hasonló faragás két mezőre osztja. A felső mezőben jobb kezét áldásra emelő, baljában könyvet tartó, karingbe öltözött és stólát viselő pap volt vésve. Az alsó mező nagyjából megsemmisült s ma abban csupán egy férfi és egy nő fejének töredékei látszanak. A felső mezőbe vésett fölirat még kibetűzhető:

Literula(s qui)	(Akik e betűcskéket
cunque legunt,	olvassák,
Deum omni (poten)-	a mindenható Istent
tem rogent.	kérjék.)

Az alsó mezőben volt fölirat egyes szavaiból csupán sejthető, hogy a kő rombolóira mondott átokból állott.

A kőtábla hátulsó oldalán nagyjából szemű kötélfonadék-dísz, egy sas, egy fölnyergelt ló vagy öszvér, továbbá tornyos épületforma látható.¹⁶⁴

A fejevári bazilika fölszereléseit Hartvik csak általában érinti. Teljes képet nyújt egy szent István kori egyház fölszereléseiről (az istentiszteletekhez tartozó ingóságokról) a pécsváradi alapítólevél.

E szerelvényeket szent István a fölszentelés napján az egyház oltáira rakta s azért az alapítólevél készítője azokat «az oltárok díszének» nevezi. Adott pedig a szent király 29 misemondó-ruhát, 12 dalmatikát (a segédpapok számára valót), 18 tunikát (ugyanazoknak valót, könnyű szövetűt), 60 palástot, 27 oltártakarót (oltár-előül is szolgált), 29 oltárterítőt, 4 széktérítőt, 50 miseinget, 22 karinget, 10 selyem-kárpitot, 15 másféle kárpitot (a mennyezetes oltár és a templomfalak díszítésére), 10 oltárlépcsőre való szőnyeget, 9 keresztet, 7 plenariumnak írt szert, alkalmasint ereklyetartó szekrénykét,¹⁶⁵ 5 úti-oltárt (ez mutatja, mennyire ritkák voltak akkoriban még a templomok s hányszor kellett a szentmisét szabadban mondani), 4 füstölőt, 6 gyertyatartót, 11 kelyhet, 12 tálat, 4 korsót, 3 ezüstszekrényt (tömjéntartót?), 30 stólát és manipulust (nyakbavetőt és karravalót).¹⁶⁶

Mind a négy, fent leírt egyháznak a maitól elütő külső jellemvonása volt s ez abból állt, hogy négy tornyuk volt. Homlokzatukon kettő és keletre néző végükön az apsis mellett kettő. Az esztergomi egyház négy tornya a XVIII. században még legalább romokban meg volt, a pécsi (átalakítva ugyan, de) most is meg van, a kalocsaiét a fölöszt alapfalak mutatták, a székesfejérváriét a régi rajzok és az ásatások egyaránt bizonyítják.

Hogy a szent Istvánkori bazilikák mellé védelem céljából építettek négy tornyot, az csaknem kétségtelen. Az is biztosan elfogadható, hogy e bazilikák külföldi minták után készültek s külföldi mesterek művei voltak, hisz magyar mesterekről vagy művészetről akkoriban még szó sem lehetett. Mióta azonban kitűnt, hogy a «Képes Krónika»-nak azon fejezete, mely szent Istvántól «Görögországból hozatott építőmesterekről» szól, teljesen hibás, szavahihetetlen,¹⁶⁷ a külföldi minták után szabadabban és bátrabban kutathatunk. Olaszországban nem találunk szent István bazilikáihoz hasonlókat, mert ott, mint tudjuk, a tornyok nincsenek az egyházakhoz ragasztva, hanem külön állnak. Ha azonban Németországban körütekintünk, ott találjuk a bambergi dómot. Ennek is négy tornya van, mint szent István bazilikáinak s 1012-ben készült el, úgy hogy szent Henrik innen könnyen küldhetett sógorának, szent Istvánnak mestereket s ezek itt bátran, még inkább használhatták a négytornyos bambergi bazilikát előképként. A speieri, worms-i dómok is egyidőben négy tornyosak voltak.

E kérdésekre különben csak akkor derül nagyobb világosság, ha műtörténetíróink nem tekintik többé a pécsi székesegyházat Péter király művének, hanem szent István alkotásának s legrégibb részeit az olasz, német és francia dómok XI. századbéli részeivel vetik egybe.

Henszlmann a pécsi székesegyház szoborműveit francia mesternek tulajdonította, csak hogy nagyon kései időben, a XIII. században kereste azok keletkezését. Semmi lehetetlen sincs azonban azon véleményben sem, hogy már a XI. században jött Pécsre Franciaországból vagy inkább Burgundiából valami francia építőmester, hiszen biztos, hogy az első pécsi püspök, Bonipert, Franciaországgal összeköttetésben állott.

De az is való, hogy a pécsi tornyok a Milánó egyik XI. századi egyházának tornyához hasonlítanak s így a hozzánk közelebb eső lombard egyházművészet hatását sem szabad egészen semmibe venni.

Minél becsesebb a drágakő, annál nemesebb ércbe szokták azt foglalni. A magyar nemzet a görög császártól küldött zománcos, drágaköves aranykoronába foglalta azt a másik koronát, amely egykor szent István fejét ékíté. Ez az ő uralkodásának legnevezetesebb, legdicsőbb emléke.

Eredeti alakja mindenesetre más volt, mint most. Némelyek eddig úgy vélték, hogy régen is, mint most, két keresztező pántból állott s ezeket alól egy kerek aranypánt szorította össze s ez alsó kerekpántra voltak illesztve a keresztpántok közé a most hiányzó apostolok képei.

Azonban az apostolok szemei nagyon mereven előre néznek, mintha csak valaki mellett díszőrséget állanának. (L. a 3. sz. képet, 17. 1.) Ha emlékezetünkbe idézzük, hogy egy régi VIII-XI. századbéli bazilika apsisának bolthajtásán hogyan vannak mozaikból kirakva az apostolok és a köztük ülő Megváltó, könnyen fölismerjük, hogy e zománcból készült apostolképek ily, bolthajtáson alkalmazott, előre és középre (Krisztus felé) néző mozaikképek utánzatai. Így, ahogy most vannak ez apostolképek beillesztve, szemeik állásának teljességgel semmi értelme. Egy se néz Krisztus felé, sőt előre is csak kettő, az is bandzszerű.

Tehát ebből ítélve, szent István koronája abroncs-alakú nyílt korona, volt s azon Krisztus képe volt a középponton, az apostolok képei pedig jobbról-balról melléje voltak helyezve (nem úgy, mint most egymás felé). A középen levő Krisztus-képen nincs fölírat. Az Üdvözítő e képen trónon ül, balkezeiben az élet könyvét tartja, jobbkezeivel áldást oszt. A paradicsom jelképeként két ciprusfa veszi körül, a mindenséget pedig a feje fölött lebegő nap és hold

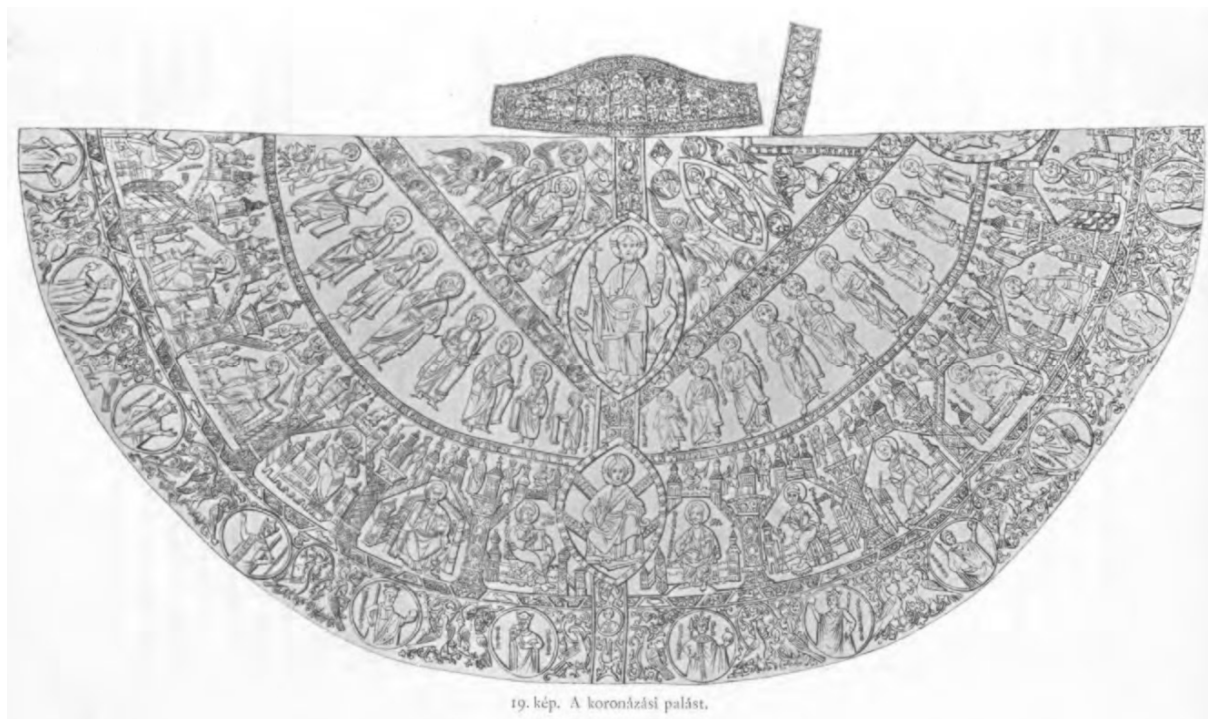
jelentik. A nyolc apostol feje fölött nevük olvasható vízszintesen elhelyezett betűkkel. Az apostolok képei gyarlók, kezeikben egy-egy ismertetőjelet tartanak, oldalukon némi díszítmények láthatók s ezek szent Péter és szent Jakab képein az alapszinek kivételével egyezők. Szent Péter, Pál, András, Jakab, János, Fülöp, Bertalan és Tamás apostolok képei maradtak ránk, tehát a meghívásra vagy korra nézve fiatalabb apostolok: szent Máté, ifj. Jakab, Tádé és Mátyás apostolok képei valami viszontagság következtében elvesztek. Éppen ez adott okot arra, hogy a drága kincs megmaradt nagyobb részét a görög császártól I. Gyécse királynak küldött koronába foglalják, ismét használhatóvá tegyék s az elveszéstől megóvják.¹⁶⁸

Nagyon nevezetes emléke volna szent István uralkodásának a prágai székesegyház kincstárában őrzött és szent István egykori tulajdonának vélt kard, ha e véleményt kétségtelenül igazolni tudnók. De csak a XIV. század második feléből származnak az ezen kardra vonatkozó írott tudósítások, magán a kardon pedig semmi sincs, ami egykori tulajdonosát elárulná.¹⁶⁹

Ennélfogva mindjárt a szent korona után következik szent István uralkodásának másik nevezetes, drága emléke: a koronázó-palást, hajdan a székesfejérvári főegyháznak ajándékozott misemondó-ruha.

Ez sem maradt reánk egész teljességében, mert, amikor misemondó, a papot egészen beborító, harangalakú ruhából elől nyílt palásttá átalakították, akkor a legfelső négyszögletű mező felét, a rajta levő kis kereszttel s egyéb egyes hímzésekkel együtt levágták. De ez a megmaradt részhez mérve csak csekélység s az egész nagyszerű kézimunka áttekintését nem akadályozza.

A palástot (régén misemondó-ruhát) a villa-alakú kereszt széles sávja, a följájló irat sávja és az alsó keskeny, állatos sáv négy mezőre osztja. Az első (legfelső) most háromszögű mezőben három mandolamag-alakú, két-két negyedkörből alakított keret (rossz magyarsággal: mandorla) van. A legnagyobbik keretben, éppen a kereszt elágazásánál az ellenségein győzedelmes Krisztus képe van himezve. E győzedelmes Krisztus balján és jobbán két-két angyal kisebb, az evangelisták jelvényeitől körülvelt negyedíves keretet tart. A baloldali keret ismét Krisztust, még pedig, mint a fölirat mondja, már a mennybeliek hódolatát fogadó Krisztust mutatja. Ellenben a jobboldali a boldogságos Szűzet ábrázolja.

A második mezőben Krisztus a próféták közt ismét kétszer van ábrázolva. A bal (a szemlélőnek jobb) oldalon mint a világot Megváltó jelenik meg, kezével áldást osztva s mellette a nagy próféták közül Izaiás és Jeremiás állanak. A jobb (a szemlélőnek bal) oldalon az élet könyvét tartó, ítélő Krisztus látható s a nagy próféták két másika: Ezekiel és Dániel veszik körül. Ezek után mindkét oldalon, Krisztus jobbán is, balján is 3-3 kis próféta következik időrendben, a Vulgata szentírás fölsorolása szerint. Most Ozeás nevét egy folt takarja, Szofóniás neve pedig le van metszve, de ép az időrendi fölsorolás segítségével e hiányok kiegészíthetők. Nahum próféta nevéből csak Na betűk látszanak biztosan s ezeket eddig hibásan Nathan-ra egészítették ki, pedig a sorrend világosan mutatja, hogy e betűk Nahum-ot akarják jelenteni.

A második mezőt a harmadiktól a följánló-irat sávja választja el. Ez annyira becses följánlás így szól: Anno incarnationis Christi. M. XXXI. indictione XIII. a Stephano rege et Gisla regina casula hec operata et data ecclesiae sanctae Mariae sitae, in civita Alba. Azaz magyarul: Krisztus megtestesülésének 1031-ik évében, az adókivetés 14-ik esztendejében István király és Gizella királyné készítteté és adá e misemondó-ruhát szűz Mária Fejérvár városában levő egyházának.

A harmadik mezőben elől negyedíves keretben Krisztus urunk szineváltozása volt kihímezve, de ennek csak kis része maradt fönn. Hátul kisebb negyedíves keretbe a kormányzó Krisztust hímezték. A régi nagyobb keretnél kezdődnek aztán az apostolok képei s úgy vannak csoportosítva, hogy 3-3 a nagyobb keretben levő, 3-3 a kisebb keretben levő Krisztus felé néz. Az apostolok képeit tornyok, várfalak veszik körül s az ezek fölött látható kis, férfi- és nőalakok a vitézkedő anyaszentegyházat jelentik.

A negyedik (legalsó) mezőben kerek keretekbe foglalva szent István, Kelemen, Sükösd (Sixtus), Kornél, Lőrinc, Vince, György, Pentele (Pantaleon), Kozma és Damján vértanúk képei láthatók.

De - ami ránk nézve még érdekesebb - e mezőben ugyancsak kerek keretekbe foglalva a kereszt alsó szára mellett jobbról és balról kihímezték az ajándékozók szent István és Gizella képeit is.

Szent István e képen baljában kereszttel ékített földgömböt, jobbában pedig lándzsát tart. Fején öt gyönggyel diszített süveg (vagy korona) s ezen három liliomalakú kereszt van. Tunikáját öv szorítja testéhez s erre elől kék csattal összefogott palást borul. Nevét a hímző «*Sephanus rex*»-nek varrta ki, tehát a nagy E betűből a t-jelző szárat kihagyta.

Gizella királyné képe *Gisla regina* fölirattal idős nőt mutat. Szent Istvánéhoz hasonló süveget vagy koronát visel, jobb kezében földgömbre helyezett, emeletes, keresztbe végződő tornyot tart.

Szent István és Gizella képe közt a kereszt széles szalagján, ép a kormányzó Krisztus képe alatt, kerek keretben fiatal ember mellképe látható. Feje fődetlen, palástját gyöngysort utánzó hímzés diszíti, ép úgy, mint Gizella királynéé. E kép tehát nem jelenthet mást, mint szent István és Gizella fiát, a kormányzás átvételére már kiszemelt, de még meg nem koronázott szent Imre herceget.¹⁷⁰

Isten dicsőségére irányzott nemes szándék vezérelte e gyönyörű, roppant műértékű, arannyal borított misemondó-ruha tervezeténél és kivitelének elrendelésénél az ajándékozók, ez vezette a fáradságos, művészi hímzésnél a szorgalmas kezeket. Nem csoda, ha gondoskodásuk, fáradozásuk nem veszett kárba, hanem e mű annyi század annyi baja között is megmaradt a magyar nemzet művelődésének hirdetőjéül, szent István és Gizella nemes lelkének drága jeléül.

20. kép. A pápának küldött miseruha.

Nemcsak Magyarországon, hanem messze külföldön is sokáig hirdette egy másik misemondó-ruha szent Istvánnak és nejének keresztény hitét s Isten dicsőségére irányzott buzgalmát. E misemondó-ruhát szent István és neje az 1024-33. években uralkodó XIX. János pápának küldötték hódolatuk jeléül.

Ez is egészen kerek, harangidomú volt és vörös selyemszövetből készült, de később úgy megfakult, hogy sárga színt mutatott. Az alapszövésbe fatetejét csipkedő, egymással szembenéző papagályok mustrája volt beleszőve.

Fölül a pap nyakát érintő résztől mintegy araszsal lejjebb, ott, ahol a ruha a pap vállait fedte, három ujjnyi széles, szépen hímzett sáv huzódott körül. E kereszt-sávra voltak kivarrva Ádám és Éva, továbbá az oroszlán, szarvas, sárkány és sas jelképek alakjai s ezeken kívül még 11 kerek keretben 11 aranynyal és gyönggyel ékített alak.

E vállat borító sávtól kezdve elől is, hátul is szintén egy-egy hímzett sáv vonult lefelé. Az elől eső sávra legfölül a trónon ülő Megváltó alakja volt kivarrva, feje mellé pedig az Λ és Ω betűk. Alatta volt látható szent Péter s valamivel lejjebb egy szárnyas szeráf, majd szent Pál és ismét egy szeráf.

A hátulsó, valamint keskenyebb sávon először is e két ajánló sor volt kivarrva:

21. kép.

Azaz a rövidítéseket fölöldva: Stephanus, Ungrorum rex et Gisla, dilecta sibi coniunx mittunt haec munera domno apostolico Iohanni. Magyarul: A magyarok királya István és szeretett neje Gizella küldik ezeket ajándéku l János pápa úrnak.

Ezután következett a 12 apostol képe, melléjük varrott neveikkel megjegyezve.

Az ajánlósorokban a hímző, talán a tér szűke miatt, sokkal jobban használta a régi római föliratok rövidítéseit, mint a koronázó palástban, ámde másrészt az apostolico szóban előforduló ^l betű teljesen egyezik a koronázó palást följajánlásának ecclesiae szavában látható második ^l betűvel.¹⁷¹

Ha ezen misemondó ruhát összehasonlítjuk a koronázó palásttá átalakított fejérvárival, azt látjuk, hogy ez, noha a pápának ajándékba küldték és így (a vele együtt küldött ismeretlen tárgyakkal együtt) abban az időben nagyértékű vala, mégis csaknem szegényes a koronázó palásthoz mérve. Igaz, hogyha ezen ajándékba küldött misemondó ruhát 1024-ben készítették, 1031-ig, hét év alatt, a hímzés művészete a veszprémvölgyi monostorban vagy a királyné udvarában nagyot haladhatott, mégis ekkora különbséget, azt hisszük, annak kell tulajdonítanunk, hogy a koronázó palást, szent István élete legkedveltebb alkotása, a fejérvári egyház számára s az 1030-iki győzelem emlékére készült.

A XIX. János pápának küldött misemondó ruha a XVII. és XVIII. századokban a metzi szent Arnulf-egyházé volt s a hagyomány szerint IX. Leo pápa ajándékozta ez egyháznak 1049-ben, amikor ezt fölszentelte. A francia forradalom borzalmi közt azonban e becses emlék megsemmisült.

A szent István-kori ötvösművek közül egy feszület került el az enyészet, hogy hírmondója legyen az akkori ötvösművészetnek és szent István neje kegyeletének.

22. kép. Gizella királyné keresztye.

A Gizella királynétól anyja sírjára Regensburgba küldött feszület e nevezetes emlék. A feszület ágainak közepe fából van, de aranylemezekkel van borítva. Az egész feszület 0.40 m. magas és 0.32 m. széles. Krisztus alakja rajta ércből van öntve. Fejére tányéralakú fénykört illesztettek, szemei nyitottak, karjai ki vannak ugyan terjesztve, de nincsenek nagyon kifeszítve, lábai szegek nélkül, kis polcon állanak. Egyszóval nem a haldokló, hanem inkább a halálon győzedelmeskedő Krisztust mutatja ez alak. Krisztus lábainál két nő félig térdet hajt.

A Krisztus jobbjára felül levő koronát visel, tehát ez szent István neje, a másik koronátlan, ez tehát Gizella magyar királyné anyja, szintén Gizella nevű, Henrik bajor herceg neje. Krisztus feje fölött, jobbjára és baljára felül és lábai alatt egy-egy, összesen négy (főnt, a III-ik fejezetben már ismertetett) hexameter van bevésve s ezek a feszület rendeltetését mondják el.

A feszület legfényesebb, csillogó díszét a Krisztus alakját és a föliratokat körülvevő keret alkotja. Ez arany gyöngysorból, befoglalt drágakövekből és igazgyöngyökkel körülvett, ferde négyszög- meg háromszögalakú, rekeszes zománcú táblácskából áll. A kereszt négy végénél a drágakövek 2-3 sorban vannak elhelyezve és nagyobbak is, mint az oldalon levők.

A hátulsó lap sem üres. Erre Krisztus és a négy evangelista jelei vannak bekarcolva s azonkívül még e fölirat is: «Hanc crucem, Gisila devota regina, ad tumulum sue matris, Gisile, donare curavit». Magyarul: «E keresztet Gizella, az ájtatos királyné, anyjának, Gizellának sírjára ajándékozta». Kitészik e föliratból, hogy ezt már nem ő iratta, mert nem engedte volna magát abban «devota regina»-nak, «ájtatos királyné»-nak dicséretet.¹⁷²

Hozzáértő író mondja, hogy az ezen feszületről készített fényes, színesnyomatú képek csak halvány másai az eredetinek!

Hát akkor még mily gyöngye sugarai az annyi baj, viszontagság közt fennmaradt emlékek szent István uralkodása fényének!

VI. FEJEZET. SZENT ISTVÁN JELLEME.

Az ural-altáji nyelvcsaládhoz tartozó nemzetek közül csupán a magyar és finn lettek keresztényekké. Ez nem magyarázható meg azon könnyedén odadobott állítással, hogy csak e két nemzet jutott keresztény nemzetek körébe s életkérdés volt mindkettőre nézve, hogy szomszédjaikkal egy valláson legyenek. Mert lám, keresztény nemzetek között éltek a bessenyők legalább is hat évtizedig és például 1008-ban náluk is megkezdődött a hithirdetés. Keresztény, még pedig már erősen keresztény nemzetektől körülvéve tanyáztak a kunok 1066-tól 1239-ig az Al-Duna és Dnyeper között s megmaradtak (egy kis töredéket leszámítva) pogányoknak.

A magyar nemzet megtérése ezenkívül azért is nagyon figyelemreméltó, mert az gyors és állandó volt. Nagy dolog volt e gyors, alig félszázad alatt végbemenő megtérés, mert pl. Oroszországban 120 évig (867-988) laktak a hittérítők, míg végre inkább politikai szerződés, mint meggyőződés révén a keresztény vallás elterjedt. Az is bizonyos, hogy a magyarok kereszténysége nem valami külső máz, hanem valódi, belső meggyőződés volt, mert különben a szent Istvánt követő Péter királynak kegyetlensége, baklővései, a keresztény császárnak hazánk ügyeibe való beleavatkozása, az ennek nyomában természetesen fakadó, nemcsak a németre, hanem a keresztényre is terjedő gyűlölet nemcsak félévre ingatták volna meg a keresztény vallást, hanem legalább is egy évtizedre. Ugyanazon okok pl. Lengyelországban a pogány vallásnak évtizedre terjedő föléledését idézték elő.

Ezen gyors és állandó megtérést, a keresztény vallás őszinte becsülését és megtartását nem köszönhetjük másnak, mint szent Istvánnak. Gyécse keménységgel megkereszteltethette a magyart, de a keresztény vallás igazságáról való meggyőződést szent István példája oltotta belé.

Szent István lelke, magaviselete először is ment volt minden oly erkölcsi fogyatkozástól, amely a tőle terjesztett keresztény vallással éles ellentétben állott volna. «Nincs gyorsabb a rossz hírnél», mondja a latin költő s mégis az egykorú, a rosszat hamarabb, mint a jót följegyző külföldi írók sem tudnak semmit. Kortársai (s népük között ugyancsak a kereszténység terjesztői): a lengyel Chrabry Bogyoszló és az orosz Ladomér (Wladimir) tele vannak erkölcsi hibákkal, kivált a keresztény vallástól annyira tiltott, utálatos bujasággal.¹⁷³ Szent István ellenben ifjúságától kezdve késő vénségéig hűséges, nejről halálos ágyán is gondoskodó férj vala s a bujaságot büdösnek, haláltszerzőnek tartja vala.¹⁷⁴

Ez azonban még kevés lett volna arra, hogy a magyarokat szívből keresztényekké tegye.

Ámde ő önnönmagán megmutatta, hogyan kell egy kereszténynek élni. Nem követelt, nem tanácsolt semmi olyat, amit ő meg nem tett vagy jónak nem tartott. Ő volt az erkölcsi példakép s az ő példájának óriási hatása okozta, hogy a magyar a keresztény vallást gyakorlatba vette s a gyakorlat által megszerette. Szent István életének irányítója, tetteinek főrugója az erős, tevékeny, keresztény katolikus hit, vagyis a keresztény katolikus egyháztól hirdetett és megmagyarázott igazságok és erkölcsi törvények foglalatja volt. Semmit sem ajánl oly hévvel és meggyőződéssel szeretett fiának, mint ezen, tetteiben nyilvánuló keresztény katolikus hitet. «Először is parancsolom - írja - tanácsolom, óhajtom, kedves fiam, hogy (ha a királyi koronának becsületet akarsz szerezni) az apostoli és katolikus hitet oly pontosan és gondosan tartsd meg, hogy az összes, Istentől alattvalóidnak rendelt emberek példaképe légy s az egyházi emberek méltán nevezzenek téged keresztény férfiúnak. Biztosra veheted, hogy hit nélkül sem kereszténynek, sem az egyház fiának nem mondanak. Akik hamisan hisznek vagy

a hitet tettekkel nem valósítják és nem ékítik (pedig a hit cselekedetek nélkül halott), sem itt nem uralkodnak tisztességesen, sem az örök életben és koronában nem részesülnek.»¹⁷⁵

Erős, tevékeny hitéből származott második jellemvonása: a keresztény katolikus egyház szeretete. Azt a nagyszerű, az államtól független s az államot mégis annyira támogató, az ember lelkét nemesítő, annyira szükséges társaságot: a *katholikus egyházat* terjeszteni, működésében támogatni s védelmezni, ez volt kedves, őt vidámító foglalkozása, mert tudta, hogy a katolikus egyház nélkül a keresztény hit igazságai feledésbe mennek, törvényei elavulnak. Ha végigtekintünk a III-ik fejezetben ismertetett egyházi alkotásain, nem csodálkozunk, hogy még álmában is az egyház veszedelme forog elméjében, hogy II. Konrád támadásakor különösen a keresztény katolikus egyház ez új, magyarországi ültetésének fönmaradásáért esedezik s hogy halálos ágyán őt körülvevő hiveit a hit megőrzésére és a katolikus egyház támogatására buzdítja.¹⁷⁶

Lelkének szép jellemvonása volt továbbá, hogy szeretett imádkozni. Nem ajánlotta volna fiának, nem kérte volna alattvalóitól 1030-ban oly buzgón az imádságot, ha maga nem szerette volna.¹⁷⁷ Egy XII. századbéli följegyzésben azt olvassuk róla, hogy egy éjjel nagy és fényes kíséretével, minden egyháztól távol, egy téres mezőn ütött sátrát s míg a többiek aludtak, ő fölkelt, térdre borulva sokáig imádkozott. Egyszerre csak egy másik szentéletű férfiúnak úgy tetszett, mintha angyalok szállottak volna le, fölemelték volna szent István sátrát s ő látta a térdreborult, imádkozó szent királyt. E följegyzés nem egykorú szemtanútól származik s így részleteiben a leírt esemény elhomályosodhatott, de az esemény magva való s annyit igazol, hogy másfél századig írás nélkül is föntartá magát a magyar nép tudatában az imádkozó szent István emléke.¹⁷⁸

De midőn ily sűrűn emelte föl lelkét szent István az Istenhez, nem feledkezett meg embertársairól sem, annyira nem, hogy gyönyörű jellemvonásává lett a könyörület a betegek és szegények iránt. Ha hirül vitték neki, hogy valamelyik alattvalója beteg, a kezénél levő kenyérből vagy gyümölcsből vagy jószagú fűből egy csomót azon parancscsal küldött neki, hogy egészségesen keljen föl és számosan részint az ő szent királyuk szava iránt való bizalomból, részint Isten jóvoltából csakugyan meggyógyultak. A szegényeket pedig gyakran maga is fölkereste és segítette, de titkon, mert Krisztus ígéretére hallgatva, egyedül Istenért vitte végbe a jót. Még sok szegénynek méltatlansága sem tántorította el őt az ily titkos alamizsnálkodástól. Sokáig élt annak emlékezete, hogy egy alkalommal a kapzsi szegények mindjárt az alamizsna kiosztása elején rárohantak s a nagy dulakodásban szent Istvánnak szakállát is megtépdesték. Gyakorolta a szegények segítését oly férfiak útján is, kikről tudta, hogy azért neki nem hizelegnek, se másoknak nem hirdetik a király jótékonyágát. Ilyen volt pl. szent Günther.¹⁷⁹

Szent István lelkének ezen nemes vonásai után azonban nagyon sokan azt hiszik, hogy ő valami puha, siránkozó, imádságon, egyházon kívül semmivel sem törődő, minden komoly dologtól visszarettenő fejedelem volt. Pedig nagyon csalódnak.

Szent István nagyon szigorú és kemény ember volt a gonoszok iránt. Igaz, hogy életírói ezt nem nagyon hangoztatják, életiratainak a XII. század vége felé élő bővítői meg épen mentegetik a keresztény szelidséggel ellenkezőknek tetsző cselekedeteit, de ez nem akadályoz meg bennünket abban, hogy szent István jellemében az egykorúak vagy őt közelebbről ismerők tudósításaiból a szigorúságot föl ne ismerjük. Reichenau Herrmann - a béna - ezen följegyzése: «Meghalt a magyaroknak a *jámborokkal nagyon szeliden bánó* királya, István» (probis mitissimus),¹⁸⁰ mindjárt elárulja, hogy a gonoszakkal szemben szent István nem volt nagyon szelid. Szent Gellért életiratainak nagyon régi részében azt olvassuk, hogy szent Gellértnek, a nagybefolyású, udvari nevelőnek is kemény, nehéz dolga volt, ha szent Istvánnál egy-egy gonosztevőnek kegyelmet akart szerezni s néha csak könyeivel menthette meg párt-

fogoltját a kivégeztetéstől.¹⁸¹ Egykor 70 bessenyő férfi akart hazánkban megtelepedni. Ingóságaiikkal együtt meg is érkeztek hazánkba. De nem messze a határtól (körülbelül még a Dráva-Szávaközén Valkóvár, most Vukovár tájékán) egy csomó közkatona megrabolta és megsebezte őket. A bessenyők egyenesen a királyhoz fordultak sérelmükkal. Szent István sem arcvonásaival, sem szavaival nem árulta el, hogy haragszik, mert nem szokott előre itélni. Gyorsan a katonák hadnagyához küldött, a vádlottakat maga elé rendelte. A vizsgálat a vádlottak bűnösségét mutatta s ekkor szent István kettenként az ország kapuihoz vitette őket és fölakasztatta. Ezeket tudván, azt sem tarthatjuk lehetetlennek, amit Laskai Osvát jegyzett ki az előttünk maig ismeretlen életíratból, hogy egyik udvari biráját hamis ítéletmondás miatt megnyúzatta.¹⁸² Különben is csak törvényeire tekintünk s mindjárt látjuk, hogy szent István az akkori vad, féktelen emberekkel szemben a jog és igazság védelmére mindig készen állott.

E szigorúság azonban sohasem volt kegyetlenség. Ellenkezőleg, szent István szigorúságával nagyon szépen megfért a lovagiasság a legyőzött ellenféllel és a megbocsátás a megtérő alattvalóval szemben. Uralkodásának 21-ik esztendejét töltötte már szent István, midőn azt írja róla a külföldi, tudós püspök, Thietmár: «Sohasem hallottam, hogy valaki annyira kegyelmezett volna a legyőzötteknek, mint ez».¹⁸³ Megmutatta lovagiasságát Procuí feleségének visszaküldésével,¹⁸⁴ megmutatta azzal, hogy Ajtony asszonyait (feleségeinek alig mondhatjuk) nem bántotta;¹⁸⁵ megmutatta bocsánatot nyújtó szívét azzal, hogy, mint látni fogjuk, rá kardot vivő, de bocsánatért esdő, vakmerő udvari emberének megkegyelmezett.

Szent István gyönyörű jellemvonásai közé kell még sorolnunk az ő tudományszeretetét és érdeklődését az emberi erkölcsök javítása iránt. Jól beszélt és írt a tudós világ akkori nyelvén, latinul.¹⁸⁶ Szent Güntherrel és szent Gellértsel nem is beszélhetett volna, ha nem bírja tökéletesen a latin nyelvet, pedig ezeket asztalához fogadta, sőt szent Gellértet fia nevelőjéül visszatartotta és vele éveken keresztül annyi életbevágó ügyben értekezett. Ha fiát, szent Imrét, arra bírta, hogy mindennap olvasson valamit,¹⁸⁷ akkor bizonyára maga is olvasgatta az akkor megkeríthető könyveket: a szentírást, a törvénygyűjteményeket stb.

Megragadta figyelmét azon erkölcsi újulás is, amely a cluny-i monostorból indult ki. Jelezi ezt az, hogy az akkori cluny-i apáthoz, szent Odilohoz követeket, ajándékokat, leveleket küldött.¹⁸⁸ Mutatja különben ezt szent Güntherrel és szent Gellértsel való összeköttetése is.¹⁸⁹ Ennélfogva ő is hathatós pártfogója lön az igazi, egyedül Isten dicsőségeért buzgó és szigorú szerzetes-életnek s annak megőrzése, fölvirágoztatása végett majd követeket küldött a monostorokba, majd maga is személyesen megjelent azokban, ha nem is parancsolás, de legalább buzdítás végett.¹⁹⁰ Egy ily alkalommal fedezte föl Pannonhalmán Mórt, a későbbi pécsi püspököt. Megjelent a monostor egyházában a hajnali istenszolgálat után. A cluny-i szabályoktól a nap első órájáig parancsolt csendet a többi szerzetes a király láttára és üdvözlésére mindjárt megtörte, csak Mór nem. A király sem hízegő üdvözléssel, sem fenyegetéssel nem birt belőle szót kicsikarni. Pár óra múlva az első (prima) nevű imádság után a káptalani gyűlésen is megjelent a király és ott oly dolgokat hányt Mór szemére, amelyek a szerzetesi fegyellemmel ellenkeztek. De Mór ezekre sem felelt s így alázatosságát kétségtelenül bebizonyította. Erre szent István megfordította beszéde folyamát, Mórt dicséretekkal halmozta el és nemsokára pécsi püspökké tette.¹⁹¹ Ha nem ismerte volna a szerzetes-fegyelmet és különösen a cluny-i szokásokat (ezek tiltották az éjjeli beszédet és parancsolták a megaláztatás néma elfogadását), nem tudta volna megállapítani, melyik annyi szerzetes között igazán engedelmes és alázatos.

Szent Istvánnak a maga korához mért tudományos készültségét, okosságát fényesen igazolja azon «Erkölcsei Tanítás» (Institutio morum), amelyet már-már uralkodásra szánt fia, szent Imre számára írt vagy legalább is innen-onnan összeszedve, fiának és hazáknak állapottaihoz alkalmazott.

Azok, akik szent Istvánt nem az egykorúak szavaiból, nem is tetteiből ismerték, hanem csak a kései tudósítók szavai után indulva, gyenge szívű, minden kemény szótól vagy föllépéstől visszariadó embernek tartották, megkísérelték e derék művet, törvénytárunk ezen drága kincsét, elvitatni szent Istvántól. A szent Imrét feddeni látszó kemény szavakat, a szoros logikai rendet, a korona sűrű emlegetését s egyéb ilyeneket vetik föl, mintha ilyenek szent Istvántól nem származhattak volna. De sohasem tudtak találni olyan kétségtelen jelet, amely elárulná, hogy ez «Erkölcsei Tanítás»-t szent Istvánénál későbbi időben írták. Nincs is valóban semmi okunk a kételkedésre, hanem ellenkezőleg, valóban van elég okunk azon meggyőződésre, hogy az «Erkölcsei Tanítás» csakugyan szent István műve. Nézz meg akárki a IX-X. századbéli egyházi és világi törvénykönyveket, talál azokban bőségesen szoros logikai rendet; nézz meg a szent István-korabeli latin nyelvet és talál aközt meg az «Erkölcsei Tanítás» nyelve közt teljes (később utánozhatatlan) hasonlóságot és aki tudja, hogy szent István, mint föntebb láttuk, mily szigorú, mily rendes ember volt, az nem csodálkozik, hanem helyeslőleg int, ha olvassa, hogy szent István az «Erkölcsei Tanítás»-ban mily kemény hangon szól fiának, mihelyt eszébe jut, hogy ez (az emberi gyarlóságnál fogva) el is térhet ez utasításoktól. Sőt van ez «Erkölcsei Tanítás»-ban olyan nyilatkozat is, amely egyenesen kirekeszti azt a lehetőséget, hogy azt Hartvik műve nyomán a XII-XIV. századokban írták volna. Azt írja szent István a X-ik fejezetben: «Azért tehát szeretetre legméltóbb fiam, szívemnek édessége, *jövő ivadékunk reménysége*, kérlek, utasítlak, hogy teljesen és mindenben a kegyesség támogasson». Már Hartvik művének megírása idejében is, de azután szent Imre életrajzában elterjedésével még inkább meggyökeredzett a magyar nép minden osztályában az a tudat, hogy szent Imre szüzességi fogadalmat tett. Későbbi, e fogadalomról tudomással bíró szerző semmi esetre sem nevezi tehát szent Imrét szent István «jövő ivadéka reményének» (spes future sobolis). Ezt csak az írhatta, aki e fogadalomról semmit sem tudott s országá, egyháza érdekében semmit sem akart tudni: szent István király.

Pillantsunk már most ez «Erkölcsei Tanítás»-ba s mint valami tükörben, lássuk abban szent István nemes, buzgó és okos lelkét.

Az előszóban kifejti, miért szükségesek az életszabályok, utasítások minden pályán, de különösen a királyi széken. Fölszólítja fiát, hogy engedelmeskedjék az ő életirányt szabó parancsainak, utasításainak. Hivatkozik fáradalmaira, háborúira és ezekben szerzett tapasztalataira. Ezekkel szemben elébe adja fiának kedves, becéző szavakkal, hogy ő eddig csak kicsiny, dédelgetett cselédecské és a párnák lakosa volt s így ideje, hogy erős, kemény munkához fogjon.

Az I. fejezetben, mint már föntebb előadtuk, fiát az erős, tettekben nyilvánuló keresztény katolikus hitre buzdítja.

A II. fejezetben szívére köti a katolikus egyház védelmét és terjesztését.

Folytatólag, mintegy a II-ik fejezetben foglalt utasítást bővebben kifejtve, arra inti a III-ik fejezetben fiát, mennyire kell tisztelnie az egyház főpapjait. Különösen megtiltja fiának, hogy a főpapokat a nyilvánosság előtt vagy épen hamisan vádolja. Utasítja őt, hogy ha esetleg valamelyik püspök mégis vétkeznék, először négy szemközt figyelmeztesse őt, azután 2-3 tanú előtt s csak azután jelentse föl a püspököt előljárójának.

A IV-ik fejezetben fiának a főurak és katonák szeretetét ajánlja s az azokkal való bánásmódot írja le. Ebből látjuk, hogy miért tudott szent István oly dicsőséges háborúkat folytatni. Ha az ehelyütt fölsorolt bölcs szabályoknak csak felét tartotta is meg (pedig bajosan ajánlaná azokat annyira, ha ki nem próbálta volna), lehetetlen volt, hogy szent Istvánt a főurak és katonák ne szeressék. Elismeri, hogy a királyság (állam) főcéljának: a jogi rend védelmének, az ellenség visszaverésének valószínűsítése a katonák érdeme és kötelessége. Azt ajánlja fiának, hogy a főurakat atyáinak, a katonákat testvéreinek tartsa. Mintha csak előre látta volna Péter király

sorsát, úgy parancsolta meg fiának az ellenkező bánásmódot: «Mert - írja - ha haragos, büszke, irigy és türelmetlen módon emeled fejedet a főurak és ispánok felé, kétségkívül a katonák bátorsága a királyi méltóság romlása lesz és másnak adják át országodat».

Az V-ik fejezetben a biráskodásban való eljárásra tanítja fiát. Javasolja, hogy a kinevezett bíróságokat jogkörüktől meg ne foszsa, csak a legfőbb ügyek eldöntését tartsa vissza magának s azokat is türelemmel, irgalmasan végezze.

Legtöbbször emlegetett és napjainkban épen nem tetsző a VI-ik fejezet.

Ebben ajánlja fiának szent István, hogy a jövevényeket szívesen fogadja, sőt azokat táplálja is, hogy szívesebben lakjanak nálunk, mint másutt. Annyira hasznosaknak tartja a különböző jövevényeket, hogy kimondja hiressé vált, a mai politikával annyira ellenkező meggyőződését: «Az egynyelvű és szokású ország gyöngé és törékeny».

Mindazok azonban, kik e nyilatkozatot helytelenítik, elég hibásan a mai állapotokból indulnak ki. Majdnem olyanok, mint akik csodálkoznak, miért nem fogadta IV. Béla puskatúzzel a rátörő tatárokat, vagy a mohácsi csatából menekülő II. Lajos miért nem hordott magával villamos lámpát?! Akik a szent István-kori műveltségi állapotokat vizsgálják, tudják, hogy szent István nem értett a jövevények alatt földműveseket vagy pásztorokat, hanem iparosokat, kereskedőket s esetleg egyes kis csoport harcosokat s tudják azt is, hogy az ő idejében az egyes mesterségeket, a kereskedés egyes fajait más és más népek űzték, az egyes fegyvernemek használatában is más és más népek tűntek ki. Kitűnik ez szent István törvényeiből, de meg ezen VI-ik fejezetben adott tanács megokolásából is. «Különböző országokból és részekből érkezvén a jövevények - írja szent István - különböző nyelveket, szokásokat, különböző okulásra szolgáló példákat és fegyvereket hoznak magukkal. Ezek mind építik és hatalmassá teszik a királyi udvart és megijeszítik a gögös külföldieket.» Szent István tehát a jövevények pártolásával csak az ipart, kereskedelmet, a külföldiekkel való érintkezés könnyítését akarta előmozdítani s az egynemű fegyverkezést megszüntetni. Valamint ma is azt mondjuk, hogy a csupán földműves- vagy csupán iparos-állam gyenge, úgy mondta szent István, hogy az «egynyelvű és egyszokású (azaz egyfoglalkozású és egyfegyverzetű) ország gyenge és törékeny».

A VII-ik fejezetből látjuk, hogy bár szent István korlátlan uralkodó volt s mai értelemben vett alkotmányos királynak nem mondható, mégis minden nagy dologban meghallgatta főembereit, mert azt parancsolja fiának, hogy ő is a nagyjelentőségű ügyek eldöntése előtt tanácsosaival értekezzék. Tanácsosait az előkelő, jóérzésű, bölcs, tisztességes és idős főurak közül válaszsza. Meghallgathatja ugyan a fiatalokat is, de azoknak még oly jó tanácsait is terjeszsze döntés előtt az öregek elé.

A VIII-ik fejezetben inti fiát, hogy a magyar nemzet kormányzásában elődjeinek példáit kövesse. Ismerte szent István a magyar nemzetet, tudta, hogy szokásaira, jogaira féltékeny, hogy keményen és mégis igazságosan kell vele bánni. Tudatja is fiával, hogy ha nem lesz tekintettel a magyarok természetére, szokásaira, mint elődei, «nehéz lesz e terület királyságát megtartanod». Oly alázatos volt azonban szent István, hogy a maga erkölcsi közei közül csak azokat ajánlotta követésre, «amelyek a királyi méltósággal megegyeznek».

A IX. fejezetben a gyakori imádságot ajánlja és különösen kijelöli azon imádságokat, amelyeket a királyoknak kell végezniök, hogy hivatásuk betöltésére alkalmasak legyenek.

A X. fejezetben a jó erkölcsök közül a kegyességet, alázatosságot, a mértéktartást, a tisztességtudást és szemérmességet köti fia szívére.¹⁹²

Az ily erkölcsi oktatások, utasítások szent István korában nagyon szokásosak voltak és bizonyosnak tartható, hogy szent István is valamelyik külföldi, ilyenmű utasítás nyomán haladt ez «Erkölcsei Tanítás» készítésekor. A szigorú, pontos felosztás kiváltképpen mutatja ezt. Mert ha

csak úgy írta volna a fejezeteket, amint azok eszébe jutottak, semmikép sem sikerült volna a logikai rendet ily helyesen megállapítania és az ismétléseket kikerülnie.

Ámde az eddig ismeretes fejedelmi utasítások közt egyetlenegy sincs, amelyből szent István valamit szóról-szóra átvett volna. Megegyeznek a többi utasítások és szent István «Erkölcsei Tanítás»-a a szentírásból és az Athanáz-féle hitvallásból vett idézetekben, de egyebekben nem.¹⁹³ A szentírás és a hitvallások azonban olyan közös kútforrások voltak, amelyekből mindenki meríthetett és meríthet s így a szentírás és a hitvallások idézeteiből mások műveinek utánzására következtetni teljességgel nem lehet.

Az is méltán fölébresztheti figyelmünket, hogy ez «Erkölcsei Tanítás»-ban itt-ott rimes mondatok, állítások találhatók. És pedig ezek:

1. Si illorum benevolentiam habebis
Neminem adversariorum timebis. (II. fejezet.)
2. Illis quidem te observantibus
Eris securus in omnibus. (II. fejezet.)
3. Si illos perfecte amas
Te ipsum sine dubio sanas. (II. fejezet.)
4. Cum regula virtutum
Dirige vitam comitum. (IV. fejezet.)
5. Patientiae et iudicii observatio
Quinta regalis coronae ornatio. (V. fejezet.)
6. Qui patri suo resistit
Inimicus Dei consistit. (VIII. fejezet.)
7. Omnes (enim) inobedientes
Sunt Deo resistentes. (VIII. fejezet.)

Amint láthatjuk, ezek nem valódi versek, mert a szótagok száma a verssorokban sehol sem egyenlő. Az itt-ott még előforduló makámaszerű mondatok még kevésbé versek.¹⁹⁴ Láthatjuk azonkívül, hogy ezek mind általános igazságokat, tételeket tartalmaznak és nem szükséges, hogy szent Istvánt azok szerzőjének tartsuk. Kétféleképp is könnyen megfejtethető, hogyan kerültek azok szent István «Erkölcsei Tanítás»-ába. Vagy úgy, hogy azokat szóról-szóra kiírta a mintául vett külföldi utasításból, vagy úgy (s ez még hihetőbb), hogy ez általános igazságok akkoriban, szent István udvarában, asztalánál sokszor emlegetett közmondások voltak s éppen azért vette föl szent István művébe, mert fia azokat, mint szívesen látott ismerősöket annál könnyebben megtanulhatta.¹⁹⁵

Az eddig előadottakból már bátran következtethető, de meg életírói különben is mondják, hogy szent István ifjúságától kezdve ritkán nevető, komoly beszédű és magaviseletű férfiú volt.¹⁹⁶ Hogy 1031 után nemcsak komoly, hanem szomorú is volt, azon nem csodálkozhatunk. Mindamellet, hogy a sok gondtól néha-néha meneküljön, szeretett vadászgatni.¹⁹⁷ Fiáról, szent Imréről, két egymástól nagyon távol eső, külföldi író ugyanezt mondja.¹⁹⁸

Ha szent István külsejéről is akarunk tudni valamit, a Laskai Osváttól idézett, előttünk eddig ismeretlen krónikást kell meghallgatnunk. Ez azt írja: «Szent István kicsiny termetű, nagy lelkű, bátor, harcias, okos és Krisztustisztelő vala».¹⁹⁹ Ha végigtekintünk szent István élete során, ha szemügyre vesszük tetteit, ha «Erkölcsei Tanítás»-át és törvényeit olvasgatjuk, lehetetlen, hogy igazat ne adjunk az ismeretlen krónikás öt szavának, mert valóban, szent István nagylelkű, bátor, harcias, okos és Krisztustisztelő vala. De ha ezeket oly jól tudta, akkor elfogadhatjuk hatodik szavát is és szent Istvánt kicsiny termetű férfiúnak kell tartanunk.

VII. FEJEZET. A TRÓNÖRÖKLÉS RENDEZÉSE.

Szent István 1031. közepén hatalmának tetőpontján állott. Országának utolsó engedetlen főúrát, Ajtont megsemmisítette, a bessenyők csapatai oltalmát, vendégszeretetét keresték, a német császárral diadalmasan szembeszállott s vele ránézve kedvező békét kötött.

23. kép. Gizella királyné és szent Imre herceg a koronázópalástban.

Gizella királyné elkészítette a nagyszerű misemondó-ruhát (a mai koronázó palástot) s a királyi pár valóban hálaadó szívvel tehetett le Magyarországot Nagyasszonyának, a Boldogságos szűz Máriának székesfejérvári oltárára.

Ekkor, mint derült égből a villám, csapott le a királyi családra az a rettenetes hír, hogy 1031. szeptember 2-án egyetlen fiukat, Imrét, vadászat közben egy vadkan megölte.²⁰⁰

E fájdalmas csapás egymaga tönkretette mindazon örömet, amelyet a siker, a diadal, egy életnek érni kezdő gyümölcse szerzett. Oly vallásos ember, minő szent István volt, minden nagyobb rázkódás nélkül elviselte volna e borzasztó szerencsétlenséget, ha csak arról lett volna szó, ki emlegesse az ő nevét? kire maradjon földi vagyona? De szent Imre halála után nem ily csekélység bántotta szent Istvánt, hanem az, ki fogja megvédeni, föntartani a keresztény vallást?

Már akkor, amikor még boldogan, édes reménytől éltetve készítette szent István, e szigorú atya és uralkodó, az ő utasításait, intelmeit Imre fiához, így vélekedett ő a keresztény vallásról, illetőleg az azt hirdető egyházzal: «A többi helyeken (ez egyház) régi ugyan, de itt a mi országunkban még mintegy fiatalnak és újnak mondható s azért éberebb és biztosabb védőkre van szüksége, nehogy az a jó, amit az isteni kegyesség az ő véghetetlen könyörületéből, nekünk érdemetleneknek ajándékozott, a te munkátlanságod, restséged és hanyagságod miatt elrontassék és megsemmisíttessék».²⁰¹ Mekkora aggodalom, érdeklődés, szeretet lakozhatott a keresztény vallás iránt abban a szívben, amelyet kedvelt fiához való intelembe is ily szavakra ragad csupán az a gondolat, hogy a keresztény vallás hazánkban megsemmisülhet!

Mily nagyra nőtt ez aggodalom szent Imre halála után! Voltak ugyan szent Istvánnak elég közel atyafiai, de kik és milyenek voltak azok?!

Lássuk.

Abban megegyeznek összes kútforrásaink, hogy szent Istvánnak Mihály nevű nagybátyja és e nagybátyjának két fia volt: Vászoly és Szár-László. E nemzedékrendi, biztos adattal szépen egyezően írja a hildesheimi krónikás, hogy szent István 1003-ban nagybátyját, nejét és két fiát elfogta.²⁰² Az, hogy a hildesheimi krónikás szent Istvánnak e nagybátyját «rex Julus»-nak nevezi s kevésbé szabatosan «patruus» helyett «avunculus»-nak írja, nem akadály Mihály-nak és e «rex Julus»-nak azonosításában, mert e «Julus» szó vagy szent István nagybátyjának «Gyula» méltóságát jelenti, vagy az ő pogány személynevét. Az pedig, hogy a hildesheimi krónikás szerint e «rex Julus»-nak némileg független országrésze volt, kényszerít bennünket ennek és Mihálynak azonosítására. Mert azt, hogy Árpád családjának tagjai az ország területét megoszták (az ország harmada jutván a fiatalabb testvérnek), unos-untig látjuk, de hogy egy más, alattvaló családbelit az ország területében (s nem is dux, hanem rex névvel) részesítették volna, azt sohasem tapasztaljuk. Olyan kemény uralkodó idejében pedig, mint aminő Gyécse fejedelem volt, ilyesmi teljességgel nem történhetett.

Megállapítva már most, hogy szent István 1003-ban Mihály nagybátyját támadta meg és győzte le, nagyon érthető, hogy eme szent Istvánra nézve győzelmes hadjárat miatt az Árpádok családjában nagy és mély szakadás állott be. Hogy Mihály és fiai legyőzetésüket és fogságba ejtésüket nem felejtették el s nem egykönnyen bocsátották meg, az nagyon természetes. A «Képes Krónika» azt mondja ugyan, hogy nagybátyját családotól együtt akarattjuk ellenére a keresztség föl vételére kényszerítette a székesfejérvári egyházban, de aztán atyjaként tisztességesen tartotta,²⁰³ de ez mesebeszéd. Először «akarattjuk ellenére» szent István korában sem volt szabad őket megkeresztelni, de meg 1003-ban a székesfejérvári egyház meg sem volt, hát hogyan keresztelhetek volna benne?! Maga a hildesheimi krónikás nem szent István nagybátyjáról, hanem annak volt országáról állítja, hogy azt szent István az ő erős, diadalmas föllépésével, rábeszélésével, mint bizonyos erkölcsi kényszerrel a keresztény hitre térítette. Az hihető és nagyon természetes, hogy szent István nagybátyja még Gyécse fejedelem idejében testvére kedvéért föl vette a keresztséget s akkor kapta a Mihály keresztnevet, de az is bizonyos, hogy fiait már nem kereszteltette meg s egyáltalában népét nem biztatta a keresztény hit föl vételére. Épen ezért kellett szent Istvánnak fegyvert fognia, nagybátyját országrésztől megfosztania, mert ha őt meghagyja országrészében, akkor a magyar nép egységes megtéréséről nem lehetett volna szó.

Mielőtt tovább mennénk, megjegyezzük, hogy szent István nagybátyja 1003-ban még nem lehetett nagyon idős ember. Gyécse fejedelemnek 993-995 körül még kis leánya született.²⁰⁴ 997-ben, halálakor alig lehetett tehát több 45-50 évesnél. Ennélfogva Gyécse fejedelem öccse, Mihály, 1003-ban legföljebb az 50-52 éveket taposta. Nem vagyunk tehát kénytelenek fiait, Vászolyt és Szár-Lászlót szent Istvánnal teljesen egykorácsúaknak tartani s nagyon könnyen lehetett pl. szent István és Vászoly között 20 év időkülönbség, vagyis Vászoly nagyon könnyen lehetett ennyivel fiatalabb. Unokatestvérek között 20-30 évnyi korkülönbség nem ritkaság, sőt 50 évnyi különbségre is tudok esetet.

Azt állítottuk, hogy szent István nagybátyja, Mihály, gyermekeit nem kereszteltette meg. Tudjuk ezt fiainak és unokáinak személyneveiből. Egyik fia Vászoly nevet viselt s ez tiszta pogány személynév, semmi köze a keresztény Basilius-hoz. Másik fiának neve, László, tudvalevőleg a szláv Vladislav-ból származott. E névhez Mihálynak második fia úgy jutott, hogy hazánkából kibujdosván, egy cseh hercegnőt vett nőül s azt természetesen nem adták neki, míg keresztvízbe nem szállott s a Vladisláv nevet föl nem vette. Épen e név mutatja, hogy nem kis korában, nem is szent István udvarában keresztelkedett meg, mert ott ily szláv nevet nem kapott volna. Az unokák személynevei pedig: András, Béla, Levente és egy negyedik, akit hazai krónikásaink Bunuzulo-nak írnak.²⁰⁵ Tekintve már most, hogy krónikásaink Béla király melléknevét is Beninnek és Belin-nek írják²⁰⁶ s hogy általában a magyarok ajakán az n

és 1 hangok felcserélése közönséges, nem nehéz e Bunuzulo névben a «Buluzlou» azaz Boleszláv vagy magyarosan Bogyoszló névre ráismerni.

Már most ez unokák közül András Oroszországban nősülvén meg, ott kapta az oroszoktól annyira kedvelt András nevet. Béla is házassága alkalmával kapta lengyel személynevét (Béla = szép). A harmadik unoka, mint tudjuk, megmaradt pogánynak s úgy is temetkezett el.²⁰⁷ A negyediknek Boleszló Bogyoszló neve a csehektől is annyira kedvelt Boleszlávra emlékeztet.

Valamint tehát azon, hogy szent István gyermekei Ottó és Henrik (Imre) neveket kaptak, nagyon meglátszik a német befolyás, épen úgy azon, hogy Mihály fiai ily neveket viseltek, pontosan megismerhető, hogy nem szent István udvarában, nem is az ő befolyására keresztelkedtek meg, vagy egyáltalában meg sem keresztelkedtek.

Látszólag talán nem is tartozik ide, de mégis Vászolyra és szent Istvánnak vele szemben tanúsított bánásmódjára némi fényt vet, ha meghatározzuk, a négy unoka közül kik voltak Vászoly fiai.

Tudvalevőleg a Névtelen, Kézai és követőik Andrást, Bélát és Leventét Szár-László fiainak mondják.²⁰⁸ Ellenben az 1460 táján Utinói János művéhez kapcsolt magyar krónika, szent Gellértnek 1385 táján írt életrajza és az 1334-ben keletkezett zágrábi krónika ezeket Vászoly fiainak mondják.²⁰⁹

A Névtelen és Kézai azonban oly királyi udvarban éltek, ahol már I. Béla királynak ájtatos ivadéki rendelkeztek; azonkívül mindketten keresztény papok voltak. Mint keresztény papoknak érdekükben állott, hogy király uraiknak a pogány vallás kedvezésétől és keresztény szempontból súlyos, erkölcsi hibáktól ment őst szerezzenek. Azért Vászoly megvakításának terhét áthárították Gizellára²¹⁰ s elhallgatták, mert ellenük bizonyított volna, hogy Péter király Gizella királynét üldözte, továbbá Andrást, Bélát és Leventét megtették Szár-László fiainak, akinek nevéhez a hagyomány nem fűzött holmi alacsonyrangú házasságot vagy épen ágyasságot. Már ezeknél fogva is a Névtelen és Kézai bajosan fogadhatók el tanukként. Ellenük szól az egyetlen egykorú krónikás is, az altaichi, aki azt állítja, hogy a megvakított Árpádfinak több gyermeke volt.²¹¹ Már pedig ez egyezik a zágrábi krónikának és társainak előadásával, de nem egyezik a Névtelennek és társainak előadásával, mert ezek a megvakított Árpádfi gyermekeiről semmit sem tudnak.

Sőt a Névtelen egy helyütt maga is kifecseg olyasmit, amiből a zágrábi krónikának és társainak igazmondása derül ki. A zágrábi krónikának és társainak tudomása szerint, mint azt Kézai csúfolólag említi, Andrást, Bélát és Leventét Vászoly «Tatun» nemzetségbeli leánynyal nemzette.²¹² «Tatun» nemzetség nincs, de van Tétény-nem, amelyet «Tuhtum»-nak, később Techtun-nak írtak.²¹³ E nem, mint a Tétény, Maglód helynevek elárulják, a Csepelsziget közelében, tehát Taksonynak, Levente sírhelyének tájékán tanyázott.²¹⁴ Már most a Névtelen két helyütt is mondja, hogy Tuhtum-nak szent István korában élő Bolya és Bonyha nevű dédunokái voltak. Tekintsünk egy kissé bele a «Képes Króniká»-nak 47-ik és pedig egykorú XI. századbéli írótól szerzett fejezetébe s ott látjuk, hogy Bolya és Bonyha 1046-ban azok közé tartoztak, kik András és Levente visszahozatalán fáradoztak s akik e miatt halált szenvedtek.²¹⁵ Bolyának és Bonyhának e buzgósága s azon hamar rájuk esett gyanú, hogy András-hoz szítanak, nagyon érthető, ha András és testvérei a nemükbeli nőtől származtak. Mindenképen megokoltabb tehát, ha elfogadjuk a zágrábi krónikának és társainak tudósítását s Andrást, Bélát meg Leventét Vászolynak egy Tétény (s nem Tátony) nembeli nőtől származott fiainak tartjuk.²¹⁶

Kézai és társai Mihályfia Vászolyon kívül látszólag még egy másik Vászolyt is említene, mert azt állítják, hogy a megvakított Vászoly, szent István unokatestvérének fia «patruelis sui filius» volt.²¹⁷ Azonban Kézai e helyütt az ő kútforrását, az altaichi évkönyvet félreértette. Ez

altaichi évkönyves ugyanis a megvakított Árpádfit a német Bruderskind után «fratris filius»-nak mondja s unokatestvérét akar vele értetni.²¹⁸ Kézai ellenben tudván, hogy szent Istvánnak édes fiu testvére nem volt, de a «fratris filius»-t nem értvén, azt «patruelis filius»-ra fordíté.

Abból, amit főntebb mondtunk Vászoly koráról, világosan kitűnik, hogy nincs szükségünk két Vászolynak föltételezésére. Ezt e helyütt még egy való eseményből merített adattal is támogathatjuk. 1042-ben III. Henrik elfoglalta hazánkból a Morva és Garam közt fekvő részt s Břetislav cseh herceg kérésére ott szent István egyik, eddig a cseheknél száműzetésben éldegélő unokatestvérét (fratruelis) tette fejedelemmé.²¹⁹ Ez unokatestvér nem lehet más, mint Szár-László. Ha tehát szent István egyik unokatestvére 1042-ben még élt, élt és uralkodni vágyott, miért ne élhetett volna s miért ne vágyott volna uralkodásra a másik Vászoly, 1031-37. években?

Összefoglalva, amit eddig, tán kelleténél terjengősebben is, de az elhomályosult történelmi való földéítésére igyekvő módon szent István atyafiaiáról szóltunk, 1031-ben, szent Imre halála után ezek lettek volna jogosultak a magyar trónra lépni: Vászoly és fiai, Endre, Béla, Levente, továbbá Szár-László és fia Bogyoszló (Boleslav, Bunuzulo). Ezek közül azonban Vászolyban, ha esetleg meg is volt keresztelve, nem lehetett bizni, mert 1003-iki vereségüknél fogva legalább is titkos ellensége volt szent Istvánnak s az ő alkotásainak, gyermekei pedig kiskorúak valának. Szár-László ismeretlen okból Csehországban ette a száműzetés kenyerét. Lehet, hogy még 1018 előtt Chrabry Bogyoszló vagy helytartója, Prokuj, segítségével akarta hazánk egy részét elfoglalni s így játszotta el jogát a magyar királysághoz.

Ha nő-ágon levő rokonain végigtekintett szent István, ott látta ugyan sógorát, Aba Sámuel, de ez még sem volt az ő véréből való. Azonkívül a többi magyar főurak egyrangúaknak tartották magukat vele s nem szívesen engedelmeskedtek volna neki, ha király lesz. Volt azonban 1031 után udvarában egy ifjú, akinek, ha női ágon is, Árpád vére csorgott ereiben s ez volt Orseolo Péter. Ennek atyja, Orseolo Ottó 993-ban született s 1009-ben, 16 éves korában már doge lett. 1011-ben elvette szent Istvánnak egyik nőtestvérét, Ilonát (s nem Gizellát). Az e házasságból származott fiút atyai nagyatyjáról Péternek nevezték. Eszerint e Péter 1012-nél előbb nem született. Atyja 1026-ban másodszor is elveszté méltóságát, Konstantinápolyba menekült s hat év múlva Konstantinápolyban száműzöttként halt meg. Szent István nőtestvére ekkor gyermekeivel hazánkba, bátyjához vonult.²²⁰

E fiún akadt meg szent Istvánnak és nejének, Gizellának szeme, mert az biztosnak látszott, hogy a keresztény hittől nem fog eltántorodni. Mert nem tekintett ő vére, földi értékekre. Egy intézménynek, a keresztény vallásnak fönmaradását óhajtotta ő biztosítani, mikor lassan-lassan az az elhatározódás érlelődött meg lelkében, hogy Pétert teszi meg utódjává.

Mert nem kell gondolnunk, hogy szent István mindjárt szent Imre halála után, hirtelen intézkedett utódjáról. Hiszen ő 1031-ben 56 éves volt, sürgős intézkedésre tehát nem volt szükség. Hartvik azonkívül világosan mondja, hogy szent István Pétert csak akkor tette utódjává, midőn már «nem kételkedett elköltözése bekövetkezéséről», jóval (dudum) azelőtt pedig seregének (tán csak testőrségének) vezérévé tette²²¹ Pétert. 1032 előtt nem tehetette vezérnek, mert Péter gyermek is volt, de meg nem is tartózkodott hazánkban. A «jóval azelőtt» tehát azt jelenti, hogy Péter vezérré való kinevezése és utóddá jelölése közt sok idő, tehát legalább 5 év folyt le. Ez következik szent István jelleméből is. Ő írta 1031 előtt fiának intelmül: «Nehéz lesz neked ez országot megtartanod, ha nem követed az előtted uralkodó királyok szokását. Melyik görög kormányozná a latinokat görög szokás szerint? vagy melyik latin kormányozná a görögöket latin szokás szerint? Azért kövesd az én szokásaimat, hogy a tieid közt kiváló, az idegenek előtt dicséretes légy».²²² Hacsak egy kissé is megtartotta szent István e szabályt, amit fiának annyira ajánlott, akkor neki igyekeznie kellett Pétert előbb a magyar nyelvre, szokásokra, törvényekre megtaníttatnia s így rögtön 1032-ben utódjává nem jelölhette.

Még így is nem esett-e gyakran gondolkodóba, vajjon megállhat-e idegen a magyarok élén? Ha nem aggódott, nem tépelődött volna, akkor nem fogta volna el lelkét 1031 után az az állandó szomorúság. Azok, kik Hartviknak róla 1100 táján egyet-mást mondtak, bizonyára csak élte utolsó éveiben látták őt s azt állíták szent Istvánról, hogy «alig-alig nyitotta ajkait mosolyra», «hanem mindig olyannak tűnt föl, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állana».²²³

De végre is határoznia kellett. Mindkét életírója mondja, hogy halála előtt sokat betegeskedett, sőt Hartvik határozottan állítja, hogy halála előtt három évig folytonos betegség gyötörte.²²⁴ Ennélfogva, azt véljük, 1037-ben, összehivatta a püspököket és főurakat s azok előtt megtette a nagyfontosságú kijelentést, hogy Pétert fiává fogadja s utódjául jelöli.²²⁵ Ellentmondani senki sem mert, jobbat ajánlani nem tudott s a jövőbe ember nem láthatott. Megesküdtek tehát, hogy Pétert szent István halála után királyukul fogadják.²²⁶

Csak egy férfiú birt sejtelmével a hazánk egére vonuló zivatarnak. Gellért, a királyi udvarban annyira jártas püspök, szent Imre volt nevelője, Péternek, jövődöbeli királyának földije ez időtájt visszavonult lakószobájába, ott töltött egyedül étlen-szomjan három napot, azután előre kiszemelt sírhelyére ment, befödé fejét és sírt. Sírt, mint nemsokára káptalana előtt kijelenté, Magyarország jövődö meghasonlása fölött.²²⁷

Az a balsejtelem, melyet szent Gellértben Péter jelölése ébresztett, még szent István életében szörnyű módon igazolást nyert. Vászoly e jelöléssel elveszítvén az uralkodás reménységének utolsó szálát, iszonyú, magára, fiaira és szent Istvánra egyaránt vészt és gyászt hozó tette határozta el magát. Szövetkezett még három más igen előkelő s a királyhoz szabad bejárású főúrral s eltökélték, hogy szent Istvánt megölik, az erre következő zavarban pedig Pétert elűzik, Vászolyt királylyá teszik. Egyikük csakugyan tört rejtett palástja alá s egy este szürkületkor belépett a régóta betegen fekvő, szunnyadozó király szobájába. Ámde a döntő pillanatban a tör a padozatra esett s megcsendült. A csendülésre a király fölserkent, a megrémült főurat kérdőre vonta, tőle a szörnyű szándékot s azok forralóit megtudta.

A végrehajtásra kiszemelt, bocsánatért esdeklő főúrnak szent István megbocsátott, ámde a többi hármat maga elé hozatta s rájuk ítéletet mondott. Az ítélet csak mai fölfogás, mai törvények szerint volt borzasztó. Szent István nem akart rokon vért ontani, csak azt akarta, hogy kimondott, az országtól is elfogadott határozatát Péter utódlásáról Vászoly meg ne másíthassa. Megvakíttatá tehát őt és társait, kezeiket is levágatá, Vászoly gyermekeit pedig száműzé hazánkból.²²⁸

Tudom, csodálkozni fognak némelyek, hogy én Vászolyt a kis életrajz VI. fejezetében elbeszéltem s annyira ismeretes gyilkossági szándékban részesnek tartom, holott a kis életrajz szerzője neveket nem említ. Hiszen mikor ő ez eseményt följegyezte, akkor már Vászoly utódai ültek a trónon s hogyan követhetett volna el oly kegyetlenséget, hogy ezek elődjait névszerint gyilkos szándékban részesnek írja. Ámde mondja a kis életrajz szerzője, hogy az összeesküvők igen előkelő főurak «quatuor nobilissimi palatini» voltak s mondja, hogy ugyanazon büntetés érte őket, mint aminő az altaichi évkönyvek szerint Vászolyt. Továbbá még inkább szemelőtt kell tartanunk, mint már föntebb is előadtuk, hogy szent István a veszprémi alapítólevél írója szerint «igen szelid» «mitissimus» vala; Thietmár a maga korában nem ismert embert, aki jobban kímélte volna ellenfelét, mint szent István s Reichenau Hermann sem tudja elnyomni magában szent Istvánnak azon dicséretét, hogy a jók iránt nagyon szelid «probis mitissimus» vala.²²⁹

Ha ezt szem előtt tartjuk, lehetetlen, hogy szent István ítéletét hirtelen s rettenetes dühtől sugalltnak, elegendő ok nélkül keletkezettnek tartsuk. Rettenetes bűnnek kellett ott megelőzőleg történnie, ahol «igen szelid király» ily szörnyű büntetést szabott. Vászolynak pedig más bűne a körülmények s az egykorú író tudósítása szerint nem lehetett, mint a gyilkos szándékban való részvétel. Nem akarunk a régi írók azon hibájába esni, amelylyel ők szent István

részvételét Vászoly megvakíttatásában eltagadva, az egész tettet Gizella királynéra kenték, de viszont nem akarunk az ellenkező túlságba sem esni s nem akarjuk Vászolyt ártatlannak kiáltva, a sajnálatos, szörnyű esemény egész súlyát szent Istvánra hárítani.

Ezen megrendítő, mindkét félre tragikus összeütközés a két unokatestvér Árpádfi közt természetesen még inkább elvette szent István életkedvét s azért, ha tudott volna még örülni, örömmel látta volna, így pedig nyugodtan nézte a feléje közeledő halált, hogy leszakítsa őt, mint az érett gyümölcsöt. 1038-ban augusztus közepén a magyar püspökök és főurak a rendes szokás szerint királyukhoz siettek, hogy még egyszer együtt ünnepeljék Nagy-Boldogasszony napját. De királyuk már végső napjait élte. Már meggyónt, megáldozott, már fölvette a betegek kenetét, már csak csekély óhajtása volt: az, hogy Nagy-Boldogasszony napján haljon meg. Hisz már előbb is a boldogságos Szűznek ajánlotta magát, kedves alkotását, a magyar katolikus egyházat és országát. Az ő mennybevitele napján óhajtott tehát Isten ítélőszéke elé állani. Megnyerte utolsó óhajtásának teljesülését. 1038 aug. 15-én adta vissza lelkét Teremtőjének s így lőn e nap, ezen máskor örvendetes ünnep 1038-ban a siralomnak, gyásznak napja.²³⁰

Csodálatosak az isteni Gondviselés útjai! Szent István aggódva életének legnagyobb, szeretettel ápolta alkotásáért: a független és keresztény Magyarországért, száműzetésbe küldi atyafiának gyermekeit. Ámde ezek éppen bujdosás közben tanulják meg azt, amit itthon nem akartak vagy nem tudtak megérteni, hogy csak a keresztény vallás teszi a magyar népet művelté, áldozatrakészé, igazságossá. És visszatérve éppen ők lesznek folytatói, föntartói szent István nagy művének. Vászoly unokája, szent László pedig bosszú helyett oltárra emelvén szent István tetemét, monostort szerezvén alkotó, adakozó szent jobbjának: ismeri be, hogy szent István, még mikor büntetett is, csak nemzete javát óhajtotta és kereste.

VIII. FEJEZET. SZENT ISTVÁN TEMETÉSE ÉS FELMAGASZTALÁSA.

Gyors híradók repültek szét 1038. augusztus közepén azon gyászos hírrel, hogy István, a háború és békében egyaránt nagy, a szigorú és mégis igazságos király, hazánkban a jogi rend szerzője, elhunyt.

Pár nap múlva Székes-Fehérvár mezei tarkállottak a tömérdek sáttortól.²³¹ A főpapok és főurak nagyobb része már előbb is ott volt, a gyászos hír hallatára pedig megjelentek a többiek, továbbá a középosztály és a szegény nép azon része, amelyik jöhetett. Szegény és gazdag, főur és szolga egyaránt sietett a végső tisztesség megadására.

A temetőhely iránt nem volt semmi kétség. Szent István a székesfehérvári főegyházat, építkezései legkiválóbbikát egyúttal családi temetkező helyül is építé, sőt annyira siratott kedves fiát, szent Imrét, már ide is temetteté.

A bánatos özvegynek s a főpapokból és főurakból álló, intézkedő királyi tanácsnak tehát csak méltó koporsóról és az egyház hajójában ennek megfelelő sír ásásáról kellett gondoskodniok.

Mind a kettő csakhamar elkészült, még pedig a koporsó fehér márványból. Ezt természetesen nem hordozták kézen, hanem a sírba előre elhelyezték.

Megtörtént erre (melyik napon? nincs följegyezve) a temetés. Szent Istvánnak bebalzsamozott, királyi ruhákba öltöztetett, királyi díszjelekkel ékített tetemeit föltették az egyházban egy ravatalra, elmondották fölötte a gyászmisét és azután elhelyezték a fehér márványkoporsóba. A koporsó fölébe hatalmas, egy darabból álló, az egyház padozatából kissé kiemelkedő márványemléktáblát tettek.²³²

Mily borzasztó idők következtek 1038. után hazánkra, tudjuk! A királyi trónért, majd az ország függetlenségeért folytatott ádáz küzdelmek idején szent Istvánról megfeledkeztek. Még szent László uralkodásának idején sem gondoltak arra, hogy a székesfehérvári egyházban, sírjában nyugovó nagy királyt valamivel megtiszteljék.

De 1083. elején történt valami rendkívüli, nagyszerű, a jelenlevőktől csodának hirdetett esemény szent István sírjánál s ez egyszerre szent István emlékére vont a magyarok figyelmét! «Mint új világosság fénye lobbant föl az ő szentsége és mint az illatos kenet kellemessége tölté el a hívek szívét!»²³³

Magyarország királyi székén épen olyan férfiú ült, aki nemcsak fejével, hanem lelkének nemességével is felülemelkedett a földi létnél többet nem látó, vagy látni nem akaró emberek. Szent László volt ez és ezer örömmel akart közreműködni abban, hogy ha Isten szent Istvánt kitünteti, akkor honfitársai is megadják neki a legkiválóbb, legnemesebb embereknek: a szenteknek tiszteletét.

Összehívta tehát Magyarország főpapjait, apátjait, bölcs és előkelő urait és tanácskozott velük.²³⁴

Akkoriban még nem volt arra törvény, hogy a csodákkal tündöklő jámbor keresztények tiszteletének ügyét okvetetlenül az apostoli szentszék elé terjeszszék. Egyes országok vagy tartományok püspökei maguk is megvizsgálhatták, történtek-e a tisztelendők sorába fölveendő jámbor keresztény közbenjárására, segítségül hívására kétségtelen csodák? Ha erről meggyőződtek a püspökök, maguk is elrendelheték, hogy a kitüntetett keresztényt szentnek tiszteljék, segítségül hívják, maradványait pedig mindenkitől látható módon oltárra helyezték. Ily rendelet azonban nem kötelezte csak a vizsgálatot tartó püspökök országának vagy tartományának

lakosait, a többi országokban esetleg századokig nem vettek az ily módon szentek sorába iktatotról tudomást, mert egyetemes, a római pápától származó törvény nem volt reá.

De ha óhajtották volna is az akkori magyarok, hogy az ő első, szent királyukat a római pápa egyetemes, az összes keresztényeket kötelező határozattal vegye föl a szentek sorába, 1083-ban ezen óhajtságukat nem valósíthatták.

Azon évben, sőt már előzőleg is VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár közt, mint tudjuk, roppant, engesztelhetetlen háború dühöngött. IV. Henrik császár már 1081-ben körülzáratla Róma városát s megakadályozta a közlekedést. 1082. novemberben pedig rendes ostrom alá vette e várost, annak egy részét 1083. június 3-án megívta és VII. Gergelyt az Angyalvárba szorította. Azt Magyarországon 1083. június-július hónapjaiban senki sem tudhatta, mikor és mi lesz ennek a vége? Lehet-e és mikor a pápával érintkezni? Így aztán nagyon érthető dolog, hogy mire IV. Henrik Róma alól visszavonult, mire Magyarország királya ez ügyben VII. Gergelyhez követeket küldhetett volna, szent István szenttéavatása már megtörtént.

Térjünk vissza a szent Lászlótól összehívott tanácskozáshoz.

Az egybegyűlt püspökök, apátok és egyéb papok az eléjük terjesztett csodákból azt következ-tették, hogy azt, akinek sírjánál ezek történtek, akinek közbenjárását e csodák végbemenete-lekor kérték, méltó arra, hogy szentnek tiszteltessék, méltó, hogy tetemei a sírból kivéttessenek és az oltárra helyezettessenek. Azért a királylyal egyetértőleg megtették a készületet, készített-tek szent István ereklyéi (maradványai) számára ezüstkoporsót (ereklyetartót) és kitűzték szent István sírjának fölbontását Nagy-Boldogasszony nyolcadának vasárnapjára, azaz 1083. aug. 20-ára.

A kitűzött napra természetesen mind a püspökökből, papokból, mind a többi néposztályokból nagy sokaság gyűlt egybe. A püspökök az egybegyűlteket háromnapi szigorú böjtre hívták föl. Azért tették ezt, mert forrón óhajtották, hogy a Mindenható akkor is, midőn a király, a főpapok és főurak gyülekezete s a magyar népnek az ország minden részéből származó sokasága jelen van, mutassa meg szent István érdemeit, bizonyítsa be csodákkal szent István közbenjárásának hathatós voltát. Ezt pedig úgy remélték, hogy igazi, Isten szeretetéért tartott böjt által legkönnyebben megnyerhetik. Az egész népnek böjtölnie kellett, mert mindnyájuk-nak, sőt az egész Magyarországnak hasznára volt válandó, ha megtudják, hogy Istennél biztos közbenjárót nyertek. A püspökök és papok ezenkívül még külön ájtatosságokat is tartottak evégből.

Igy fölbuzdulva és elkészülve, 1083. augusztus 19-én, (szombaton) a délutáni ájtatosságra (vecsernyére) megjelentek a király, a püspökök s a többiek nagy serege. Az istenitisztelet végeztével is a templomban maradtak, imádkozva és kérve Istent, hogy szent István közben-járására végbemenő csodákat mutasson. Böjtölésüknek, egyesült forró imádságuknak nem-sokára fogamatja is lőn. A szent király sírjához egy 12 év óta szélütött ifjút hoztak szülei. Egyszerre ez ifjú visszanyeri tagjainak használatát és gyorsan az oltárhoz fut.

Más szülők hét éves, születésétől fogva összezsugorodott kezű és lábú gyermeküket tették le szent István sírjára és élő hittel, leborulva esedeztek gyógyulásáért. Nem is hiába! Mert szemeikkel látták ők is, a többi jelenlevők is, amint az inak kitágultak, a térdek és bokák megerősödtek s a gyermek mozogni, járni kezdett. Mindnyájan Isten magasztalásába törtek ki. Láta ez esetet maga László király is és a hatalmas, nagy férfiú örömeiben könnyekre fakadt, fölkapta a gyermeket, ölében vitte azt az oltárhoz s ott a jelenlevőkkel együtt ünnepies hálát adott az Istennek. A nép nagyobb része ennek következtében egész éjjel ott az egyházban virrasztott, imádkozott és ha valakinek kérése meghallgatást nyert, dicséretet zengett.

Eltűnt minden kétség! Föl kellett bontani szent István sírját és maradványait (ereklyéit) föl kellett magasztalni.

Másnap, augusztus 20-án, tehát örvendező szívvel sereglettek a székesfehérvári főegyházhoz Magyarország rendei! Az egyházba természetesen a főembereken kívül a népnek csak egy része fért be, egy sereg kívül, a cinteremben állott. Meghallgatták a szentmisét és azután a püspökök, papok az akkori karból (apsisból) körmenetben énekelve vonultak azon helyre, ahol szent István sírja volt. Odaérkezve, a kirendelt emberek fölemelték a nagy márványtáblát és a sírból oly kellemes, erős illat áradt ki, hogy a jelenlevők magukat szinte a mennyországba ragadtatottaknak érezték. Maga a márványkoporsó tele volt halványpiros vízzel és ebben nyugodtak szent István áldott tetemei.

Örömmel és ájtatos megindulással szedegették ki azokat, tiszta vászonlepedőkre rakták és mint akik drágakincset találtak, Istent dicsőítve mentek vissza az oltárhoz. Ott már készen volt az ezüstszekrény (ereklyetartó), így tehát méltó helyre és méltó edénybe rakták el a nagyrabecsült tetemeiket és a szekrényt jól bezárták.

Így folyt le 1083. augusztus 20-án szent István fölmagasztaltatása!

24. kép. Szent István jobb keze.

A megindult tisztelet aztán nem fogyatkozott el soha. A sír fölnyitásánál ismét számosan különféle nyavalyákból gyógyultak meg. Természetes, hogy mindezeknek, mind az augusztus 19-iki csodáknak még jobban híre ment, mint az 1083. elején történteknek, mert ezek sokkal nyilvánosabbak és nagy sereg jelenlétében történtek voltak. Így tehát a szerencsétlenül jártak, a betegek (s mikor nincsenek?!) sóvárogva zarándokoltak a szent király fölmagasztalt ereklyéihez. Sokan közülök, akik meghallgatást nyertek, abban az időben nem szokatlan mó-

don, egy-két szembetűnő ponton nagy csomó követ hordottak egybe meggyógyulásuk emlékére és Isten dicsőségének előmozdítására. Részletesen azonban csak két csoda van följegyezve az utóbb történt csodákból. Az egyik egy szegény, szomorú asszony fájdalmát változtató öröme. Egyetlen, meghalt fiát helyezé ez asszony szent István ezüstkoporsója mellé és ott addig sírt, imádkozott, míg szent István közbenjárására, Isten irgalmából gyermekét elevenen kapta vissza. A másik esetben egy előkelő, gazdag, Matild (Machtild) nevű nő nyert meghallgatást. E nő három évig szenvedett gyomorgörcsökben. Már halálra vált, szolgálói már szent Mihály lován (vállon hordott ravatalon) vitték szent István ereklyetartójához. Amint ezt érintette, mindjárt jobban érezte magát, nemsokára pedig egészen meggyógyult és az Istentől szent István közbenjárására nyert kegyelmet messze földön hirdette.²³⁵

A fokozott tisztelet és azon forró vágy, hogy szent István pártfogását annál biztosabban megnyerhessék, idézték elő, hogy szent István ereklyéi nem maradtak mind együtt a székesfehérvári egyház ezüstszekrényében.

Alig pár év múlva, 1083. után (1092-ben?), egy előkelő magyar főúr, Merkúr, azon Katapán atyja, ki 1138-ban székesfehérvári prépost volt, titkon (mert nyíltan semmiképen sem lehetett), megszerezte sz. Istvánnak épségben maradt jobbját. Elvitte azt messze-messze Székes-Fehérvártól, hazánk keleti részébe, akkoriban még csaknem az ország keleti határára, ott is a Berettyó tágas völgyének kicsiny, víztől körülvett, nehezen megközelíthető szigetére.

Ott kápolnát épített számára és drága kincsként őrizte, mert abban bízott, hogy e szent jobb megvédi hazánk ezen, akkor annyira fenyegetett részét a pogányok csapásaitól.

De csak nem maradhatott titokban! Szent László fölfedezte a szent jobb rejtékelyét (a mai Szentjobb volt az) és egyelőre, várakozásunk ellenére, visszavitette azt Székes-Fehérvárra. De azt a vidéket is kárpótolta. Fölhasználta az alkalmat, hogy hazánk ezen részén is, ahol nem régiben a pogány kúnok oly kegyetlenül pusztítottak s ahol ennek következtében a keresztény vallásnak oly kevés hirdetője volt, azon a helyen, ahol szent István jobbát Merkúr őrizte, monostor alapítására határozta el magát. Maga Merkúr is szerzetbe lépett és mikor, egyelőre csak fából a monostor föl-épült, első apátja lőn a szentjobbi monostornak. Szent László adott még birtokokat és vámjövendelmeket az új monostornak, rendelt számára szolganépeket, de aztán meghalt, mielőtt szándékát teljesen valósíthatta volna.

25. kép. Szent István jobb kezének belső foglalatja.

26. kép. Szent István jobb kezének nagy ereklyetartója.

De még halála óráján sem feledkezett meg szent László nagy elődje, szent István tiszteletének emeléséről. Sírva kötötte szívére unokaöccsének, Álmos hercegnek, hogy kőből építtessen azon a helyen monostort és abban egyházat a szent jobb tiszteletére. Pénzt is adott neki át bőségesen, hogy e szándékát könnyen végrehajthassa. Álmos herceg, mint a meszesi monostor és a dömösi prépostság építései mutatják, különben is hajlandó volt az ily megbízatás teljesítésére. Gyönyörű monostort és egyházat épített tehát a kitűzött helyen és most már nemcsak az országon, hanem szent István ereklyéin is osztozni akart Kálmán bátyjával. Kálmán király engedett és szent István jobbát, bizonyára külön ezüst ereklyetartóban, átadta Álmosnak, ez pedig egy szép májusi napon, 30-án (talán 1098-ban, mert akkor 30-a épen vasárnapra esett) a szent jobbot nagy ünnepség közt az új, szentjobbi egyház oltárán helyezte el. Ezt a napot aztán az akkori magyarok szent István szentseges jobbja átvitelének (translatio dexterae s. Stephani-nak) nevezték el. Ugyanazt akarták mondani, csak szent Istvánt még jobban akarták dicsőíteni,

midőn ezen (nem nyilvános, csak az egyházakban tartott) ünnepet: szent István jobbja fölemelésének (oltárra helyezésének) hívták.

Álmos csak 1106-ig bírta a tiszántúli országrészt. Akkor összeveszett bátyjával. A testvéri viszály azután mindinkább növekedett s végre Álmos és fia megvakítására vezetett. Kálmán égő gyűlöletét kiterjesztette Álmos minden művére s így a szentjobbi monostorra is. Elvette tőle a vámjövedelmeket, tűzbe dobta szent Lászlónak erről szóló levelét, kitörülte a szentjobbit a királyi monostorok sorából és Pál nevű főúr fiainak adta. Álmos unokája II. Gyécse újra királyi monostorrá tette ugyan, de a halála után beállott zavarokban a volt kegyurak jogaik elvételéért kegyetlen bosszút állottak nem a királyon, hanem a monostoron és azt lerombolták.²³⁶

E szomorú események között eltűnik szemeink elől a szent jobb s mire újra szólnak róla történelmi emlékeink, újra a székesfehérvári egyházban őrzik azt! Majd azon időben, midőn hazánk leggazdagabb része török járom alatt nyögött, többi része pedig 2-3 felé szakadt, a szent jobb is megoszlott, karja Lembergben, a keze Raguzában talált menedéket. De, mikor hazánk egysége helyreállott, mikor a gyűlölködések csöndesedtek, 1771-ben legalább a szent jobb kéz visszakerült és megint az ország mostani fővárosába, a királyi palota kápolnájába jutott. Azóta újra hangzik az ének évről-évre:

Ó, dicsőséges szent jobb kéz,
Melyet magyar óhajtva néz.
Drága kincse népünknek,
Nagy öröme szívünknek.

JEGYZETEK.

Hosszú bírálatokkal nem akarjuk e helyütt olvasóinkat untatni. Egy-két olyan kútfőről, amelynek adatait művelt közönségünk is ismeri, szólottunk a szövegben, épen azért, hogy azon kútfő értékéről vagy értéktelenségéről a közönség is meggyőződhesse. A többiek bírálatára nézve pedig utalunk: «Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla» c. könyvünkre, «A Hartvik-vita sarkpontjai» (Századok 1894.), «Erdély és a honfoglalás» (Katholikus Szemle 1896. és külön lenyomat.), «Péter király és az óbudai prépostság» (Századok 1897.), «Szent István megkoronázása», «Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodsor», «Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól» (Századok 1901. és Szent István király emlékezete c. füzet) és «Vélemény Szent Imre herceg neijéről» (Századok 1902.) c. értekezéseinkre. Röviden pedig megokoljuk állításainkat az itt következő jegyzetekkel.

¹ Pauler: A magyar nemzet története szent Istvánig. 111, 119. Pauler: A magyar nemzet története szent Istvánig. 111, 119.

² V. ö. Mátyás Flórián: Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. század történetéhez. (Értekezések a tört. tud. köréből XVIII. 5.) 36-38. Turul 1894. 20-23.

³ A magyar honfoglalás kútfői 128.

⁴ Thietmar: Chronicon. Liber VIII. Nr. 3.

⁵ A honfoglalás kútfői 114.

⁶ Thietmar: Chronicon. Liber VIII. Nr. 3. Thietmar tudatosan fordítja a Belegnegina nevet «szép úrnő»-re, mert műve: Lib. VI. Nr. 38-ban is azt mondja: «Belegori, quod pulcher mons dicitur», «Belegori, amelyet széphegynek hívnak». A házasság évére szent István születése évéből következtetünk.

⁷ Historiae Hungariae Fontes Domestici. (Mátyás Flórián kiadása. Ezentúl H. H. Fontes Dom. alakban idézzük.) I. 2. Knauz Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. 30.

⁸ A régi, egykor meglevő, de már ismeretlen krakkai évkönyvekből a kamenzi XIII. századbeli évkönyvek mentettek meg számunkra két rövid, de hiteles följegyzést: «Anno 967. Bolezlaus magnus natus est. Anno 975. Stephanus rex Ungarie nascitur.» Pertz: Monumenta Germaniae. Scriptores XIX. 581. V. ö. H. H. Fontes Dom. IV. 291-98. Épen az, hogy szent Istvánt a második följegyzés nem nevezi szentnek s még élőnek (nascitur) tünteti föl, mutatja annak régiségét és hitelességét. Nemrégiben Perlbach német tudós kimutatta, hogy a krakkai évkönyvnek készítője a prágai évkönyveket használta s e prágai évkönyvek a 998-1017. évek közt készültek. Neues Archiv für ältere Deutsche Geschichtskunde XXIV. (1899.) 280. S ki tagadhatná, hogy Prágában, szent Adalbert egykori székhelyén, a XI. század elején volt okuk az egyházi férfiaknak érdeklődniök szent István iránt?! A helyre nézve l. Knauz Mon. Strig. I. 30-31.

⁹ Thietmár: Chronicon IV. 37.

¹⁰ U. o. IV. 36.

¹¹ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 603, 607. (Szent Adalbert életrajza. Querfurti Brunótól.)

¹² 1738-tól kezdve napjainkig számosan kétségbe vonták azt, hogy szent Istvánt szent Adalbert keresztelte meg. Ámde Querfurti Bruno és továbbá Hartvik tanuskodásán azon, hogy szent István a legelső székesegyházat, az esztergomit, szent Adalbert tiszteletére építteté, megtörik minden kételkedés. H. H. Fontes Dom. I. 14. Knauz i. m. 33. Csak nem kell erővel 993-ra vagy 995-re tenni szent Adalbertnek hazánkban való működését és azonnal megszűnik minden képzelt nehézség. Az, hogy Querfurti Brunó 993-iki esemény elbeszélése után szövi be szent Adalbertnek a magyarok megtérítésére tett lépéseit, nem akadály. Hiszen az egész erről szóló mondat bevezetése, szerkezete mutatja, hogy e helyütt Brunó ezen két, szent Adalbert összes püspöki működését felölelő mondatot

azért szövi be, mert a 996-iki események megértéséhez mégis szükséges volt. Bátran tehetjük tehát szent Adalbertnek a magyar királyi udvarral való összeköttetését, hosszas és személyes ismeretségét 985. tájára. A személyes ismeretségre nézve II. Pertz Mon. Germ. SS. XV. 1180.

¹³ H. H. Fontes Dom. I. 2.

¹⁴ U. o. 18. Reichenauai Herrmann a 995-iki évhez jegyzi e házasság létrejöttét. Azonban, hogy már a nagyralátó «Veszekedő» Henrik odaadta volna leányát idegen, félig pogánynak tartott nemzet fiához, bajosan hihető. Ha pedig halála után történt e házasság (ő meghalt 995. aug. 28., l. Hirsch: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich II. 175-76.), a temetés és gyász miatt nem történhetett az esküvő a 995-ik évben, hanem csak 996-ban.

¹⁵ Egyik leánya 1011-ben ment férjhez Orseolo Ottóhoz. Ez akkor csak 18 éves volt (Joannes diaconus: Chronicon Venetum. Migne: Patrologia Latina. (XXXIX. 937.).

¹⁶ H. H. Fontes I. 16.

¹⁷ Századok 1904. 1039-58.

¹⁸ Karácsonyi: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 80.

¹⁹ Pauler i. m. 40-44.

²⁰ V. ö. Volf: Az egyházi szláv nyelv hazája és a honfoglalás. 8, 53-57, 90. stb. II. Melich: A magyar nyelv keresztény terminológiája. Akadémiai Értesítő XIV. k. (1903.) 115-23. Melich: Szláv jövevény-szavaink.

²¹ V. ö. Balics L.: A kereszténység története hazánk mai területén. 255-91.

²² U. o. 291-307.

²³ Pertz: Mon. Germ. SS. XV. 1180.

²⁴ Thietmár: Chronicon, Lib. VIII. Nr. 3.

²⁵ L. ennek bővebb igazolását a II-ik fejezetben.

²⁶ Querfurti Bruno elbeszélése. Pertz. Mon. Germ. SS. IV. 605.

²⁷ U. o. 607.

²⁸ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 607.

²⁹ H. H. Fontes Dom. I. 2-3.

³⁰ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 603-607. Thietmár: Chronicon. Lib. VIII. Nr. 3.

³¹ V. ö. törvényeit. H. H. Fontes Dom. I. 114-20.

³² H. H. Fontes Dom. I. 3-4, 15.

³³ U. o. II. 77, 139.

³⁴ U. o. I. 4, 15, 83. Szala megye lakosait egyedül Laskai Osvát említi.

³⁵ Szent Istvánnak minden életirata, továbbá szent Imre hercege is egybehangzólag azt állítják, hogy a pannonthalmi monostort és egyházat szent István építtette. (H. H. Fontes Dom. I. 4, 17, 131.) Ezzel szemben a pannonthalmi vitás alapítólevél adatát nem használhattuk fel, annál kevésbbé, mert a pannonthalmi monostor rendkívüli kiváltsága is azt mutatja, hogy e monostor, valami rendkívüli eseménynek köszöni létét, nem pedig csupán azon kegyeletnek, hogy szent István atya művét be akarta végezni. Továbbá a kis életirat e szavakat adja a bessenyők támadásáról álmodó szent Istvának ajkaira: «Távozzatok, távozzatok, mert Uramtól férfiút nyertem védelmemre és vezéremül, t. i. Mártont s az nem engedi, hogy harapásaitokkal az igazak mezeit szaggassátok». (H. H. Fontes Dom. I. 6.) Ha nem szent István, hanem még Gyécse építtette volna a pannonthalmi monostort, nem tulajdonítható szent Istvánnak, hogy ő szerezte meg szent Mártont védőszentül.

- ³⁶ H. H. Fontes Dom. I. 4.
- ³⁷ Neues Archiv f. ält. deutsche Geschichtskunde. XXVII. (1901.) 69. Jaffé: Regesta Pontificum. 347.
- ³⁸ Századok 1901. 869-70. Karácsonyi: Szent István okl. 161-64.
- ³⁹ Migne Patrologia Latina. CXLI. 561. Pertz: Mon. Germ. SS. III. 92.
- ⁴⁰ H. H. Fontes Dom. II. 24-25.
- ⁴¹ U. o. II. 77.
- ⁴² U. o. II. 126-27, 140-41.
- ⁴³ Mon. Germ. SS. XV. 726. V. ö. Neues Archiv f. ä. deutsche Geschichtskunde XXVII. (1901.) 61.
- ⁴⁴ Wenzel: Árpádkori okmánytár. I. 17. A levél keltére nézve I. Neues Archiv f. ä. d. Gesch. XXVII. 66-67.
- ⁴⁵ H. H. Fontes II. 77-78, 140-41.
- ⁴⁶ Neues Archiv f. ä. d. Geschichte VIII. (1881.) 590-98. Bunyitay: A váradi püspökség története. 25-26. Egyidőben (1894-ben) magam is azt vitattam, hogy e tudósítás legalább is a XIII. századból származik, de utóbb részletes kutatás után meggyőződtem róla, hogy 1064-nél későbbre nem tehető.
- ⁴⁷ Hilferding: A szerbek és bolgárok története. 262-63.
- ⁴⁸ H. H. Fontes Dom. I. 6.
- ⁴⁹ Hartvik a maga korát tartva szem előtt, Gyulafehérvárnak mondja. H. H. Fontes Dom. I. 23. De előadása a kis életirattal ellentétben áll, a bessenyők megveréséről semmit sem tud, hanem csak a lakosok megmenekülését tulajdonítja szent István előrelátásának. Ennélfogva Hartvik elbeszélése a kis életirat élénk, a valóság minden jelével bíró előadásával szemben el nem fogadható.
- ⁵⁰ Batthyány: Acha et scripta s. Gerardi 318-24.
- ⁵¹ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 852. Hirsch: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich II. I. 501-502.
- ⁵² Thietmar: Chronicon Lib. VIII. Nr. 3.
- ⁵³ Wippo tudósítása. Katona: Historia Critica regum. I. 338.
- ⁵⁴ Migne: Patrologia Lat. CXLI. 75.
- ⁵⁵ Századok 1902. 107-110.
- ⁵⁶ Wippo tudósítása Katonánál i. m. I. 339.
- ⁵⁷ Bresslau: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II. 290-98.
- ⁵⁸ Idézte Katonánál i. m. 349.
- ⁵⁹ H. H. Fontes Dom. I. 24.
- ⁶⁰ Pertz. Mon. Germ. SS. XX. 701-791. Katonánál I. 353. Bresslau i. m. 311-14.
- ⁶¹ H. H. Fontes Dom. I. 103
- ⁶² U. o. I. 21.
- ⁶³ U. o. I. 3
- ⁶⁴ Wenzel: Árp. okm. I. 17.
- ⁶⁵ Batthyány: Acta et scripta s. Gerardi. 325.
- ⁶⁶ Volf: Első keresztény térítőink 54. Pertz. Mon. Germ. SS. IV. 607
- ⁶⁷ H. H. Fontes Dom. I. 96, 16.

- ⁶⁸ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 853.
- ⁶⁹ Fejér. Cod. Dip. I. 287-88.
- ⁷⁰ Neues Archiv f. ä. d. Geschichtskunde XXVII. (1901.) 61-67. Wenzel: Árp. Okm. I. 15-17.
- ⁷¹ Thietmar: Chronicon. Liber IV. Nr. 28.
- ⁷² V. ö. Knauz i. m. 33. 39. III.
- ⁷³ Pertz. Mon. Germ. SS. IV. 796. 547.
- ⁷⁴ H. H. Fontes Dom. 6. 17.
- ⁷⁵ Schematismus cleri Colocensis. 1885. VII-XXXVII. (Városey Gyula értekezése a kalocsai és bácsai egyházak egyesüléséről.) Pertz. Mon. Germ. SS. XVII. 636. Karácsonyi: Szent István oklevelei 84.
- ⁷⁶ Karácsonyi: Szent István oklevelei. 57-75.
- ⁷⁷ U. o. 40-55. Századok 1901. 1057.
- ⁷⁸ Az itt előadottak nagyjából természetesen az egyházmegyék későbbi XIV. századbéli területeiből vont következtetések. Főforrásul az 1332-37. év pápai tizedjegyzékek szolgálnak.
- ⁷⁹ H. H. Fontes Dom. I. 17.
- ⁸⁰ Endlicher: Monumenta Arpadiana 134.
- ⁸¹ Batthyány i. m. 326-27.
- ⁸² Karácsonyi i. m. 79-100.
- ⁸³ A magyar honfoglalás kútfői 311.
- ⁸⁴ H. H. Fontes Dom. III. 208.
- ⁸⁵ H. H. Fontes Dom. I. 22.
- ⁸⁶ Batthyány i. m. 326-27.
- ⁸⁷ U. o.
- ⁸⁸ Endlicher: Mon. Arpadiana 134. s. köv. II. H. H. Fontes Dom. I. 16.
- ⁸⁹ H. H. Fontes Dom. II. 39.
- ⁹⁰ Batthyány i. m. 326, 340.
- ⁹¹ Gyomlay: Szent István veszprémi donatiójának görög szövegéről. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. k. 8. sz.) 10-14.
- ⁹² H. H. Fontes Dom. I. 19. Századok 1002-64.
- ⁹³ H. H. Fontes Dom. I. 5, 125.
- ⁹⁴ U. o. 17.
- ⁹⁵ Karácsonyi i. m. 40.
- ⁹⁶ U. o. 82.
- ⁹⁷ Kollányi: Visitatio capituli E. M. Strigoniensis a. 1397. 11. Theiner: Monumenta Hungarum s. illustrantia. II. 615.
- ⁹⁸ Theiner i. m. I. 171.
- ⁹⁹ H. H. Fontes Dom. I. 19, 140.
- ¹⁰⁰ H. H. Fontes Dom. I. 45. V. ö. Századok 1901. 993, 999-1004, 1008. Fejér. Cod. Dip. II. 15
- ¹⁰¹ Thietmár: Chronicon L. VI. 56. Dudik: Mährens Geschichte 95-96.

- ¹⁰² Theiner i. m. I. 487-90.
- ¹⁰³ Fejér: Cod. Dip. II. 15.
- ¹⁰⁴ H. H. Fontes Dom. II. 5, 20. Fraknoi: Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel I. 401.
- ¹⁰⁵ Karácsonyi i. m. 17.
- ¹⁰⁶ H. H. Fontes Dom. IV. 192. Ez időben a római zarándoklat a fejedelmeknél nagyon szokásos volt. Az aquitaniai herceg a 998-1020. években minden évben elment Rómába. Migne Patrologia Lat. CXLI. 56, 70.
- ¹⁰⁷ Migne: Patrologia Lat. CXL. 102.
- ¹⁰⁸ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 796.
- ¹⁰⁹ U. o. XVII. 636.
- ¹¹⁰ U. o. IV. 547.
- ¹¹¹ III. H. H. Fontes Dom. I. 27.
- ¹¹² Batthyány i. m. 311.
- ¹¹³ Volf i. m. 71.
- ¹¹⁴ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 634.
- ¹¹⁵ Fejér Cod. Dip. I. 288.
- ¹¹⁶ Stilling: Vita s. Stephani 254. Pertz: Mon. Germ. IV. 678.
- ¹¹⁷ H. H. Fontes I. 20.
- ¹¹⁸ U. o. I. 28.
- ¹¹⁹ U. o. I. 18, 46.
- ¹²⁰ V. ö. Karácson Imre: A XI. és XII. századbéli magyarországi zsinatok. 72, 29, 32, 35, 42.
- ¹²¹ Így értjük e (IV.) cikkelyt: «Testimonium laici adversus clericum nemo (scilicet secularium iudicium nemo) recipiat», mert fentebb a III-ik cikkelyben éppen azt mondotta, hogy a papok vádlói nős és családos férfiak, tehát világiak legyenek, persze a papokon kívül. A pap bizonyosságát világi bíró úgyszemint fogadhatta el, mert a pap nem tartozott az ő hatósága alá.
- ¹²² Burchard wormszi püspök törvénykönyve. Liber XIX. caput 5.
- ¹²³ A törvények szövegét l. H. H. Fontes Dom. I. 114-24.
- ¹²⁴ U. o. I. 125-29.
- ¹²⁵ U. o. I. 126-27.
- ¹²⁶ U. o. I. 126.
- ¹²⁷ U. o. I. 7-8.
- ¹²⁸ Karácsonyi i. m. 82.
- ¹²⁹ Knauz i. m. I. 473-74. Hazai Okmánytár IV. 120-21.
- ¹³⁰ Karácsonyi i. m. 82.
- ¹³¹ Rački: Documenta Historiae Chroaticae 137. stb.
- ¹³² Századok 1903. 302-307.
- ¹³³ Migne: Patrologia Lat. CXLI. 947., 955.
- ¹³⁴ Karácsonyi i. m. 174-75., 86-90., 20-22.

- ¹³⁵ Fejérpataky: Kálmán király oklevele 35.
- ¹³⁶ Batthyány i. m. 328.
- ¹³⁷ Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 547. Katona i. m. 160. Batthyány i. m. 330.
- ¹³⁸ Batthyány i. m. 338.
- ¹³⁹ U. o. 317.
- ¹⁴⁰ Karácsonyi i. m. 83.
- ¹⁴¹ H. H. Fontes Dom. I. 130.
- ¹⁴² Karácsonyi i. m. 84.
- ¹⁴³ Gyomlay i. m. 13-14.
- ¹⁴⁴ Karácsonyi i. m. 80.
- ¹⁴⁵ Karácsonyi i. m. 83. Gyomlay i. m. 14.
- ¹⁴⁶ Pauler: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 45, 522-23.
- ¹⁴⁷ Karácsonyi i. m. 82. Gyomlay i. m. 14.
- ¹⁴⁸ Szent István törvényei II. (III.) k. 8. §. v. ö. 5. §.
- ¹⁴⁹ Knauz i. m. 33.
- ¹⁵⁰ III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette Forster Gyula. 177.
- ¹⁵¹ Karácsonyi i. m. 40.
- ¹⁵² Századok. 1897. 291-97.
- ¹⁵³ Batthyány i. m. 340.
- ¹⁵⁴ H. H. Fontes Dom. I. 16.
- ¹⁵⁵ Karácsonyi i. m. 82.
- ¹⁵⁶ A pécsi székesegyház ezen leírásában főként Henszlmann I.: Pécsnek középkori régiségei (Archaeologiai Közlemények I-II. k.) és Gerecze Péter: A pécsi székesegyház régiségei (Archaeologiai Értesítő. 1895. évf.) c. értekezéseit követtük.
- ¹⁵⁷ Henszlmann: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílú emlékei. 49-52.
- ¹⁵⁸ III. Béla király emlékezete. 17-34.
- ¹⁵⁹ Hogy e pompás mű 1031. szeptember 1-re készen volt, mutatja az indictio. Ennélfogva egészen elhibázott, különben nagyérdemű tudósunk, Czobor Béla, azon véleménye, hogy e miseruha szent Imre halálának emlékére készült, mert szent Imre 1031. szeptember 2-án halt meg. A kis életirat is határozottan állítja, hogy szent István a székesfehérvári egyházat befejezte (consummaverat). Hartviknak, vagy inkább bővítőjének ezzel ellenkező állítása elvetendő.
- ¹⁶⁰ H. H. Fontes Dom. I. 19. A «ciborium»-ot, mint azt Czobor több helyen megjegyzi, Érdy hibásan fordította le szentségtartónak s e hiba még Pauler Gy. művébe is átment. (A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 74.)
- ¹⁶¹ H. H. Fontes Dom. I. 5.
- ¹⁶² Archaeologiai Értesítő. 1895. évf. 407.
- ¹⁶³ Füßy: A zalavári apátság története. 437.
- ¹⁶⁴ Archaeologiai Értesítő 1897. évf. 204-12.
- ¹⁶⁵ Hogy e plenarium se misekönyvet, se párnát nem jelentett, az az összefüggésből s a felsorolás rendjéből világos.

- ¹⁶⁶ Karácsonyi i. m. 83. Századok 1901. 1020-25.
- ¹⁶⁷ Századok 1897. 291-93.
- ¹⁶⁸ III. Béla király emlékezete 98-102.
- ¹⁶⁹ U. o. 235-39.
- ¹⁷⁰ U. o. 102-114. Czobor abbeli véleménye, hogy e miseruha szent Imre halálára készült - mint említők - merő tévedés.
- ¹⁷¹ Katona i. m. 320-23. Archaeologiai Értesítő X. k. 1890. évf. 332-33. Századok 1901. 1016-1018.
- ¹⁷² Századok 1901. 1018-20. (Czobor értekezése.)
- ¹⁷³ Thietmar: Chronicon Lib. VII. 52., VIII. 16.
- ¹⁷⁴ H. H. Fontes Dom. I. 112. Az altaichi évkönyvek. Pertz SS. XX. 794.
- ¹⁷⁵ H. H. Fontes Dom. I. 104.
- ¹⁷⁶ U. o. I. 6, 24. 60-61.
- ¹⁷⁷ U. o. I. 24. és Wippo tudósítása Katonánál I. 344.
- ¹⁷⁸ H. H. Fontes Dom. I. 54-55.
- ¹⁷⁹ U. o. I. 21-23.
- ¹⁸⁰ Pertz: Mon. Germ. SS. V. 121.
- ¹⁸¹ Batthyány i. m. 337-40.
- ¹⁸² H. H. Fontes Dom. I. 7-8, 84.
- ¹⁸³ Chronicon Lib. VIII. Nr. 3.
- ¹⁸⁴ U. o.
- ¹⁸⁵ Batthyány i. m. 356.
- ¹⁸⁶ H. H. Fontes Dom. I. 2.
- ¹⁸⁷ U. o. I. 25.
- ¹⁸⁸ Pertz: SS. IV. 634.
- ¹⁸⁹ H. H. Fontes Dom. I. 22. Katona i. m. I. 185.
- ¹⁹⁰ H. H. Fontes Dom. I. 19.
- ¹⁹¹ U. o. 140-41.
- ¹⁹² Ki van adva u. o. I. 102-112. és a magyar törvénytárakban többhelyütt.
- ¹⁹³ Békefi: «Szent István király intelmei» c. becses értekezésében (Századok 1901. 921-990.) részletesen összehasonlította szent István művét az egykorú vagy közelkorú, hasonló tárgyú utasításokkal, de szóról-szóra való egyezést csak a szentírással és az Athanáz-féle hitvallással talált.
- ¹⁹⁴ Békefi említett értekezésében ezeket is felsorolja (i. h. 984.). De a latinban az utolsó szótagok találkozása (pl. regnum pacificum, regna patria) még nem rím.
- ¹⁹⁵ Mint ebből látható, nem fogadhattuk el Békefi abbeli véleményét, hogy ez «Erkölcsei Tanítást» szent Gellért írta. Azon főok, mely bennünket ettől visszatartóztatott, az volt, hogy ez «Erkölcsei Tanítás» nagyon pontos felosztása, szoros logikai rendje teljesen összeegyeztethetetlen szent Gellért természetével és fennmaradt művével. Azt a pár szót, a mely ez «Erkölcsei Tanítás»-ban is, szent Gellért művében is előfordul, eltanulhatta bőven szent István a vele sokat beszélgető szent Gellértől.
- ¹⁹⁶ H. H. Fontes Dom. I. 59.

- ¹⁹⁷ U. o. I. 6.
- ¹⁹⁸ Századok 1902. 110.
- ¹⁹⁹ H. H. Fontes Dom. I. 83.
- ²⁰⁰ Pertz: Mon. Germ. SS. III. 98.
- ²⁰¹ H. H. Fontes Dom. I. 105.
- ²⁰² Migne: Patr. Lat. CXLI. 561.
- ²⁰³ H. H. Fontes Dom. II. 141.
- ²⁰⁴ L. fent a 15. sz. jegyzetet.
- ²⁰⁵ H. H. Fontes Dom. III. 251.
- ²⁰⁶ U. o. II. 166. III. 253.
- ²⁰⁷ U. o. II. 158.
- ²⁰⁸ U. o. II. 16-17. 78., 83-84., 144.
- ²⁰⁹ U. o. III. 267. (V. ö. Könyvszemle 1895. 224-26.) Batthyány i. m. 359. H. H. Fontes Dom. III. 251.
- ²¹⁰ H. H. Fontes Dom. II. 78., 144.
- ²¹¹ Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 794.
- ²¹² H. H. Fontes Dom. II. 84.
- ²¹³ Turul 1894. 97.
- ²¹⁴ H. H. Fontes Dom. II. 153.
- ²¹⁵ U. o. II. 78.
- ²¹⁶ Pertz: SS. XX. 794.
- ²¹⁷ U. o. XX. 798. Tanuskodik mellette Reichenau Herrman is u. o. V. 124.
- ²¹⁸ Johannes diaconus: Chronicum Venetum. Migne: Patr. Lut. CXXXIX. 937. Pauler: A magyar nemzet története az Árp. királyok alatt. I. 87-88. Századok 1869. 147-48.
- ²¹⁹ H. H. Fontes Dom. I. 27.
- ²²⁰ U. o. I. 111.
- ²²¹ U. o. I. 26.
- ²²² U. o. I. 8., 25.
- ²²³ Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 794.
- ²²⁴ Batthyány i. m. 343.
- ²²⁵ U. o. 342.
- ²²⁶ H. H. Fontes Dom. I. 8-9. Pertz: SS. XX. 794.
- ²²⁷ Karácsonyi i. m. 59. Thietmar Lib. VIII. Nr. 3. Pertz: SS. V. 123.
- ²²⁸ H. H. Fontes Dom. I. 61-62.
- ²²⁹ Ketrzyński: O Kronice Wegiersko-polskiej 17.
- ²³⁰ U. o. 17. és H. H. Fontes Dom. I. 9., 62.
- ²³¹ H. H. Fontes Dom. I. 10.
- ²³² Ketrzyński i. m. 18.

²³³ Ketrzyński. m. 18-19. H. H. Fontes Dom. I. 10., 62-68. Ami ezenkívül Hartvik bővített életiratában olvasható, azt azért hagytuk, mert nem lehet megállapítani, Hartvik tudósítása-e vagy a rosszul értesült kései bővítő-e?

²³⁴ A szent jobb történetét III. Istvánnak kivonatban fenmaradt, 1165. táján kelt levele szerint adjuk. E levél most ismert legrégibb másolata a gróf Festetics-család keszthelyi könyvtárában «Inventarium privilegiorum... domorum ordinis Heremitarum sancti Pauli» c. becses kéziratban található a 61-ik levelen. Hartvik életirata bővítőjének ezzel ellenkező elbeszélése nem érdemel hitelt. V. ö. még Fraknói értekezését a szent jobbról: Századok 1901. 880-904.

²³⁵ *A jegyzet szövege hiányzik! (az elektronikus változat szerk.)*

²³⁶ *A jegyzet szövege hiányzik! (az elektronikus változat szerk.)*